

أحكام الربنا

РИБО АҲКОМЛАРИ

Юсуф Даврон

MuhsinPRESS®
Nashriyoti

أحكام الرب

РИБО АҲКОМЛАРИ

Китоб: Рибо аҳкомлари
Муаллиф: Юсуф Даврон
Муҳаррир: Фахриддин Абдулҳафиз
Мусахҳиҳ: Ҳасан Абу Аҳмад
Ношир: «MuhsinPress»
Саҳифаловчи: Саид Аҳмад
Саҳифа сони: 248 бет
Нашр: Биринчи
«MuhsinPress»: 1
Адади: 4000 дона
Тарих: 1443 ҳ. — 2022 м.
E-mail: info@muhsin.tv
Web саҳифа: <https://muhsin.tv/>
ISBN 978-605-73538-2-5
Baski: Step Ajans Reklamcılık Matbaacılık
Tanıtım Ve Organizasyon Ltd.Şti.
Göztepe Mh. İnönü Cd. No:78 34200
Bağcılar / İSTANBUL
Sertifika No: 45522

Аллоҳ таолога қарши уруш очиш билан баробар кўрилган рибо нима ўзи? Унинг қандай қисмлари бор? Рибодан сақланиш йўллари қанақа? Ҳаромдан ҳазар қилувчи иймонли инсон иқтисод тизими рибога асосланган ҳозирги жамиятларда нималарга эътибор қаратиши керак? Китоб шу саволларга жавоб излаган мўмин-мусулмонларга кўмакчи бўлади, деган умиддамиз.

РИБО АҲКОМЛАРИ

Юсуф Даврон

«Бозоримизда савдо аҳкомларини биладиган киши-
ларгина савдо қилсинлар! Акс ҳолда, рибо еб қўяди».

Умар Ибн Хаттоб розияллоху анху

MuhsinPRESS®

Nashriyoti

«Бозоримизда савдо
аҳқомларини биладиган
кишиларгина савдо
қилсинлар! Акс ҳолда,
рибо еб қўяди».

Умар Ибн Хаттоб
розияллоҳу анҳу

“Тафсири Қуртубий”, 3/352.

МУҚАДДИМА

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ
شُرُورِ أَنْفُسِنَا، وَسَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِهِ اللَّهُ فَلَا مُضِلَّ
لَهُ، وَمَنْ يَضِلَّ فَلَا هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ
لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ، وَمَنْ تَبِعَهُمْ بِإِحْسَانٍ إِلَى يَوْمِ
الدِّينِ، وَسَلَامٌ تَسْلِيمًا كَثِيرًا، أَمَّا بَعْدُ :

Муҳтарам китобхон! Аллоҳ таолонинг фазли ва марҳа-
мати билан эътиборингизга ҳавола қилинаётган ушбу
рисола рибо мавзусида ёзилди. Зеро, рибо аҳкомларини
ўрганиш мусулмон киши учун жуда зарурдир. Мавзунинг
аҳамиятини қуйидаги нуқталарда баён қилдик:

1. Аллоҳ таоло бандаларни баъзи ишлардан қайтар-
ган, улар ичида энг хатарлиларидан бири рибо ҳисоб-
ланади. Айнан шунинг учун рибо мавзусини ўрганиш
муҳимдир. Судхўрга қаттиқ таҳдид ва оғир азоблар ваъ-
да қилинган.

Имом Мовардий раҳимаҳуллоҳ айтади: «Рибо бирон-бир шариатда ҳалол бўлмаган».¹

Бизнинг шариатимизда ҳаром қилинган баъзи ишлар ўтган умматларда ҳалол ёки бизнинг шариатимизда ҳалол саналган айрим нарсалар аввалгиларнинг шариатида ҳаром бўлиши мумкин. Лекин рибо бизнинг шариатимизда ҳам, аввалги умматларнинг шариатларида ҳам ҳаром қилинган.

Аллоҳ таоло яҳудийлар ҳақида шундай деди:

﴿وَأَخْذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ﴾

«Ман қилинган бўлсалар ҳам, рибо олганликларини сабабли... (уларга олдин ҳалол қилинган нарсаларни ҳаром қилдик)» (“Нисо” сураси, 161-оят).

Яъни, улар қайтарилган бўлишига қарамасдан судхўрлик қилишди. Демак, яҳудийларнинг шариатида ҳам рибо ҳаром бўлган.

Имом Қуртубий раҳимаҳуллоҳ ўз тафсирида имом Моликнинг қуйидаги сўзларини келтиради: «Мен Аллоҳнинг Китобини ва Пайғамбар алайҳиссаломнинг суннатини синчиклаб ўрганиб чиқдим, рибодан кўра ёмонроқ нарсани топмадим. Чунки Аллоҳ таоло судхўрга қарши уруш эълон қилган».²

2. Инсонлар бир-бирлари билан олди-берди, қарз ва савдо-сотик муомалаларини қилар эканлар, савдо масалаларини билишлари шарт. Шу жумладан, ҳаром луқмадан йироқ бўлиш учун ҳам рибо аҳкомларини ўрганишлари

¹ “Муғнил муҳтож”, 2/21.

² “Тафсири Қуртубий”, 3/364.

лозим. Аллоҳ таоло савдонинг қайси турини ҳалол, қайси турини ҳаром қилганини ўрганиб, кейин савдога киришсинлар! Акс ҳолда, беихтиёр рибога аралшиб қоладилар.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ، لَا يُبَالِي الْمَرْءُ مَا أَخَذَ مِنْهُ، أَمِنَ الْحَلَالِ أَمْ مِنَ الْحَرَامِ».

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят: Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтдилар: «Одамларга бир замон келадики, унда киши молини ҳалол ёки ҳаромдан олганига эътибор бермай қўяди».¹

Ҳақиқатан, ҳозир ўша кунлар келган кўринади. Аксари-ят одамлар бирон шаҳарда савдо қилмоқчи бўлсалар, у жойнинг иқтисодини, шароитини ўрганиб чиқади, тажрибали кишилардан маслаҳат олади. Аммо шариатимиздаги савдо аҳкомларига эътибор бермайди. Савдо-сотик аҳкомларини ўрганмай туриб, яъни Аллоҳ таоло ва Расули томонидан белгиланган ҳалол ёки ҳаром савдо турларини билмасдан савдо қилса, ўзи ҳам, аҳли оиласи ҳам рибо еб қўйиши мумкин.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу айтади: «Бозоримизда савдо аҳкомларини биладиган кишиларгина савдо қилсинлар! Акс ҳолда, рибо еб қўяди».²

У киши бозорларни айланиб юриб, баъзи савдогарларни ҳассаси билан туртиб, шундай дер экан: «Бозоримиз-

¹ “Саҳиҳи Бухорий”, 2059.

² “Тафсири Қуртубий”, 3/352.

да савдо-сотик ҳукмларини тушунадиган одамгина савдо қилсин. Чунки савдони билмайдиган киши беихтиёр рибо еб қўяди».

Али розияллоҳу анҳу айтади: «Илм олмай туриб тижорат қилган кимса, албатта, рибога қўл уради, такрор ва такрор қўл уради».¹

Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳудан ривоят қилинди: Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг: «*Ҳаромдан озиқланиб ўсган жасадга жаҳаннам ўти ҳақлироқдир!*» деганларини эшитдим².

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:
أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ اللَّهَ طَيِّبٌ لَا يَقْبَلُ إِلَّا طَيِّبًا... ثُمَّ ذَكَرَ الرَّجُلَ
يُطِيلُ السَّفَرَ أَشْعَثَ أَغْبَرَ، يَمُدُّ يَدَيْهِ إِلَى السَّمَاءِ، يَا رَبِّ، يَا
رَبِّ، وَمَطْعَمُهُ حَرَامٌ، وَمَشْرَبُهُ حَرَامٌ، وَمَلْبَسُهُ حَرَامٌ، وَغُذِيَ
بِالْحَرَامِ، فَأَنَّى يُسْتَجَابُ لِذَلِكَ؟

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «*Эй инсонлар, Аллоҳ таоло покдир ва покиза нарсанигина қабул қилади...*», деб, сўзининг давомида бир киши ҳақида хабар бериб айтди: «*Узоқ сафар қилади, соч-соқоли тўзгиган, қўлларини осмонга қўтариб, «Эй Раббим, эй Раббим», деб дуо қилади, лекин егани ҳаром, ичгани ҳаром ва кийгани*

¹ “Муғнил муҳтож”, 2/364.

² “Ҳияятул авлиё”, 5/248.

*ҳаром бўлади. Ахир унга қаердан ижобат бўл-
син?!».*¹

Айниқса, бугун бутун дунё мусулмонларга адоват қилиб турган вақтда мўмин киши луқмасини поклашга жуда ҳам муҳтождир. Чунки дуодан бошқа қуrolимиз йўқ бўлган замонда яшамоқдамиз. Модомики, дуодан бошқа қуrol йўқ экан, у ҳам рибо сабабли йўққа чиқса, мусулмонларда нима қолади?!

3. Рибо бизнинг замонимизда жуда кенг тарқалгани боис ундан сақланмоқ учун ушбу мавзунини яхши билмоғимиз лозим.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ:
«لَيَأْتِيَنَّ عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لَا يَبْقَى أَحَدٌ إِلَّا أَكَلَ الرَّبَّاءَ، فَإِنْ لَمْ
يَأْكُلْهُ أَصَابَهُ مِنْ بُخَارِهِ». وَيُرْوَى: «مِنْ غُبَارِهِ».

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят: Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтадилар: «Инсонларга шундай замонлар келадики, рибо емай-диган бирор кимса қолмайди. Агар емаса-да, унга рибонинг «ҳовури» уради». Бошқа бир ривоятда: «рибонинг чанги уради», дейилган.²

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ушбу ҳадисда рибони тупроққа ўхшатмоқдалар. Ҳамма-ҳамма рибодан

¹ “Саҳиҳи Муслим”, 1015.

² Имом Аҳмад Муснади: 10409, Абу Довуд: 3331, Насоий: 4455, Ибн Можа 2278-ҳадисда Ибн Масъуддан ривоят қилганлар. Албоний “Ат-Тарғиб ват-тарҳиб” асарида заиф санаган, 1/573.

ейди, емаган инсонга унинг чанги уради. Бошқа ривоятда «рибонинг ҳовури уриб туради», деб рибо таомга ўхшатишмоқда. Албатта, бу таомни ҳамма ейди, емаган инсонга унинг ҳовури уриб туради.

Мулла Али Қори «Мирқотул мафотиҳ» китобида мазкур ҳадисни шарҳлаб айтади: «Бу ҳадис рибонинг одамлар орасида кенг тарқалашини англатади. “Емаган одамга буғи етади, чанги юқади”, жумласининг маъноси шуки, унда албатта рибонинг таъсири сезилади. Рибо келишувини ёзган, гувоҳ бўлган, судхўрнинг уйида меҳмон бўлган ёхуд унинг ҳадясини қабул қилган бўлади. Яъни, айнан рибонинг ўзидан саломат қолса ҳам, унинг таъсиридан омон қолмайди».

4. Аксарият инсонлар бу мавзуни билишмайди ёки рибони жуда содда, оддий нарсга, деб тушунишади. Рибони фақат фоизга қарз бериш, деб билишади, холос.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтганлар: «Рибо етмиш уч бобдан иборат...»¹

Кўпчилик фоизга қарз бермайман, демак мен рибога аралашмайман, деб ўйлайди. Лекин у рибонинг етмиш уч эшиги борлигидан беҳабар.

5. Рибонинг баъзи турларида ўзгаларга нисбатан зулм борлиги учун ҳам ушбу мавзу жуда долзарб ҳисобланади. Бандаларнинг ҳақларига тааллуқли бўлган зулм Аллоҳ таолонинг ҳақларига тааллуқли бўлган зулмдан оғирроқдир. Албатта, ширк бундан мустасно. Шунинг учун Суфён Саврий айтган экан: «Бандаларнинг ҳақларига тааллуқли бўлган битта гуноҳ Аллоҳ таолонинг ҳақларига тааллуқли бўлган етмишта гуноҳдан оғирроқдир».

¹ “Сунани Ибн Можа”, 2275.

Чунки Аллоҳ таоло Ўз ҳаққидан кечса ҳам, қиёматда инсон ўз ҳаққидан кечмаслиги мумкин.

6. Рибо аҳкомлари фикҳдаги энг чигал масалалардан ҳисобланади. Шунинг учун бу мавзуни диққат билан ўрганмоқ лозим.

Имом Ғазолий айтади: «Рибо масалалари энг чигал, энг қийин масалалардан саналади».¹

Ибн Касир раҳимаҳуллоҳ ўз тафсирида айтади: «Аксарият илм аҳли наздида рибо боби энг чигал боблардан саналади».²

Имом Табарий раҳимаҳуллоҳ тафсирида қуйидаги ривоят зикр қилинган:

Саид ибн Мусаййибдан ривоят қилинади: «Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу айтади: «Қуръонда энг охирги нозил бўлган оят рибо оятидир. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам бизга бу оятлар тафсирини баён қилмасдан вафот этдилар. Шундай экан, рибони ҳам, рибога шубҳаси бор нарсани ҳам тарк қилинглар».³

Бошқа ривоятда: «Шубҳали нарсаларни қўйиб, шубҳасизларига ўтинглар», деди.

Ибн Можа «Сунан»ида келтирган нақлда Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу бундай деганлар:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қуйидаги учта масалани тушунтириб кетганлари мен учун дунё ва ундаги барча нарсадан яхшироқ эди. Улар: калола (меросга тааллуқли масала), рибо ва халифалик масаласи!»⁴

¹ “Шифоул ғалил”, 359-бет.

² “Тафсири Ибн Касир”, 1/710.

³ “Тафсири Табарий”, 6/37.

⁴ “Сунани Ибн Можа”, 2727.

Ибн Рушд айтади: «Умар розияллоҳу анҳунинг сўзларидан «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам рибо масалаларини мутлақо тафсир қилмадилар», деган маъно келиб чиқмайди. Балки Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам рибо турларини батафсил айтиб кетмадилар, демоқчи. Яъни, ҳадисда зикр қилинган етмиш учта бобнинг ҳаммасини бирма-бир санаб ўтмаганлар. Ибн Арабий раҳимаҳуллоҳ айтади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам рибони эллик олтита ҳадисда баён қилиб кетганлар».¹

Рибо энг чигал масалалардан бўлгани учун ҳам Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу: «Рибога тушиб қолишдан қўрқиб, ҳалолнинг ўндан тўққизини тарк қилдик», деганлар.²

Яъни, улар ҳалоллиги 90 фоиз аниқ бўлган нарсани ҳам озгина рибо шубҳаси борлиги учун тарк қилишган.

Афсуски, ҳозир бир масалада ўнта олим рибо мавжуд, деган бўлса ҳам, бир олимнинг жоиз деган гапи эътиборга олиниб, қолган ўн кишининг сўзига аҳамият берилмайдиган бўлиб қолди. Масалан, банкларга қўйилган ёки банк бераётган зиёда пулларда рибо борлиги шак-шубҳасиз. Аксар уламолар бунинг ҳаромлигига ижмоъ қилган бўлишларига қарамасдан, баъзи илмсиз кимсалар: «Қоғоз пулларда рибо йўқ, банкдан олинган ва банкка қўйилган пуллардан тушган фойдаларни олса бўлаверади», дейишмоқда. Бундай жоҳил кимсаларнинг «фатволарини» олиб, рибони ҳалол санаб юрганлар ҳам талайгина топилади.

7. Ўзбек тилида на ёзма, на оғзаки шаклда рибо мавзуси батафсил ёритиб берилган манбани топиш мушкул.

¹ «Ат-Таҳрир ват-танвир», 3/87.

² Абдураззоқ Санъоний, «Мусаннаф», 8/152.

Шунинг учун ҳам ушбу мавзуни баҳоли қудрат баён этишга жазм қилдик.

Китобда рибо мавзуси бир жиҳатдан кенгроқ, бошқа жиҳатдан мухтасар ёзилди. Кенгроқ дейишдан мақсад, фуқаҳолар рибо санаган масалаларнинг аксарияти зикр қилинди. Мухтасарлиги шундаки, ихтилофли масалаларга чуқур кирмасдан, рожих сўзларни ва уларнинг далилини келтириб ўтиш билан кифояланилди.

«Илм олмай туриб
тижорат қилган кимса,
албатта, рибога қўл уради,
такрор ва такрор қўл
уради».

Али ибн Абу Толиб
розияллоҳу анҳу

“Муғнил муҳтож”, 2/364.

РИБО ОЯТЛАРИНИНГ ҚИСҚАЧА ТАФСИРИ

Мавзуга киришишдан аввал рибо ҳақида келган оят ва ҳадисларнинг шарҳига қисқача тўхталиб ўтамыз.

Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло Китобида — «Нисо», «Оли Имрон» ва «Бақара» сураларида рибони зикр қилган. Биз оятларнинг нозил бўлиш тартиби билан ўрганамиз. Аслида Қуръони Карим тартибига кўра суралар қуйидаги кетма-кетликда келади: «Бақара», «Оли Имрон», «Нисо» сураси. Лекин рибо оятлари аввал «Нисо», кейин «Оли Имрон», сўнгра «Бақара» сурасида нозил бўлган.

Демак, Қуръонда рибо ҳақида биринчи «Нисо» сура-сида бундай дейилган:

﴿فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ
أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا ﴿١٦٠﴾
وَأَخَذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ
النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا
أَلِيمًا ﴿١٦١﴾﴾

«Яҳудий бўлган кимсаларнинг золимликлари ва кўп кишиларни Аллоҳнинг йўлидан тўсганлари сабабли, яна ман этилган бўлсалар-да, судхўрлик қилганлари ва одамларнинг молларини ноҳақ еганлари сабабли уларга олдин ҳалол қилинган нарсаларни ҳаром қилиб қўйдик. Ва улардан кофир бўлган кимсалар учун аламли азобни тайёрлаб қўйдик» (“Нисо” сураси, 160-161).

Аллоҳ таоло оятда яҳудийларнинг бир қанча гуноҳларга қўл урганларини зикр қилиб, уларга дунёвий уқубат берилиши билан бирга охират азоби ҳам ваъда қилингани ҳақида хабар берди. Эътибор берсангиз, бу оятда яҳудийларнинг зулм қилганлари, Аллоҳ таолонинг йўлидан тўсганлари, ман қилинган бўлишига қарамасдан рибо еганлари ва одамларнинг молларини ноҳақ олганлари сабабли уларга аввал ҳалол бўлган таомлар ҳаром қилингани айтилмоқда. Бу — мана шу дунёдаги уқубат, охиратда эса кофир кимсаларга аламли азоб тайёрлаб қўйилгандир. Аллоҳ таоло уларнинг рибо ейишлари сабабли азобга дучор бўлганлари ҳақида хабар берди.

Демак, Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло рибо ҳақида нозил қилган биринчи оятда тўғридан-тўғри мусулмонларга “рибо еманглар”, деб хитоб қилмади, аммо рибо ейиш яҳудийларнинг сифати эканини баён қилди. Яҳудийларга берилган жазонинг сабабларидан бири рибо ейишлари эканини айтди.

Ибн Касир раҳимаҳуллоҳ ушбу оятнинг тафсирида айтади: «Аллоҳ таоло айтади: **“...Яна ман этилган бўлсалар-да, судхўрлик қилганлари сабабли...”** Яъни, Аллоҳ таоло уларни рибодан қайтарган эди. Аммо улар ҳар хил ҳийлалар ва турли шубҳалар билан рибони ўзларига ҳа-

лол қилиб олишди ва одамларнинг молларини ботил йўл билан ейишди».¹

Рибо ҳақида нозил бўлган иккинчи оят:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بِغَيْرِهَا
مُضَاعَفَةً ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾

«Эй мўминлар, (берган қарзларингизни) бир неча баробар қилиб олиш билан судхўрлик қилмангиз! Аллоҳдан қўрқингиз! (Шунда) шояд, нажот топгайсиз» (“Оли Имрон” сураси, 130-оят).

Ушбу оятда Аллоҳ таоло рибодан очиқ қайтарди. «**Бир неча баробар қилиб еманглар!**» жумласидан озгина фоиз қўйиб еса бўлади, деган маъно тушунилмади, албатта.

Жоҳилиятда араблар Қуръон нозил бўлиб турган вақтда ҳам рибога қарз бериб, вақтида тўлай олмагани учун қарзнинг муддатини узайтириб бериш эвазига яна озгина фоиз қўшиб, тўлов миқдорини оширарди. Охири устига қўшилган миқдор қарзнинг ўзидан ҳам кўпайиб кетарди. Шунинг учун бир неча баробар қилиб еманглар, деб айтилган. Бу жумла жоҳилият давридаги ҳолатни баён қиляпти. Аммо бундан кам миқдорда еса бўлаверади, деган маъно келиб чиқмайди. Агар бошқа оят ва ҳадислар бўлмаганида, шундай тахмин қилиш мумкин бўларди. Аммо бошқа оятлар ва ҳадислар рибонинг сарқити ҳам ҳаром эканини баён қилган. Бинобарин, фоиз оз ёки кўп бўлишидан қатъи назар, мутлақо жоиз эмас.

¹ “Тафсири Ибн Касир”, 2/467.

Найсабурий раҳимаҳуллоҳ айтади: «Аллоҳ таоло айтади: **“Ва кофирлар учун тайёрлаб қўйилган оловдан қўрқингиз”**. Абу Ҳанифа раҳимаҳуллоҳ мана шу оятни Қуръондаги энг таҳдидли оят деган. Чунки бу оятда Аллоҳ таоло мўминларни дўзах азоби билан қўрқитган».¹

«Бақара» сурасининг 275-281-оятлари рибо ҳақида нозил бўлган учинчи оятлардир:

﴿الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ
الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا
إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا
فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ
وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ
فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧٥﴾ يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ
وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ ﴿٢٧٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَءَاتَوْا الزَّكَاةَ لَهُمْ
أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
﴿٢٧٧﴾ يَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ
الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٧٨﴾ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا

¹ “Ғароибул Қуръон”, 2/257.

بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ^ط وَإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ
 أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾ وَإِن كَانَ ذُو
 عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَن تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِن
 كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَىٰ اللَّهِ^ط
 ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾ ﴿٢٨١﴾

«Судхўр бўлган кимсалар (Қиёмат кунида қабр-
 ларидан) турмайдилар, магар жин чалган маж-
 нун каби турадилар. Бунга сабаб уларнинг:
 «Байъ (олди-сотди) ҳам судхўрликнинг ўзи-
 ку?» — деганларидир. Ҳолбуки, Аллоҳ байъни
 ҳалол, судхўрликни ҳаром қилган. Бас, кимга
 Раббидан мавъиза — насиҳат етгач (судхўрлик-
 дан) тўхтаса, у ҳолда аввал ўтгани ўзига ва унинг
 иши Аллоҳга (ҳавола қилинади). Ва ким (судхўр-
 ликка) қайтса, ўшалар жаҳаннам эгаларидир ва
 унда абадий қолажаклар. Аллоҳ судхўрликнинг
 (фойдасини) йўқ қилади ва садақаларнинг (фой-
 дасини) зиёда қилади. Аллоҳ ҳар қандай (суд-
 хўрликни ҳалол деб биладиган) кўрнамакни ва
 (судхўрлик қиладиган) жинойтчини севмайди.
 Албатта, иймон келтирган, яхши амаллар қил-
 ган ва намозни тўқис адо қилиб, закотни берган
 зотлар учун Рабблари ҳузурида ажр бор. Улар
 учун ҳеч қандай хавф-хатар йўқ ва улар ғамгин
 бўлмайдилар. Эй мўминлар, Аллоҳдан қўрқин-
 гиз ва агар чиндан мўмин бўлсангизлар, суд-

хўрлик сарқитларини тарк қилингиз. Энди агар (фармонимизни) қилмасангиз, у ҳолда Аллоҳ ва пайғамбари томонидан бўлган урушни билиб қўйинг! Агар тавба қилсангиз, дастмоянгиз ўзингизга — золим ҳам, мазлум ҳам бўлмайсиз. Агар (қарздор) ночор бўлса, бойигунча кутинг! Агар билсангизлар, (берган қарзингизни) садақа қилиб юборишингиз ўзингиз учун яхшироқдир. Ва (барчангиз) Аллоҳга қайтариладиган кундан қўрқингиз! Сўнгра ҳар бир жонга қилган амали учун тўла жазо берилади ва ҳеч кимга зулм қилинмайди» (“Бақара” сураси, 275-281).

Қуръондаги рибо ҳақида батафсил баён қилинган ўрин мана шу ҳисобланади.

﴿الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ
الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ﴾

«Судхўр бўлган кимсалар (Қиёмат кунида қабрларидан) турмайдилар, магар жин чалган мажнун каби турадилар...».

Имом Табарий ушбу оятнинг тафсирида Саид ибн Жубайр раҳимахуллоҳдан қуйидаги нақлни келтиради: «Саид ибн Жубайр айтади: “Аллоҳ таолонинг “Судхўр бўлган кимсалар (Қиёмат кунида қабрларидан) турмайдилар, магар жин чалган мажнун каби турадилар...” оятига биноан, судхўр қиёмат куни бўғилган бир мажнун каби тирилади».¹

¹ “Тафсири Табарий”, 5/40.

Инсонлар Қиёмат куни ўзларини тутта олмаётган одамларни кўриб, булар дунёда рибо еган экан, дейишади. Бу ҳолат уларнинг аломати бўлиб, дунёда танимаганлар ҳам судхўрни таниб олишар экан.

Қатода раҳимаҳуллоҳ шу оятнинг тафсирида айтади: «Аллоҳ таолонинг **“Судхўр бўлган кимсалар (Қиёмат кунида қабрларидан) турмайдилар, магар жин чалган мажнун каби турадилар...”** оятига кўра, қиёмат кундаги судхўрларнинг аломати — жин чалган мажнун каби туришларидир. Улар қайта тирилганларида шайтоний талвасада бўладилар».¹

Бундай тирилиш фақат рибо еганларнинг ўзларигагина хос эмас. Рибо билан шуғулланиб кийим, машина сотиб олса ёки уй қурса ҳам судхўрлик қилган бўлади. Оятдаги “рибо еганлар” ибораси рибодан тушган пулни ўзларининг эҳтиёжлари учун ишлатган барча тоифани қамраб олади.

﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا﴾

“Бунга сабаб уларнинг: «Байъ (олди-сотди) ҳам судхўрликнинг ўзи-ку?» — деганларидир”.

Бу ерда гап тижорат ҳақида эмас. Чунки улар ҳам, мўминлар ҳам тижоратнинг ҳалол эканини яхши биладилар. Бу ерда асосий мавзу рибо масаласидир. Улар: «Рибо тижоратнинг ўзи-ку!» дейишмади, балки: **«Тижорат рибонинг ўзи-ку!»** — деб айтишди. Гўёки рибонинг нимаси ҳаром, «Савдо ҳам рибога ўхшаш-ку», дейишди. Аслида,

¹ “Тафсири Табарий”, 6/10.

улар рибо тижоратнинг ўзи-ку, дейишлари керак эди. Лекин аксини айтдилар. «Тижорат ҳалол бўлса, рибо ҳам ҳалол бўлсин. Агар рибо ҳаром ҳисобланадиган бўлса, унда тижорат ҳам ҳаром бўлсин. Чунки 10 сўмга нарса олиб, 15 сўмга сотдингиз нима-ю, 10 сўм бериб, 15 сўм қайтариб олдингиз нима, фарқи йўқ-ку!» — дея эътироз билдиришди.

Лекин уларнинг ўхшатишлари нотўғри эди. Чунки 10 сўмни бериб қўйиб, 15 сўм кутаётган кимса ҳеч қандай меҳнат-машаққатсиз пулини орттиради. Аммо 10 сўмга мол сотиб олиб, уни 15 сўмга сотган одам меҳнат қилади, машаққат чекади ва зарарини ҳам кўтаради. Айни пайтда одамларга ниманидир тақдим қилади, натижада хунаромандларнинг савдоси юришади. Демак, тижорат билан рибонинг орасида катта фарқ бор. Аллоҳ таоло савдо билан рибонинг фарқини зикр қилмади, балки:

﴿وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا﴾

«Аллоҳ байъни ҳалол, рибони эса ҳаром қилган!» деди.

Аллоҳ таоло тижоратни ҳалол қилди, демак, унда, албатта манфаат бор. Рибони ҳаром қилди, демак, унда албатта зарар бор. Лекин рибонинг баъзи турлари савдога ўхшаб кетиши ва шариатдаги айрим ҳукмларнинг ҳикматини билмаслик рибони ейишга олиб бориши мумкин. Ана шундан эҳтиёт бўлмоқ лозим.

Насафий раҳимаҳуллоҳ тафсирида айтади: «Бу оятда Қуръон ва суннат қаршисидаги қиёснинг ботил эканига далил бор. Чунки Аллоҳ таоло уларнинг қиёси ботил эка-

нига Ўзининг савдони ҳалол қилгани ва рибони ҳаром қилганини далил қилди».¹

﴿فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّهِ فَاتَّبَعَهَا فَلَهُ مَا سَلَفَ
وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ﴾

«Бас, кимга Раббидан мавъиза — насихат етгач (рибодан) тўхтаса, у ҳолда аввал ўтгани ўзига ва унинг иши Аллоҳнинг Ўзига ҳавола...».

Яъни, Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло рибо ҳаром қилинишидан олдин у билан муомала қилганларни кечирди: “**...ва унинг иши Аллоҳга** (ҳавола қилинади)”.

Баъзи муфассирлар бу оятни «хоҳласа кечади, хоҳласа азоблайди», деб тафсир қилишган. Лекин бу заиф сўз, чунки Аллоҳ таоло: «У ҳолда аввал ўтгани ўзига...», яъни ўтганини кечирдим, деб айтди.

«**...ва унинг иши Аллоҳга** (ҳавола қилинади)», оятининг маъноси қуйидагича тушунилади: Аллоҳ хоҳласа, Ўзининг фазлу карами билан бандаси тавба қилганидан кейин уни рибодан сақлайди. Хоҳласа, ўша инсон қайтадан рибо домига тушиб қолиши мумкин.

﴿وَمَنْ عَادَ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا
خَالِدُونَ﴾

“Ва ким (рибога) қайтса, ўшалар жаҳаннам эгаларидир ва унда абадий қолажақлар”.

¹ “Тафсири Насафий”, 1/224.

Муфасссирлар “**Ва ким** (рибога) **қайтса...**” оятини икки хил тафсир қилишган.

1-тафсир: Агар рибо ҳаром қилинганидан кейин ҳам «тижорат рибонинг ўзи-ку, у ҳам ҳалол-ку!» деган сўзига қайтадиган бўлса, уларнинг кофирлигида шак-шубҳа қолмайди. Улар дўзах эгалари бўлиб, унда мангу қоладилар. Чунки Аллоҳ таоло ҳаром қилган нарсани ҳалол деган кимсанинг кофирлиги тайин бўлади.

2-тафсир: Ҳаромлигини билиб туриб, нафсини тия олмай рибо муомаласини қилишда давом этадиган бўлса, улар дўзах эгаларидир ва унда узоқ муддат қолишади. Яъни, ҳаромлигини билиб туриб, рибода давом этганлари учун дўзахга киришади, фақат рибони ҳалол санамаганлари учун дўзахда абадий қолишмайди.

﴿يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيهِ الصَّدَقَتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ
كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ﴾

«Аллоҳ рибонинг (фойдасини) йўқ қилади ва садақаларнинг (фойдасини) зиёда қилади. Аллоҳ ҳар қандай (рибони ҳалол деб биладиган) кўрнамакни ва (судхўрлик қиладиган) жиноятчини севмайди» (“Бақара” сураси, 276-оят).

Агар дунёвий ўлчовлар билан қарайдиган бўлсангиз, рибога пул бераётган одамнинг 100 сўми 150 сўм бўлиб қайтади, кимдир 150 сўмидан 50 сўм садақа берса, 100 сўм қолади. Аммо Аллоҳ таоло, рибони нуқсонга учратиб, йўқ қиламан, деди. Садақани эса кўпайтиришга ваъда берди.

Уламолар рибонинг нуқсонга учраб, касодга юз тутиши ҳам дунёда, ҳам охиратда содир бўлади, дейдилар. Ду-

неда касодга юз тутиши моддий ва маънавий кўринишда бўлади. Аллоҳ таоло судхўрнинг молига талофат етказиб, йўқ қилиши мумкин. Маънавий касод эса, унинг миллионлаб пули бўлса-да, баракаси бўлмайди. Яъни, Аллоҳ таоло унинг еганини юқмайдиган қилиб қўяди. Судхўр мискинларга зулм қилиб пул топаётгани учун мазлумларнинг эртаю кеч қилаётган дуоибадларидан унга лаънат етиб туради. Маълумки, мазлумнинг дуоси мустажобдир. Пайгамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам Муоз ибн Жабал розияллоҳу анҳуни Яманга юбораётиб, унга қатор насиҳатлар қилган эдилар. Қуйида ана ўша насиҳатдан иқтибос келтириб ўтамиз:

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ مُعَاذًا إِلَى الْيَمَنِ، فَقَالَ: «اتَّقِ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ، فَإِنَّهَا لَيْسَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ اللَّهِ حِجَابٌ».

«... Мазлумнинг дуосидан эҳтиёт бўл! Унинг дуоси билан Аллоҳ таолонинг орасида ҳеч қандай тўсиқ йўқдир».¹

Аллоҳ таоло мазлумнинг дуосини кофир бўлса ҳам, қабул қилади. Чунки Аллоҳ таоло Одил Зот бўлиб, кофирга ҳам, мўминга ҳам зулм қилинишига рози бўлмайди.

Охирада рибонинг нуқсонга учраб, йўқ бўлиб кетишини Қуртубий раҳимахуллоҳнинг тафсирида Ибн Аббос розияллоҳу анҳумодан нақл қилинган қуйидаги сўзлар очиқ баён қилади: «Аллоҳ таоло судхўрнинг са-

¹ “Саҳиҳи Бухорий”, 2448.

дақаси, ҳажи, жиҳоди ва қилган силаи раҳмини қабул қилмайди».¹

Инсон рибодан бойлик орттириб, тўй-маъракалар қилиб, одамларга эҳсон бериши, ҳажга бориши, Аллоҳ йўлида жанг қилиши, силаи раҳм қилиши, қариндошларининг маъракаларига совға-саломлар олиб бориши мумкин. Агар рибодан орттирган мол-дунёси билан ана шу ишларни қилаётган бўлса, овора бўлмасин, Аллоҳ таоло уларнинг ҳеч бирини қабул қилмайди. Зеро, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтганларидек, Аллоҳ таоло Пок Зот ва фақат покиза нарсаларнигина қабул қилади:

وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ اللَّهَ طَيِّبٌ لَا يَقْبَلُ إِلَّا طَيِّبًا، وَإِنَّ اللَّهَ أَمَرَ الْمُؤْمِنِينَ بِمَا أَمَرَ بِهِ الْمُرْسَلِينَ، فَقَالَ تَعَالَى: ﴿يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا﴾ وَقَالَ تَعَالَى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾ ثُمَّ ذَكَرَ الرَّجُلَ يُطِيلُ السَّفَرَ أَشْعَثَ أَغْبَرَ يَمُدُّ يَدَيْهِ إِلَى السَّمَاءِ: يَا رَبَّ يَا رَبَّ، وَمَطْعَمُهُ حَرَامٌ، وَمَشْرَبُهُ حَرَامٌ، وَمَلْبَسُهُ حَرَامٌ، وَغُذِيَ بِالْحَرَامِ، فَأَنَّى يُسْتَجَابُ لِذَلِكَ؟

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: «Эй инсонлар, албатта Аллоҳ таоло Покдир ва фақат пок нарсаларнигина қабул қилади.

¹ “Тафсири Қуртубий”, 3/362.

Албатта Аллоҳ таоло пайғамбарларига буюрган нарсани мўминларга ҳам буюрди. Аллоҳ таоло деди: «(Юборган барча пайғамбарларимизга шундай дедик): Эй пайғамбарлар, ҳалол-пок таомлардан енглар ва яхши амаллар қилинглар», бошқа оятда: «Эй мўминлар, сизларга ризқ қилиб берганимиз — покиза нарсалардан енглар». Кейин бир кишини зикр қилдилар, у узоқ сафарларга чиқиб, сочи тўзгиган, юзлари тупроқ, қўлини осмонга кўтариб: «Эй Роббим, эй Роббим», дейди. Ваҳоланки, унинг егани ҳаром, ичгани ҳаром, кийгани ҳаром ва ҳаромдан озукаланадида, қандоқ қилиб дуоси қабул бўлсин?!»¹

Рибога хилоф равишда садақанинг дунёда ҳам, охиратда ҳам фойдаси бўлади. Садақанинг дунёдаги моддий фойдаси шуки, Аллоҳ таоло садақанинг ўрнини ортиғи билан тўлдиради. Маънавий фойдасига келсак, садақа қилувчининг молига барака берилади, ишлари осон битади ва мискин-бечораларнинг хайрли дуоларига мушарраф бўлади.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ:
«مَا نَقَصَتْ صَدَقَةٌ مِنْ مَالٍ، وَمَا زَادَ اللَّهُ عَبْدًا بِعَفْوٍ إِلَّا
عِزًّا، وَمَا تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلَّهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللَّهُ».

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам де-

¹ “Саҳиҳи Муслим”, 1015.

дилар: «Садақа мол-давлатни камайтирмайди. Аллоҳ таоло кечиримли бандасининг иззат-шарафни зиёда қилади. Ким Аллоҳ учун ўзини хокисор тутса, Аллоҳ азза ва жалла унинг мартабасини баланд қилади».¹

Садақанинг охиратдаги фойдаси улкан бўлиб, Аллоҳ таоло Қиёматда ажрини зиёда қилиб беради:

﴿مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضْعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾

“Аллоҳ йўлида молларини инфоқ-эҳсон қиладиган кишиларнинг мисоли ҳар бир бошоғида юзтадан дони бўлган еттита бошоқни ундириб чиқарган бир дона донга ўхшайди. (Яъни, қилинган бир яхшилик етти юз баробар бўлиб қайтишига ишора қилинмоқда.) Аллоҳ истаган кишиларига бир неча баробар қилиб беради. Аллоҳ (фазлу карами) Кенг, Билувчидир” (“Бақара” сураси, 261-оят).

Дунёда рибога пул бераётганлар қанча фоиз олади? Балки 2 фоиздан 10-20 фоизгача ортиғи билан қайтариб олар. Аммо Аллоҳ таоло садақа қилаётганларга 700 баравар ортиғи билан беришини, истаганига ундан ҳам зиёда қилишини ваъда қилди.

¹ “Саҳиҳи Муслим”, 2588.

Аллоҳ таоло «Ҳадид» сурасининг 11-оятида айтади:

﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضْعِفُهُ لَهُ﴾

«Аллоҳга қарзи ҳасана (ихтиёрий қарз) берадиган ким бор?! Бас, У Зот у кишига бир неча баробар қилиб қайтарур!»

Бир кишига 1000 сўм садақа берганидан 1000 сўм қарз бериши енгилроқ бўлади. Чунки қарз бераётган вақтда унинг қайтишига умид қилади. Қайтариб бермайдиган кишига қарз бериш қийинроқ бўлади. Аллоҳ таоло бандаларини садақага чорлаб: **«Ким Аллоҳга чиройли қарз беради?»** — дейди. Шунини билингки, сиз бераётган садақа Аллоҳга берилаётган қарздир.

Агар сиздан қарз сўраган киши омонатдор бўлса, унга қарзни ўйланмай берасиз. Энди «қарз сўраётган» Аллоҳ таоло бўлса-чи? Билингки, Аллоҳ учун бераётган садақангиз Аллоҳга берилган қарздир. Албатта, Аллоҳдан кўра омонатга вафо қилувчиروқ ҳеч ким йўқ. Демак, берган қарзингизнинг ўрнини Аллоҳ таоло, албатта, тўлдиради.

Аллоҳ таоло оятнинг давомида айтади:

﴿وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ﴾

«Аллоҳ таоло ҳар қандай кофир, гуноҳга ботган кимсани севмайди» (“Бақара” сураси, 276-оят).

Демак, ким судхўрликни ҳалол санаб пулини рибога берса, кофир бўлади. Агар рибонинг ҳаромлигига эътиқод

қилиб рибо ейишда давом этса, у «асийм», яъни ўта оғир гуноҳкор бўлади. Ояти каримада Аллоҳ таоло ҳар иккала-сини ҳам яхши кўрмаслигини хабар бери.

﴿إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ
وَعَاتَوْا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ ﴿٢٧٧﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا
اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٧٨﴾

«Албатта, иймон келтирган, солиҳ амаллар қилган ва намозни тўқис адо қилиб, закотни берган зотлар учун Робблари ҳузурида ажр бор. Улар учун ҳеч қандай хавф-хатар йўқ ва улар ғамгин бўлмайдилар. Эй мўминлар, Аллоҳдан қўрқингиз ва рибонинг сарқитларини тарк қилингиз, агар ҳақиқий мўмин бўлсангиз» (“Бақара” сура-си, 277-278).

Диққат қилинг, Аллоҳ таоло оятни «Эй мўминлар..», деб мўминларга хитоб билан бошлаб, оятнинг охирида «... агар ҳақиқий мўмин бўлсангиз...», деб иймон сўзи билан тугатди. Агар мўмин бўлсангиз, сиз мана шу оятга бўйсунасиз, Аллоҳ таоло сизни тақвога буюриб, рибонинг сарқитини ҳам тарк қилишга буюряпти. Агар мўмин бўлмасангиз, унда билганингизни қилаверинг, деган маънони англаш қийин эмас.

Аллоҳ таоло оятнинг охирида мўминларга хитоб қилиб, яна «агар мўмин бўлсангиз», деб таъкидламоқда. Демак, рибони тарк қилиш учун бақувват иймон керак

бўлади. Иймон билан тақво бир-бирига боғлиқдир. Яъни, иймонингиз қанча кучли бўлса, ҳаромдан шунча тез четланасиз. Ҳаромга қанчалик шўнғиган бўлсангиз, билингки, иймондан шунчалар узоқсиз.

Ушбу оятнинг нозил бўлиш сабаби ҳақида имом Табарий раҳимаҳуллоҳ шундай дейди: «Бу оят Исломга кирган бир қавм ҳақида нозил бўлган. Улар Исломга киришларидан аввал бошқа қавмга рибога қарз беришган ва қарзнинг бир қисмини олиб, бир қисми қолган эди. Аллоҳ таоло оят нозил бўлишидан олдин олинган рибони кечирди ва қолган қисмини олишни ҳаром қилди».¹

﴿فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾

«Энди агар (фармонимизни) қилмасангиз, у ҳолда Аллоҳ ва пайғамбари томонидан бўлган урушни билиб қўйинг!» (“Бақара” сураси, 279-оят).

Аллоҳ таоло икки тоифага уруш эълон қилган. Улардан бири — рибохўр, иккинчиси — Аллоҳ таолога яқин бўлган бандага душманлик қилган киши.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ اللَّهَ قَالَ: مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ...»

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам де-

¹ “Тафсири Табарий”, 6/22.

дилар: «Аллоҳ таоло айтади: *“Кимда-ким Менинг дўстимга душманлик қилса, Мен унга уруш эълон қиламан...”*»¹

Қуртубий раҳимаҳуллоҳ имом Моликдан нақл қилади: «Бир киши имом Моликнинг ҳузурига келиб: «Эй Абу Абдуллоҳ, мен бир маст кишини кўрдим. Сархушлигидан ойни қўйнига олмоқчи бўлаётганди. Бу ҳолатни кўриб: “Одам боласининг қорнига ароқдан кўра ёмонроқ нарса кирадиган бўлса, аёлим талоқ бўлсин», деб юбордим. Аёлим талоқ бўладими?» — деб сўради.

Имом Молик раҳимаҳуллоҳ: «Ортингга қайт, мен бу масалани бир ўйлаб кўрай», деб жавоб қилди. У киши эртасига келди. Имом Молик яна юқоридаги гапни айтиб, қайтариб юборди. Учинчи куни Имом Молик шундай деб жавоб берди: «Хотининг талоқ бўлибди. Мен Аллоҳнинг Китобини ва Расулulloҳ алайҳиссаломнинг суннатини синчиклаб ўрганиб чиқдим, рибодан кўра ёмонроқ нарса топмадим. Чунки Аллоҳ таоло унга қарши уруш эълон қилган».²

Демак, инсоннинг ичига кирадиган рибо ароқдан ҳам ёмонроқ экан. Шу ўринда бир гап: талоқ масаласида жуда эҳтиёт бўлиш керак. Чунки эр: “Фалон ишни қилсанг, талоқсан”, деб шарт қўйса ва хотини шу ишни қилса, талоқ тушади. Инсон тилига эрк бериб арзимас нарсага “фалон ишни қилсанг, талоқсан”, деб айтавериши яхшиликка олиб келмайди.

Аллоҳ ва Расули тарафидан бўладиган уруш бу дунёда ҳам, охиратда ҳам давом этади. Дунёда бўладиган уруш-

¹ “Саҳиҳи Бухорий”, 6502.

² “Тафсири Қуртубий”, 3/364.

нинг мисолини имом Табарий раҳимаҳуллоҳ мазкур оятнинг тафсирида Ибн Аббос розияллоҳу анҳумодан қуйидагича ривоят қилади: «Кимки рибо ейишдан тийилмаса, уни тавбага чақириш мусулмонларнинг ҳокимига вожиб бўлади. Агар шунда ҳам тийилмаса, ҳоким унинг бошини олади».¹

Қуртубий раҳимаҳуллоҳ тафсирида Ибн Хувайз Мандод раҳимаҳуллоҳнинг қуйидаги сўзини нақл қилади: “Агар бир шаҳар аҳли рибони ҳалол санаса, ҳаммаси муртад² бўлади. Уларнинг ҳукми муртаднинг ҳукми билан баробардир. Агар ҳалол санамаган ҳолда бутун шаҳар аҳли рибо билан муомала қилса, имомнинг уларга қарши жанг қилиши жоиздир. Ахир Аллоҳ таоло бунга Ўзи рухсат бериб, “Агар рибохўрларга қарши чиқмасангиз, Аллоҳ ва Расули томонидан уруш кутаверинг”, демадимиз!?”³

Лекин бу ҳукми ижро қилиш фақат ислом диёрида ва мусулмон ҳокимгагина хосдир.

Охиратда рибохўрга қарши жанг қандай бўлади? Имом Табарий раҳимаҳуллоҳ тафсирида Ибн Аббос розияллоҳу анҳумодан ривоят қиладики, Қиёмат куни рибохўрга: “Жанг учун қўлингга қуролингни ол”, деб айтилади.⁴

Бағавий раҳимаҳуллоҳ айтади: «Тафсир уламолари: «Аллоҳ тарафидан бўладиган жанг — дўзах оловидир. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тарафларидан бўладиган жанг эса қиличдир», дейишган».⁵

¹ “Тафсири Табарий”, 6/25.

² Муртад — (араб. — орқага қайтган, чекинган) диндан қайтган, ундан воз кечган одам. Бундай кимсалар ислом тарихида гуноҳи кабира қилган ҳисобланиб, ўлимга ҳукм қилинган.

³ “Тафсири Қуртубий”, 3/364.

⁴ “Тафсири Табарий”, 6/9.

⁵ “Тафсири Бағавий”, 1/345.

Насафий раҳимаҳуллоҳ тафсирида айтади: «Сақиф қабиласи мана шу оят нозил бўлгандан кейин (бировларга берган риболарини олмасликка қарор қилиб,) «Аллоҳ ва Расулига қарши жанг қилишга кучимиз етмайди!» деган экан.¹

﴿وَإِنْ تُبْتِمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا

تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾﴾

«Агар тавба қилсангиз, дастмойянгиз ўзингизга — золим ҳам, мазлум ҳам бўлмайсиз» (“Бақара” сураси, 279-оят).

Рибодан тавба қилсангиз фақат ўзингизнинг пулингизни қайтариб оласиз. 1000 сўм бердингизми, 1000 сўм оласиз. «Золим ҳам бўлмайсиз» — берганингиздан кўпроқ қилиб олмайсиз, «мазлум ҳам бўлмайсиз» — кечиб юборишга ҳам мажбур эмассиз, балки берганингизнинг ўзини қайтариб оласиз.

﴿وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ﴾

«Агар (қарздор) ночор бўлса, бойигунча кутинг!» (“Бақара” сураси, 280-оят).

Яъни, кимгадир рибога пул берган бўлсангиз, Аллоҳ таоло берган пулингиздан зиёдасини олишни ман қилди. Агар тавба қилсангиз, фақат ўз ҳаққингизни олишга рухсат берди. Иттифоқо, олган киши пулингизни беришга қодир бўлмаса, унга қодир бўлгунича муҳлат беринг.

¹ “Тафсири Насафий”, 1/226.

﴿وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

«Агар билсангиз, (берган қарзингизни) садақа қилиб юборишингиз ўзингиз учун яхшироқдир» (“Бақара” сураси, 280-оят).

Эътибор беринг, Аллоҳ таоло аввал зиёдасини олмасдан, фақат ўзингиз берган пулни олинглар, деб айтди. Кейин қарздор киши қодир бўлмаса, унга муҳлат беринглар ёки — ундан ҳам яхшироғи — садақа қилиб юборинглар, деди.

“Бу оят фақат рибога пул олиб, тўлай олмаётган кишигагина хос эмас, балки ҳар қандай қарзга алоқадор”, дейди имом Табарий раҳимаҳуллоҳ.

Баъзи уламолар оятдаги ҳукми вожиб, баъзилари эса мустаҳаб, деб айтишган.

Уламолар айтади: Агар қарздор олган қарзини тўлашга қодир бўлмаса, кечиктириш вожиб, садақа қилиб юбориш эса мустаҳабдир.

﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾

«Ва (барчангиз) Аллоҳга қайтариладиган кундан қўрқингиз! Сўнгра ҳар бир жонга қилган амали учун тўла жазо берилади ва ҳеч кимга зулм қилинмайди» (“Бақара” сураси, 281-оят).

Ҳақиқатан, инсон ҳаромдан тамомила тийилиши учун қиёматни ўйлаши керак. Аллоҳнинг ҳузурида туриб, қил-

ган амалларингиз учун жавоб беришингизни ўйласангиз, албатта, ҳаромдан тийиласиз. Шунинг учун бўлса керак Аллоҳ таоло рибо оятларини охират зикри билан якунлади, валлоҳу аълам.

РИБОНИНГ ОҚИБАТИ ҲАҚИДАГИ ҲАДИСЛАРНИНГ ҚИСҚАЧА ШАРҲИ

Мазкур ҳадисларни уч қисмга бўлиш мумкин:

1. Рибонинг оғир гуноҳ эканини баён қилувчи ҳадислар.
2. Рибонинг дунёдаги ёмон оқибатини баён қилувчи ҳадислар.
3. Рибохўрнинг охиратдаги уқубатини баён қилувчи ҳадислар.

1. Рибонинг оғир гуноҳ эканини баён қилувчи ҳадислар

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «اجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُؤْبَقَاتِ». قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا هُنَّ؟ قَالَ: «الشِّرْكُ بِاللَّهِ، وَالسَّحَرُ، وَقَتْلُ النَّفْسِ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ، وَأَكْلُ الرِّبَا، وَأَكْلُ مَالِ الْيَتِيمِ، وَالتَّوَلَّى يَوْمَ الرَّحْفِ، وَقَذْفُ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ الْغَافِلَاتِ».

1. Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Инсонни ҳалок қилувчи етти та гуноҳдан четланинглар», дедилар.

— Эй Аллоҳнинг Расули, улар қайсилар? — деб сўрашди.

— Аллоҳга ширк келтирмоқ, сеҳр қилиш, Аллоҳ таоло ҳаром қилган жонни ноҳақ қатл қилмоқ, судхўрлик, етимнинг молини ейиш, жанг пайтида ортга қочиш ва покиза, иффатли, мўмина аёлларни бузуқликда айбламоқ! — дедилар”.¹

Демак, рибо ейиш ширк, одам ўлдириш ва сеҳр қилиш билан бир қаторда турадиган гуноҳи кабиралардан экан. Киши рибо билан бойлик орттириб, фойда қиялпман, деб ўйламасин. Аксинча, у ўзини ҳалокатга етаклаётган кимсадир.

عَنْ جَابِرٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكِلَ الرِّبَا، وَمُوكِلَهُ، وَكَاتِبَهُ، وَشَاهِدِيَهُ، وَقَالَ: «هُمْ سَوَاءٌ».

2. Жобир розияллоҳу анҳумодан ривоят қилинади: «Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам рибо егувчини, едирувчини, котибини ва икки гувоҳини лаънатладилар. «Улар (гуноҳда) баробардир», дедилар».²

¹ “Саҳиҳи Бухорий”, 6857.

² “Саҳиҳи Муслим”, 1598.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам рибога ҳисса қўшган ҳар қандай кимсани лаънатладилар. Аслида, рибодан фойдаланувчи асосий кимса уни еган одам, яъни рибога пул бериб, зиёдасини олиб, фойдаланаётган кишидир. Рибо едирувчи эса рибога қарз олиб, уни ортиғи билан қайтараётган кимсадир.

Шунингдек, банкдан кредитга пул олган киши ҳам, уни берган киши ҳам Аллоҳнинг лаънатига дучор бўлади.

Рибо муомалаларини расмийлаштирган шахслар — котиб ҳамда битимга гувоҳ бўлиб турганлар ҳам Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тилларида лаънатланди.

Ибн Ҳажар Ҳайтамий раҳимаҳуллоҳ айтади: «Ўтган ҳадислардан олинадиган сабоқлардан бири шуки, рибони егувчи, едирувчи, котиби, гувоҳлари, шунингдек, рибога ҳар қандай йўл билан ёрдамчи бўлган шахслар ҳам — барчалари фосиқдирлар. Рибога дахлдор бўлган ҳар қандай амал гуноҳи кабира ҳисобланади».¹

وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: الرَّبَا ثَلَاثَةٌ وَسَبْعُونَ بَابًا أَيْسَرُهَا
مِثْلُ أَنْ يَنْكِحَ الرَّجُلُ أُمَّهُ، وَإِنَّ أَرْبَى الرَّبَا عَرَضُ الرَّجُلِ
الْمُسْلِمِ.

3. Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: «Рибо етмиш уч бобдан иборат. Унинг энг енгил бобига тушиб қолмоқ кишининг ўз онаси билан зино қилишига баробардир. Энг кат-

¹ “Завожир ан иқтирофил кабоир”, 1/381.

*та рибо эса мусулмон кишининг обрўсини тўкиши-дир».*¹

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَنْظَلَةَ غَسِيلِ الْمَلَايِكَةِ أَنَّهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ذَرْهُمْ رِيًّا يَأْكُلُهُ الرَّجُلُ وَهُوَ يَعْلَمُ أَشَدُّ مِنْ سِتَّةٍ وَثَلَاثِينَ زَنِيَةً.

4. Абдуллоҳ ибн Ҳанзала розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам марҳамат қилдилар: «Кишининг билиб туриб бир дирҳам рибо ейиши ўттиз олтита зинодан оғирроқдир».²

Учинчи ва тўртинчи ривоятларнинг саҳиҳ ёки заифлиги масаласида уламолар орасида жуда кўп ихтилофлар бор. Санад жиҳатидан олиб қаралса, баъзилар Ибн Ҳанзаладан ривоят қилинган ҳадисни “мавзу” (тўқима) дейишгача борган. Шу жумладан, Ибн Жавзий раҳимаҳуллоҳ бу ҳадисни «Мавзуъот» китобида келтирган ва мазкур ривоятнинг Абу Ҳурайра, Ибн Аббос, Анас, Ибн Ҳанзала ва Оиша розияллоҳу анҳумлардан нақл қилинган санадларини зикр қилиб, «бу ривоятларнинг орасида бирорта саҳиҳи йўқ», дейди.

Лекин уни саҳиҳ санаган катта муҳаддис уламолар ҳам бор. Жумладан Ҳоким, Мунзирий, Ироқий, Ибн Ҳажар, Саховий, Суютий раҳимаҳуллоҳлар мазкур икки

¹ “Сунани Ибн Можа”, 2275.

² “Муснади Имом Аҳмад”, 21957.

ҳадисни саҳиҳ ёки ҳасан дейишган. Шунинг учун ҳадис ушбу бобда зикр қилинди.

Зино шундай оғир гуноҳи кабираки, Аллоҳ таоло зино қилманглар, деб қўя қолмади, балки зинога яқинлашманглар, деди. Зино бир қанча даражадан иборат бўлиб, бири бошқасидан оғирроқ. Бегона аёл билан зино қилиш ва қўшни аёл билан зино қилиш, иккиси баробар эмас. Қўшнисининг аёли билан зино қилиш оғирроқ ҳисобланади.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ سَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيُّ الذَّنْبِ أَعْظَمُ عِنْدَ اللَّهِ قَالَ: أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نِدًّا وَهُوَ خَلْقَكَ. قُلْتُ: إِنَّ ذَلِكَ لَعَظِيمٌ، قُلْتُ ثُمَّ أَيُّ، قَالَ: وَأَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ تَخَافُ أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ. قُلْتُ: ثُمَّ أَيُّ، قَالَ: أَنْ تُزَانِيَ حَلِيلَةَ جَارِكَ.

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан: «Аллоҳнинг наздида энг катта гуноҳ қайси?» — деб сўрадим.

— Сени яратган Аллоҳ таолога ширк келтиришинг, — дедилар.

— Кейин қайси гуноҳ? — деб сўрадим.

— Ризқингга шерик бўлишидан қўрқиб фарзандингни ўлдиришинг, — дедилар.

— Кейин қайси гуноҳ? — деб сўрадим.

— Қўшинингнинг аёли билан зино қилишинг, — дедилар».¹

¹ “Саҳиҳи Бухорий”, 7520.

Чунки одатда қўшни сафар қиладиган ёки уйида йўқ бўлса, кўпинча аҳли оиласини қўшнисига ишониб ташлаб кетади. Сизга ишониб, омонат қилинган жойда хиёнат қилишингиз жуда оғир гуноҳдир. Агар зино маҳрамлар билан бўлса, бундан ҳам оғирроқ саналади. Ўз онаси билан зино қилмоқ ҳаммасидан ҳам оғирроқ ҳисобланади.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам рибонинг етмиш уч бобдан иборат эканини айтиб, уларнинг энг энгиллини зинонинг энг оғирига тушиб қолиш билан баробар деб хабар бердилар.

Мулла Али Қори ўзининг «Мирқотул мафотих» номли китобида *«Кишининг билиб туриб бир дирҳам рибо ейиши ўттиз учта зинодан оғирроқдир!»* ҳадисини шарҳлаб айтади: «Ҳадисдаги *“билиб туриб”* яъни, риболигини била туриб шу ишга қўл урган кимса, шунингдек, рибо аҳкомларини ўрганиш имкони бўла туриб, уларни ўрганмаган оми судхўр ҳам ушбу ҳадис ҳукмига дохил бўлади. Чунки уламолар фарзи айн бўлган илмни ўрганмаган шахс ҳақида у гуноҳни билиб туриб қилган кимса билан баробар бўлади, дейишган».¹

Муновий раҳимаҳуллоҳ «Файзул Қадийр» китобида ушбу ҳадиснинг шарҳида айтади: «Уламолардан йироқда яшаб, рибо аҳкомларини ўрганишга имкони бўлмаган киши маъзур ҳисобланади».²

Рибо аҳкомларини ўрганишга чиндан имконияти бўлмаган киши рибо еб қўйса, маъзур саналади, дейилмоқда. Аммо ўрганишга имкони бўла туриб, рибо аҳкомларини

¹ “Мирқотул мафотих”, 5/1924.

² “Файзул Қадийр”, 3/524.

ўрганмасдан рибо ейиш худди билиб туриб рибо еган билан баробардир.

2. Рибонинг дунёдаги ёмон оқибатини баён қилувчи ҳадислар

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَا أَحَدٌ أَكْثَرَ مِنَ الرَّبَا إِلَّا كَانَ عَاقِبَةُ أَمْرِهِ إِلَى قِلَّةٍ.

1. Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтадилар: *«Бирон кимса рибони қанча кўпайтирмасин, унинг охир-оқибати, албатта, камайишига келади»*».¹

Бу — судхўрнинг дунёдаги оқибати. Аслида рибога пул бераётган шахс молини кўпайтиришни мақсад қилади. Лекин Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам рибонинг охири камайиш бўлишини айтганлар. Бу ҳадис қўйидаги оят билан ҳамоҳангдир:

﴿يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيهِ الصَّدَقَاتِ﴾

«Аллоҳ рибонинг (фойдасини) йўқ қилади ва садақанинг (фойдасини) зиёда қилади» (“Бақара” сураси, 276-оят).

¹ “Сунани Ибн Можа”, 2279. Албоний саҳиҳ деган.

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَا ظَهَرَ فِي قَوْمِ الزَّيِّ وَالرِّبَا إِلَّا أَهْلُوا بِأَنْفُسِهِمْ عِقَابَ اللَّهِ جَلَّ وَعَلَا.

2. Ибн Масъуд розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Расулуллоҳ саллоллоҳу алайҳи ва саллам айтдилар: “Қайси бир қавм орасида рибо ва зино ошкора тус олса, улар ўзларига Аллоҳ азза ва жалланинг азобини тилаб олган бўладилар”¹.

Рибо ва зино кенг тарқалган жамият Аллоҳнинг азобини ўзларига сўраб олган, ҳар икки дунёда ҳасрат-надоматда қолган бадбахт жамиятдир. Аллоҳнинг Ўзи асрасин!

3. Рибонинг охиратдаги жазосини баён қилувчи ҳадислар

حَدَّثَنَا سَمُرَةُ بْنُ جُنْدُبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّا يُكْثِرُ أَنْ يَقُولَ لِأَصْحَابِهِ: «هَلْ رَأَى أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنْ رُؤْيَا» قَالَ: فَيَقْصُّ عَلَيْهِ مَنْ شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَقْصَّ، وَإِنَّهُ قَالَ ذَاتَ غَدَاةٍ: «إِنَّهُ أَتَانِي اللَّيْلَةَ آتِيَانٍ، وَإِنَّهُمَا ابْتَعَثَانِي، وَإِنَّهُمَا قَالَا لِي انْطَلِقْ وَإِنِّي انْطَلَقْتُ مَعَهُمَا... «فَانْطَلَقْنَا، فَاتَيْنَا عَلَى نَهْرٍ — حَسِبْتُ أَنَّهُ كَانَ

¹ “Саҳиҳи Ибн Ҳиббон”, 10/258.

يَقُولُ — أَحْمَرَ مِثْلِ الدَّمِ، وَإِذَا فِي النَّهْرِ رَجُلٌ سَاجٍ يَسْبَحُ،
وَإِذَا عَلَى شَطِّ النَّهْرِ رَجُلٌ قَدْ جَمَعَ عِنْدَهُ حِجَارَةً كَثِيرَةً، وَإِذَا
ذَلِكَ السَّاجُ يَسْبَحُ مَا يَسْبَحُ، ثُمَّ يَأْتِي ذَلِكَ الَّذِي قَدْ جَمَعَ
عِنْدَهُ الْحِجَارَةَ، فَيَفْغَرُ لَهُ فَاهُ فَيُلْقِمُهُ حَجْرًا فَيَنْطَلِقُ يَسْبَحُ،
ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَيْهِ كُلَّمَا رَجَعَ إِلَيْهِ فَعَرَّ لَهُ فَاهُ فَأَلْقَمَهُ حَجْرًا « قَالَ:
« قُلْتُ لَهُمَا: مَا هَذَا؟ » قَالَ: قَالَ لِي: انْطَلِقِ انْطَلِقِ...
وَأَمَّا الرَّجُلُ الَّذِي أَتَيْتَ عَلَيْهِ يَسْبَحُ فِي النَّهْرِ وَيُلْقِمُ الْحَجَرَ،
فَإِنَّهُ أَكَلَ الرَّبَّاءَ...

Имом Бухорий раҳимаҳуллоҳ Самура ибн Жундуб розияллоҳу анҳудан ривоят қилади: “Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам кўпинча саҳобаларидан «*Биронтангиз туш кўрдингизми?*» — деб сўрардилар. Агар саҳобаларининг орасида туш кўрганлар бўлса, Аллоҳ хоҳлаганча сўзлаб берарди. Кунларнинг бирида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тонг пайтида чиқиб, кўрган тушларини бизга сўзлаб бердилар: «*Тунда икки киши келиб “Биз билан юринг!” дейишди. Мен улар билан бирга кетдим...*»

Бу ҳадис узун бўлгани учун уни тўлиқ зикр қилмаймиз. Ҳадисда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам турли гуноҳларга бериладиган жазоларнинг хабарини берганлар.

Ҳадиснинг давоми: «*Юриб бир анҳорнинг бўйига бордик. Унинг ранги қип-қизил қон рангида эди.*

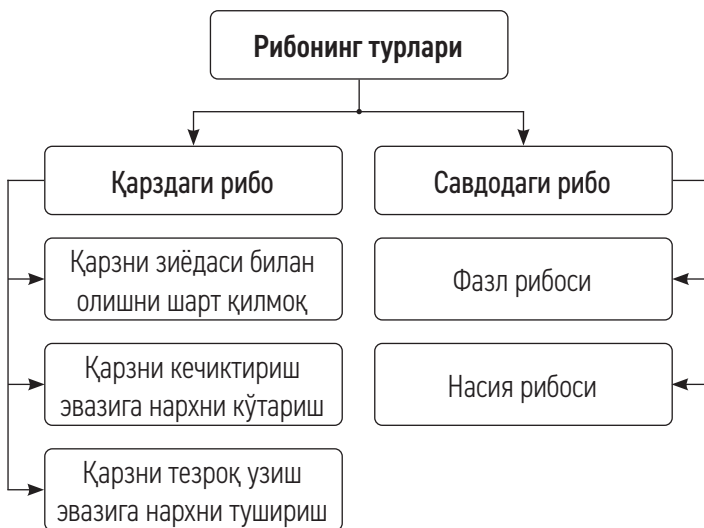
Ўша анҳорда бир киши сузиб юрарди. Анҳорнинг бўйида эса бир киши бир қанча тошларни олдига тўплаб олган эди. Анҳордаги киши сузиб-сузиб, ҳалиги тош тўплаган кишининг ёнига келарди. У эса олдига тўплаган тошларни унинг оғзига тикиб, қайтариб анҳорга итариб юборарди». Бошқа ривоятларда «отиб юборарди», дейилган. «У эса анҳорнинг ўртасигача сузиб бориб, яна қайтиб келарди. Ҳар гал қайтиб келганида қирғоқда турган одам унинг оғзини тош билан тўлдириб, итариб юборар эди. «Булар ким?» — деб сўрадим...» Ҳадиснинг охирида: «Анҳорда кўринган киши дунёда рибохўр бўлган», деб айтилди».¹

Аллоҳ таоло бизни ҳам, фарзандларимизни ҳам рибодан ва рибога олиб боровчи ҳар қандай шубҳали ишлардан сақласин.

¹ “Саҳиҳи Бухорий”, 6640.

Биринчи боб:

ҚАРЗДАГИ РИБО

ҚАРЗДАГИ РИБО

1. Ортиғи билан қайтарасан, деган шарт билан қарз бериш

Жассос раҳимаҳуллоҳ айтади: «Маълумки, жоҳилиятдаги рибо зиёда қилиб қайтариш шarti билан бериладиган қарз эди. Зиёда қилиб қайтариш муддатни узайтириш эвазига бўларди. Аллоҳ таоло уни бекор ва ҳаром қилди».¹

2. Қарзни кечиктириш эвазига нархни кўтариш

Бу масала фуқаҳолар истилоҳида «зид ва таажжал» («қўш ва чўз») масаласи деб номланади. Яъни, қарзга озгина қўшгин-да, муддатни чўзавер, деган маънони англатади.

Масалан, бир кишининг машинаси бор. Унинг нархи 10 000 доллар. Харидор пулини бир ойдан кейин бериш шarti билан сотиб олади. Эгаси шартга рози бўлиб, машинасини сотади. Бир ойдан кейин пулини талаб қилиб борганида харидор тўлашга пули йўқлигини айтади. Харидорнинг зиммасида 10 000 доллар қарз турибди. Сотув-

¹ “Аҳкомул Қуръон”, 1/566.

чи «Майли, яна бир ойдан кейин 10 000 долларни 11 000 доллар қилиб қайтарасан!» дейди. Мана шу қарздаги рибонинг бир туридир. Қарздорнинг зиммасидаги тўловни кечиктириш эвазига нархни кўтариш рибо ҳисобланади.

Имом Табарий раҳимаҳуллоҳ Қатода раҳимаҳуллоҳдан қуйидаги ривоятни зикр қилади: «Жоҳилият рибоси қуйидагича эди: Киши молини муайян муддатга насияга сотади. Ҳақни олиш вақти келганида қарздорнинг тўлашга имконияти бўлмаса, қарзни озгина ошириб, унга қўшимча муҳлат беради».¹

Аллоҳ таоло Қуръонда:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا
مُّضَاعَفَةً ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾^(۱۳۰)

«Эй иймон келтирганлар! Рибони бир неча баробар қилиб еманг. Аллоҳга тақво қилинг, шоядки, нажот топсангиз»² — деганида жоҳилиятдаги мана шу рибонинг турини айтган.

Қарздаги рибонинг биринчи тури билан иккинчи тури орасидаги фарқлар

Қарздаги рибонинг биринчи ва иккинчи турлари бир-бирдан икки жиҳатдан фарқ қилади. Биринчи турнинг сабаби қарз, иккинчи турда тўланиши лозим бўлган ҳақ қарз ёки насия савдо сабабли бўлиши мумкин.

¹ “Тафсири Табарий”, 5/38.

² “Оли Имрон” сураси, 130-оят.

Иккинчи фарқи шундаки, рибонинг биринчи турида зиёда олдиндан шарт қилинади. Яъни, вақтида берсангиз ҳам, кечиктирсангиз ҳам қарзни зиёдаси билан қайтарасиз, дейди.

Аммо қарзни тўлаш муддатини кечиктириш эвазига нархни кўтариш эса тўлаш вақти келганда бўлади. Яъни, қарз берилганда ёки нарса сотилганда зиёда олдиндан шарт қилинмайди, аммо тўлаш вақти келганда, қарзни тўлайсан ёки устига озгина қўшиб, муддатни узайтиришинг мумкин, дейилади.

3. Қарзни тезроқ қайтариш эвазига нархни тушириш

Бу юқоридаги муомаланинг акси бўлиб, фуқаҳоларнинг истилоҳида бу масала «зоъ ва таъажжал» (“тушир ва тезлат”) масаласи, деб номланади.

Бунинг мисоли қуйидагича: Сотувчи машинасини 10 000 долларга бир ойдан кейин тўлаш шarti билан сотади. Лекин сотувчи икки ҳафтадан кейин пулга муҳтож бўлиб, харидорнинг олдига боради ва “Қарзни ҳозир тўласангиз, 1000 доллардан кечаман!” деб айтади.

Ёки тўлов муддати келишидан олдин машинани сотиб олган киши етарли миқдорда маблағга эга бўлди ва сотувчининг олдига бориб, муддатидан олдин тўлаши эвазига қарзнинг маълум қисмидан кечишини шарт қилади.

Демак, рибонинг бу турида шарт ҳақ эгаси ёки қарздор тарафидан қўйилиши мумкин экан.

Аввалги икки турнинг ҳаромлигида ҳеч қандай хилоф, шак-шубҳа йўқ. Учинчи турнинг жоиз ёки жоиз эмаслиги масаласида уламолар ихтилоф қилган. Бу масаладаги их-

тилофни баён қилишдан олдин уламолар иттифоқ қилган нуқтани билиб олиш лозим.

Агар ҳақ эгаси ҳеч қандай шартсиз ўзининг баъзи ҳақларидан кечса, бу жоиз ҳисобланади. Яъни, бир киши пулини бир йилдан кейин тўлаб бериш эвазига 10 000 долларга машина олади. Орадан олти ой ўтгач, қарздорнинг қўлига пул тушиб, қарзини олдиндан тўлаб юборади. Ҳақ эгаси қарз муддатидан олдин тўланганига хурсанд бўлиб, кўнглидан чиқариб 1000 долларини қайтариб берса, бунинг жоизлигида ҳеч қандай хилоф йўқ. Чунки иккала тараф ҳам шарт қўймади. Лекин тарафларнинг бири шарт қўйса, уламолар бу масалада ихтилоф қилишган. Кўпчилик уламолар, жумладан, тўрт мазҳабнинг аксар олимлари уни рибо дейишган. Шунинг учун биз уни қарз рибосининг учинчи тури сифатида зикр қилдик.

Баъзи уламолар уни рибо ҳисоблашмайди. Саҳобалардан Ибн Аббос розияллоҳу анҳумо, баъзи моликийлар ва ҳанбалийлар жоиз дейишган. Шунингдек, Шайхулислом ва Ибн Қаййим раҳимаҳуллоҳлар ҳам уни жоиз санаган.

Уларнинг далилларида бири қуйидагича: «Бу масаланинг кўриниши ҳам, маъно-моҳияти ҳам рибога ўхшамайди. Кўриниши жиҳатидан рибога хилоф дейишимизнинг сабаби, рибода зиёдалик бор, бу ерда эса зиёда эмас, балки қарз миқдорини тушириш содир бўлмоқда. Маъно жиҳатидан рибога ўхшамаслиги — рибода зулм бор, аммо қарздан кечиш зулм эмас, балки яхшилик қилишдир.

Аммо уни ҳаром деган уламолар Имом Байҳақий «Сунани Кубро»да ривоят қилган нақлни далил қиладилар: Солим ибн Абдуллоҳдан ривоят қилинади. Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳумодан сўрадилар: «Бир кишининг бошқа бировдан оладиган ҳаққи бўлса-ю, қарздор муддатидан олдин келиб, қарзнинг бир қисмидан воз кечиши

ҳисобига ҳаққини ҳозир беришини сўраши жоизми?” Ибн Умар розияллоҳу анҳумо бундай келишувни қариҳ кўрди ва ундан қайтарди».¹

Имом Молик “Муватто” китобида ривоят қилади: «Абу Солиҳ ибн Убайд Мадинадаги “Дорун нахла” маҳалласида яшовчиларга насияга мато сотади. Кейин маҳалла аҳли Куфага кўчиб кетмоқчи бўлишади. Шунда Абу Солиҳнинг олдига бориб: «Сен бизга насияга берган ҳаққингдан озгина кечгин, қолганини нақд тўлаб, чиқиб кетамиз», дейишди. Кейин Абу Солиҳ бу масалани Зайд ибн Собит розияллоҳу анҳудан сўради. «Бунини емасликни ва бошқаларга ҳам едирмасликни маслаҳат бераман», деб жавоб берди Зайд.²

Ҳанафий мазҳаби пешволаридан Муҳаммад ибн Ҳасан раҳимаҳуллоҳ Зайд ибн Собитнинг сўзини ривоят қилиб шундай дейди: «Биз мана шу сўзни танлаймиз. Кимнинг бошқа бировда келишилган вақтда олиши керак бўлган ҳаққи бўлса, “қарзнинг бир қисмидан кечаман, қолганини эртароқ тўлагин”, деб айтиши жоиз эмас. Чунки, у насия бўлган кўп маблағни камроқ нақд маблағга сотаётгандай бўлади».³

Масалан, бир киши машинасини 10 000 долларга бир йилда пулини олиш шарти билан сотади. Ҳақни талаб қилиш муддати бир йилдан кейин келади. Аммо харидор олти ойдан сўнг сотувчига “Пулини ҳозир берсам, қарзимнинг озроғидан кечасизми?” деб айтса ёки сотувчи “Пулни ҳозир берсанг, 2 000 долларидан кечаман”, деса, бир йилдан кейин олиши керак бўлган 10 000 долларини

¹ “Сунани Кубро”, 6/46.

² “Муватто” (Муҳаммад ибн Ҳасан ривояти), 271.

³ “Муватто” (Муҳаммад ибн Ҳасан ривояти), 271.

нақд бўлган 8 000 долларга алмаштираётгандек бўлади. Ўн мингни саккиз мингга алмаштириш эса рибодир.

Жумхур уламолар айтади: Муддатни узайтириш эвазига нархни ошириш рибо бўлганидек, муддатни олдинга суриш эвазига нархни тушириш ҳам рибо бўлади. Иккала ҳолатда ҳам замоннинг ҳиссаси бўлмоқда.

Модомики, ушбу ихтилофли масалани аксар уламолар рибо санашган экан, имкон қадар бу муомаладан четланиш керак.

Агар сиз кимдандир бир йилга қарз олган бўлсангиз ва олти ойдан кейин тўлаш имкони пайдо бўлса, қарзингизни тўлиқ тўланг. Озгинасини кечсанг, ҳозир бераман, демасдан, қарзни бериш ёки келишилган муддатни кутиш керак. Агар ҳақ эгаси бўлсангиз, қарздор муддатида олдин келиб қарзини тўласа, кўнглингиздан чиқариб, шарт қилмаган ҳолда бир қисмидан воз кечишингиз сизнинг ҳимматингиздир.

Қарз рибоси билан савдо рибоси орасидаги фарқлар

Қарздаги рибо билан савдодаги рибо ўртасидаги фарқни билиб олиш жуда муҳим. Бу икки рибо тури қуйидаги беш нуқтада бир-биридан фарқ қилади:

1. Қарздаги рибонинг сабаби қарз, савдодаги рибонинг сабаби эса савдодир. Демак, қарздаги рибо қарз муомаласида, савдодаги рибо савдо муомаласида бўлади.

2. Фуқаҳолар савдо китобида рибога алоҳида боб ажратишган бўлиб, унда асосан савдодаги рибо ҳақида сўз юритилади. Аммо қарздаги рибо одатда қарз бобида зикр қилинади.

3. Қарздаги рибонинг ҳаромлиги Қуръонда собит бўлган, савдодаги рибонинг ҳаромлиги эса суннатда айтилган.

4. Қарз рибоси кўриниб турган зулм бўлгани учун шариатда ҳаром қилинган. Чунки қарзини узишга қодир бўлмаган кишига қўшимча муҳлат бериб, енгиллик қилиш ўрнига, ҳар бир кечиктирилган кунга фоиз қўшиб бориш — қарздорга қилинган зулм экани ҳеч кимга сир эмас. Лекин савдодаги рибонинг нима учун ҳаром қилинганини ҳамма ҳам билавермайди. Баъзилар айтади: «Агар икки тараф рози бўлса ва 10 грамм олтинга 12 грамм олтин алмаштирса, бунинг нимаси ёмон? Ҳолбуки, 12 грамм бераётган кишининг олтини эски, 10 грамм бераётган кишининг олтини янги бўлади-ку!» Шунинг учун баъзи уламолар қарздаги рибони «очиқ рибо», савдодаги рибони эса «махфий рибо» деб аташади.

5. Энг муҳим фарқи шундаки, қарздаги рибо ҳамма нарсада, ҳар қандай молда топилиши мумкин. Савдодаги рибо эса Убода ибн Сомит розияллоҳу ривоят қилган ҳадисда зикр қилинган олтита нарсада ва уларга қиёс қилинган моллардагина бўлади.¹ Яъни, савдода бир кўйлакни иккита кўйлакка алмаштирса, рибо бўлмайди. Чунки у ҳадисда келган олтита нарсанинг ва уларга қиёс қилинган нарсаларнинг ичида йўқ. Демак, савдодаги рибо муайян молларда бўлади, аммо қарздаги рибо ҳар қандай нарсада бўлади. Агар бир кўйлакни қарзга бериб, бир ойдан кейин худди шундай кўйлақдан иккита қилиб қайтариб бериш шарт қилинса, рибо бўлади.

Қарзда ҳар қандай нарсада рибо бўлиши мумкинлигига бир қатор далиллар мавжуд:

¹ Ҳадисдаги олтита рибовий моллар ва унга қиёс қилинган нарсаларнинг тафсилоти кейинги бобларда зикр қилинади.

Биринчи далил: Имом Табарий «**Рибони бир неча баробар қилиб еманглар!**» оятининг тафсирида қуйидаги ривоятни келтиради: «Зайд ибн Аслам розияллоҳу анҳу айтади: “Жоҳилиятдаги рибо ҳайвоннинг ёшини зиёда қилиш орқали содир бўларди. Бир кишининг бошқа бировда ҳаққи бўлар, муддати келганда бориб, «Қарзингни тўлайсанми ёки устига қўшасанми?» — дерди. Агар қарзини тўлашга бирон нарсаси бўлса, қарзини тўларди. Агар қарзини тўлашга қурби етмаса, ундан каттароқ ёшга ўтказиб юборарди. Агар бир ёшли туя бериши керак бўлса, «Иккинчи йил берасан, лекин икки ёшли туя берасан», деб айтарди. Кейинги йили яна қарзини тўлай олмаса, «Майли, кейинги йил берасан, лекин уч ёшли туя берасан», деб айтарди ва шу тарзда ошиб кетаверарди».¹

Демак, жоҳилиятдаги рибо ҳайвоннинг ёшини оширишдан иборат бўлган. Ҳолбуки, туя Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳадисда зикр қилган олтита нарсанинг ҳам, унга қиёс қилинган нарсаларнинг ҳам орасида йўқ. Бу қарз рибосининг ҳамма нарсада бўлишига далил саналади.

Иккинчи далил: Уламолар қарздаги рибо ҳар қандай нарсада бўлишини бир овоздан таъкидлаганлар. Ҳатто зоҳирий мазҳаб уламолари ҳам савдодаги рибо ҳадисда саналган олтита нарсагагина чекланишини айтиб, қарздаги рибо ҳамма нарсада бўлади, дейишган.

Зоҳирийлардан Ибн Ҳазм раҳимаҳуллоҳ шундай дейди: «Рибо савдода ёки қарзда бўлади... Қарздаги рибо ҳамма нарсада бўлади. Бирон нарсани кўпроқ ёки камроқ қайтариб бериш шарти билан қарзга бериш ҳалол эмас... Шубҳасиз, бу ижмоъ қилинган масаладир».²

¹ “Тафсири Табарий”, 6/50.

² “Муҳалло”, 7/401.

Учинчи далил: «Фойда келтирган ҳар қандай қарз рибодир», қондасига уламолар иттифоқ қилишган. Қоидадаги “ҳар қандай қарз” жумласидан ҳам қарз рибоси ҳамма нарсада бўлиши тушунилади.

Энди ушбу икки рибонинг орасини ажратмоқ зарурлигини исботлаш учун иккита масалани зикр қиламиз. Мақсадимиз — бу икки рибонинг фарқи янада аён бўлсин.

1) Баъзи кимсалар «Банкка пул қўйиб, зиёдасини олиш рибо эмас. Чунки қоғоз пуллар Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг замонларида бўлмаган, ҳадисда саналган олтита нарсага ҳам, уларга қиёс қилинадиган молларга ҳам кирмайди», дейишади.

Бунга жавоб шуки, биринчидан, қоғоз пуллар Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳадисларида санаб ўтилган олтин ва кумушларга қиёс қилинади. Қиёс қилинмайди, деган сўз заифдир. Мабодо, қиёс қилинмайди, деган сўзни қабул қилсак ҳам, банкка қўйилаётган пул қарзга берилаётган пул ҳисобланади. Банк қарзни фоизи билан қайтарса, бу қарз рибоси бўлади. Қарздаги рибо эса ҳадисда келган олтита нарсада ёки уларга қиёс қилинган нарсаларда бўлиши шарт эмас. Балки қарз рибоси ҳар қандай нарсада жорий бўлаверади.

2) Баъзи давлатларда уяли телефонларнинг ҳисобидаги маблағ тугаб қолса, алоқа ширкати сизнинг рақамингиздаги ҳисобга қарзга маблағ ўтказиб беради. Кейин сиз ҳисобингизга пул ўтказганингизда қарзингизни фоизи билан олиб қолади. Агар сиз ширкатдан ҳисобингизга 200 сўм қарз олсангиз, кейин ҳисобингизга пул тушганда 200 сўмнинг ўрнига 250 сўм олиб қолса, бу айни рибо бўлади. Чунки қарздаги рибо ҳамма нарсада бўлиши айтиб ўтилди.

Фойда келтирган ҳар қандай қарз рибодир

Сарлавҳа номи фуқаҳолар наздидаги машҳур қоидадан олинди. Олдинги бобларда рибо икки қисмга бўлиб зикр қилинган эди: қарздаги рибо ва савдодаги рибо. Қарздаги рибонинг ўзи уч қисмга бўлинган эди. Ушбу қоида қарздаги рибонинг биринчи турига тааллуқлидир.

Қоидага эътибор берсангиз, «Фойда келтирган ҳар қандай қарз рибодир», дейилмоқда. Аммо қарз орқали келган фойда ҳар доим ҳам рибо бўлавермайди. Биз унинг тафсилотига қуйида тўхталиб ўтамыз.

Бу қоида икки асосий қисмга бўлинади:

1. Шарт қилинган фойда.
2. Шарт қилинмаган фойда.

Қарз бераётган вақтда ортиғи билан қайтариш шарт қилинса, шарт орқали фойда келган бўлади. Баъзан ҳеч нарса шарт қилинмайди, лекин қарздор ихтиёрий равишда олган қарзини ортиғи билан қайтаради. Бу шарт қилинмаган фойда бўлади. Шунинг учун ушбу қоида икки қисмга бўлиб зикр қилинди.

1. Шарт қилинган фойданинг ҳукми.
2. Шарт қилинмаган фойданинг ҳукми.

Биринчи қисм. Шарт қилинган фойданинг ҳукми

Бу қисм тўртта масалани ўз ичига олади:

1. Қарз бераётган вақтда зиёдаси билан қайтаришни шарт қилиш.
2. Қарзда савдони шарт қилиш.
3. Қарзда қарзни шарт қилиш.
4. Қарз бериб, уни бошқа жойда тўлашни шарт қилиш.

Биринчи масала: Қарз бераётган вақтда зиёдани шарт қилиш

Қарзда зиёдани шарт қилмоқ, мазкур зиёданинг сонда, сифатда, хизматда ёки бошқа бир нарсада бўлишидан қатъи назар, мутлақо мумкин эмас. Қуйида уларнинг ҳар бирига мисоллар келтириб ўтамыз.

1) Агар 10 000 сўм қарзни 11 000 сўм қилиб қайтариш шарт қилинса, санок жиҳатдан рибо бўлади. Ёки 10 та қўйни қарзга бериб, 11 та қилиб қайтариш шарт қилинса, бу ҳам сонда рибо бўлади.

2) Биров бир қоп ёмон гуручни қарзга бериб, бир қоп яхши гуруч қайтаришни шарт қилса, сифат жиҳатидан рибо бўлади. Яъни, бир қопга бир қоп бўлгани учун сон жиҳатидан рибо бўлмайди, лекин сифатлироқ гуруч шарт қилингани учун сифат жиҳатидан рибо бўлади.

3) Агар 10 000 сўм қарз бериб, қайтараётганда битта қўй ёки кийим қўшиб бериш шарт қилинса, муайян нарсада рибо қилган бўлади.

4) Бир киши бошқа бировга 10 000 сўм қарз беради ва эвазига унинг машинасида бир жойга бориб келишни та-

лаб қилади ёки қўшниси қарз сўраганида «Қарз бераман, лекин аёлинг ёки қизинг менинг аёлимга ёрдамлашсин», деб шарт қўяди. Бу маълум хизмат туридаги рибо бўлади.

Қарз бераётганда бирон зиёдани шарт қилмаса ҳам, қарздорнинг қарзни ўз вақтида тўлашга имконияти бўлмаса, қарз берган киши бирор хизмат эвазига тўлов муддати чўзса, рибога қўл урган бўлади.

Қарзда бирор манфаатни шарт қилишнинг рибо эканига далиллар:

1. Қуръондан далиллар:

﴿الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ
الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا
إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا
فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ
وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ
فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧٥﴾﴾

“Рибони ейдиганлар (қабрларидан) фақат шайтон уриб, жинни бўлган кишидек довдираб турарлар. Бундай бўлиши уларнинг, тижорат ҳам рибога ўхшаш-да, деганлари учундир. Ва ҳолбуки, Аллоҳ тижоратни ҳалол, рибони ҳаром қилган. Кимки Раббидан мавъиза келганда тўхтаса, аввал ўтгани ўзига ва унинг иши Аллоҳга ҳавола. Кимки яна (рибога) қайтса, ана ўшалар дўзах

эгаларидир. Улар унда абадий қолурлар” (“Бақара” сураси, 275-оят);

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ مَصْرَفًا أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾

«Эй иймон келтирганлар! Рибони бир неча баробар қилиб еманг. Аллоҳга тақво қилинг, шоядки нажот топсангиз» (“Оли Имрон” сураси, 130-оят).

2. Ҳадисдан далил:

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا أَقْرَضَ أَحَدُكُمْ قَرْضًا فَأَهْدَى لَهُ أَوْ حَمَلَهُ عَلَى الدَّابَّةِ فَلَا يَرْكَبُهَا وَلَا يَقْبَلُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ جَرَى بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ قَبْلَ ذَلِكَ.

Анас ибн Молик розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтадилар: «Сизлардан биронтангиз бировга қарз берса, қарздор унга бирон ҳадя қилса ёки уловига миндирса, ҳаргиз минмасин ва ҳадясини ҳам қабул қилмасин. Фақат қарздан аввал ораларида ҳадя бериш одатлари бор бўлса, бундан мустасно».¹

¹ “Сунани Ибн Можа”, 2526.

3. Саҳобийнинг сўзидан далил:

Имом Бухорий раҳимаҳуллоҳ ўзининг саҳиҳ тўпламида қуйидаги ривоятни зикр қилган:

عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَتَيْتُ الْمَدِينَةَ فَلَقِيتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ سَلَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقَالَ: «أَلَا تَجِيءُ فَأُطْعِمَكَ سَوِيْقًا وَتَمْرًا، وَتَدْخُلَ فِي بَيْتٍ»، ثُمَّ قَالَ: «إِنَّكَ بِأَرْضِ الرَّبَا بِهَا فَاشٍ، إِذَا كَانَ لَكَ عَلَى رَجُلٍ حَقٌّ، فَأَهْدَى إِلَيْكَ حِمْلَ تَبْنٍ، أَوْ حِمْلَ شَعِيرٍ، أَوْ حِمْلَ قَتٍّ، فَلَا تَأْخُذْهُ فَإِنَّهُ رِبَاٌ».

Саид ибн Абу Бурда отасидан ривоят қилади: «Мадинага келиб, Абдуллоҳ ибн Салом розияллоҳу анҳу билан учрашдим. У: *«(Меникига) келмайсанми, сени толқон ва хурмо билан сийлардим, бир уйга кирардинг»*, деди. Кейин: *«Сен рибо кенг тарқалган ердасан. Агар бировда ҳаққинг бўлса ва у сенга бир қучоқ пичан, арпа ёки беда ҳадя қилса, уни олмагин, чунки у рибодир»*, деб айтди».¹

Диққат қилинг, Абдуллоҳ ибн Салом розияллоҳу анҳу қарзда шарт қилинмаган фойдани ҳам рибо демоқда. Агар қарз беришда шарт қилинган бўлса, унинг ҳаромлигида шак-шубҳа йўқ.

¹ “Саҳиҳи Бухорий”, 3814.

4. Ижмоъдан далил:

Бадриддин Айний раҳимаҳуллоҳ айтади: «Мусулмонлар қарзда зиёдан шарт қилиш ҳаром эканига ижмоъ қилишган».¹

عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كُلُّ قَرْضٍ جَرَّ مَنْفَعَةً فَهُوَ رِبًا»

Али розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтдилар: «Ҳар қандай фойда келтирган қарз рибодир».²

Ушбу ривоятни Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга нисбат бермоқ санад жиҳатидан заифдир. Аммо маъно жиҳатидан саҳиҳ эканига уламолар иттифоқ қилишган. Уни юқоридаги ижмоъ ҳам қувватлайди.

Иккинчи масала: Қарзда савдони шарт қилиш

Масалан, бир киши бошқа бировдан 10 000 сўм қарз сўрайди. Қарз берувчи ўзининг сотилмаётган бир молини сотиб олишни шарт қилади. Яъни, қарзда савдони шарт қилади ёки қарз олувчининг бир нарсасини ўзига сотишини шарт қилиб, кейин қарз беришга рози бўлади. Бундай шарт қўймоқ билиттифоқ ҳаромдир.

¹ “Умдатул қорий”, 12/45.

² Ибн Абу Шайба, “Мусаннаф”, 20690.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا يَحِلُّ سَلْفٌ وَيَبِيعُ وَلَا شَرْطَانِ فِي بَيْعٍ وَلَا رِبْحٌ مَا لَمْ يُضْمَنْ وَلَا يَبِيعَ مَا لَيْسَ عِنْدَكَ».

Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳумодан ривоят қилинади: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтдилар: *«Бир вақтнинг ўзида қарз билан савдони ва бир савдода иккита шартни жамлаш ҳалол эмас. Жавобгарлиги бўлмаган нарсанинг фойдаси ҳам, ўзингда бўлмаган нарсанинг савдоси ҳам ҳалол эмас»*.¹

Бу ҳадисда тўртта ҳаром амал зикр қилинди. Уларнинг биринчиси биз ўрганаётган мавзуга далил бўлади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам *«Бир вақтнинг ўзида қарз билан савдони жамлаш ҳалол эмас»*, деб айтдилар.

Бунинг ҳикмати баёнида уламолар айтишади: *«Бир вақтнинг ўзида ҳам қарз, ҳам савдони жамлаш — қарз бериш орқали фойдаланишга ҳийла бўлиб қолиши мумкин»*.

Масалан, қарз берувчининг қўлидаги мол бозорда аслида арзон туриши мумкин, лекин қўлидаги молни бозор нархидан қимматга сотишни шарт қилиб, қарз беришга рози бўлади. Қарз олувчи қарзга муҳтож бўлгани учун шу нарсаси керак бўлмаса ҳам қарз олиш эвазига молни қиммат нархга сотиб олади. Ваҳоланки, уни бозордан арзонроққа сотиб олиши мумкин эди. Агар олмаса, қарз берувчи қарз бермайди, чунки унинг шarti бор. Зоҳиран қараганда

¹ “Жомеут Термизий”, 1234.

қарзга ҳеч нарса зиёда қилинмаётган бўлса ҳам, қарз берувчи қарзнинг зиёдасини сотаётган молининг устига қўйиб чиқариб оляпти.

Ёки аксинча, қарз беришга рози бўлади, фақат қарз олувчининг қўлидаги молни арзон нархга ўзига сотишни шарт қилади. Қарз олувчи молини бозорда қимматроққа сотиши мумкин бўлса ҳам, унга арзонроққа сотишга мажбур бўлади. Агар сотмаса, қарз ололмайди. Бу муомаланинг ичида ҳийла бўлгани учун ҳаромдир.

Бу ҳақда Ибн Қаййим раҳимаҳуллоҳнинг чиройли сўзи бор: «Қарз ва савдонинг бир битимда қилиниши ҳаром эканига келсак, (қарз берувчи) 50 сўм турадиган молини қарз олувчига 100 сўмга ўтказса, бу иши билан савдонини қарздаги зиёдага восита қилган бўлади. Ҳолбуки, қарз ҳеч қандай қўшимчасиз қайтарилиши керак эди. Агар шу савдо бўлмаса, у қарз бермаган бўларди. Агар берилаётган қарз бўлмаганида, (қарз олувчи ҳам) у молни харид қилмаган бўларди».

Савол: Қарзга қўшиб сотилаётган мол бозор нархида бўлса-чи?

Жавоб: Барибир савдо билан қарзни жамлаш жоиз эмас. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам юқоридаги ҳийланинг олдини олиш учун қарз ва савдони жамлашдан қайтардилар.

Эслатма: Бу фақат савдонинг ўзигагина хос эмас.

«Мавоҳибул Жалил» китобида шундай дейилади: «Ҳар қандай «муоваза»¹ ақдини қарз билан жамлаб бўлмайди».²

¹ Савдо ва ижара каби иккала тарафдан эваз талаб қилинадиган битимлар.

² «Мавоҳибул Жалил», 4/314.

Шу жумладан, уйини ижарага бериб туришни шарт қилган ҳолда қарз бериш ҳам ҳаром. Чунки ижара ҳам иккала тарафдан эваз бериладиган муомала ҳисобланади. Савдо билан қарзни жамлаб бўлмаганидек, ижара билан қарзни ҳам жамлаб бўлмайди.

Учинчи масала: Қарзда қарзни шарт қилмоқ

Бу масаланинг кўриниши: Бир киши қарз сўрайди, қарз берувчи рози бўлади, фақат унга ҳам пул керак бўлганда, қарз бериб туришини шарт қилади. Ёки қарз олувчи қарз сўрайди ва сизга керак бўлганида мен ҳам қарз бериб турман, деб айтади. Бу ҳам юқоридаги қоидага кўра рибо ҳисобланади. Чунки берилаётган қарз кейин фойдаланиш учун бериляпти. Буни Моликийлар «аслифний ва услифука» («менга қарз бер, мен ҳам сенга қарз бераман») масаласи, дейишади.

«Мавоҳибул Жалил» китобида шундай дейилган: «Кейинроқ қарз олиш шарти билан бировга қарз беришнинг ҳаромлигига уламолар иттифоқ қилишган».

Тўртинчи масала: Қарз бериб, уни бошқа жойда тўлашни шарт қилиш

Бу шартдан фойдаланишнинг уч хил кўриниши бор:

- 1) Фақат қарз берувчи фойдаланиши мумкин.
- 2) Фақат қарз олувчи фойдаланиши мумкин.
- 3) Иккала тараф ҳам фойдаланиши мумкин.

Биринчи ҳолатнинг ҳаром ва рибо эканида шак-шубҳа йўқ. Яъни, бир киши буғдойини бошқа шаҳарга етка-

зиши керак. Бир одам ундан буғдойини қарзга сўраб келади. У «Майли, сизга қарзга бераман, фақат фалон шаҳарда менга қайтарасиз», деб шарт қўйса, рибо бўлади. Қарз берувчи ташқаридан қараганда қарзидан ҳеч қандай зиёда талаб қилмаётган бўлса ҳам, буғдойини фалон шаҳарга етказиш машаққатлари ва харажатларини қарз олувчига юкламоқда. Бу шартда қарз берувчи фойда, қарз олувчи эса зиён кўраётгани учун у ҳаром ва рибо ҳисобланади.

Иккинчи ҳолатнинг ҳукми жоиз. Агар қарз олувчи қарзини бошқа шаҳарда тўлаб беришини айтса ва қарз берувчига бундан ҳеч қандай фойда бўлмаса, бундай келишув жоиз ҳисобланади. Чунки қарз берувчи бераётган қарзидан фойдалансагина рибо бўлади.

Учинчи ҳолатнинг ҳукмида уламолар ихтилоф қилган. Аксарият уламолар буни жоиз эмас, чунки қарз берувчи қарздан фойдаланмоқда, деб айтишган.

Лекин баъзилар: «Икки тараф ҳам фойда кўраётгани учун бундай келишувнинг зиёни йўқ. Шариат иккала тарафга ҳам фойда бўладиган нарсадан қайтармайди», дейишади.

Модомики, бу муомалада икки тарафга фойда бўлиб, ҳеч ким зарар кўрмаса, жоиз бўлаверади.

Эслатма: Агар қарзга олинган нарса пул бўлса, бу масалаларнинг ҳаммасида пул бирлиги бир хил бўлиши керак. Аммо пул бирлиги ўзгарса, жоиз бўлмайди. Чунки пулга пулни алмаштириш ҳам юзага келади. Пулни пулга алмаштирилганда эса муомала қўлма-қўл бўлиши шарт. Масалан, бир киши ўз юртида 10 000 доллар олиб, ўзга шаҳарда уни бошқа пул бирлигида қайтаришни шарт қилиши жоиз эмас. Буни уламолар «сафтажа» — «чек масаласи», деб айтишади.

Мавзуга нуқта қўйишдан олдин яна бир масалани эслатиб ўтишни лозим топдик: Қарз бераётганда «Закот беришим керак эди, шу пулни муҳтожларга бериб юборарсиз», деб шарт қўйиш ҳам ҳаром ҳисобланади. Чунки ўзи тарқатиши керак бўлган закотни қарздорнинг зиммасига юклаб қўйиб унинг хизматидан фойдаланган бўлади. Бу эса «Ҳар қандай фойда келтирган қарз рибодир» қоида-сига киради.

Иккинчи қисм. Шарт қилинмаган фойданинг ҳукми

Бу рукн остида олтита масала зикр қилинади:

1. Қарздорнинг ҳадясидан ёки хизматидан фойдаланиш.
2. Қарзни узаётган вақтда зиёдаси билан қайтариш.
3. Қарз сўровчининг қарзини ортиғи билан тўлаш одати борлигини билиб, унга қарз бериш.
4. Қарз сабабли келадиган маънавий фойда.
5. Қарз олувчининг обрўси ёки мансабидан фойдаланмоқ мақсадида қарз бериш.
6. Мол эгаси ўзидан жавобгарликни соқит қилиш учун бошқа бировга қарз бериш.
7. Қўлида турган мол ишлатилиб кетмаслиги учун бошқа бировга қарзга бериш.

Биринчи масала: Қарздорнинг ҳадясидан ёки хизматидан фойдаланиш

Унинг уч кўриниши бор:

1) Қарздорнинг қарз эгасига ҳадя бериши ёки хизмат кўрсатиши қарз сабабли бўлса, бу рибо бўлади. Қарз берувчининг ҳадяни қабул қилиши ёки хизматидан фойдаланиши ҳаромдир:

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا أَقْرَضَ أَحَدُكُمْ قَرْضًا فَأَهْدَى لَهُ أَوْ حَمَلَهُ عَلَى الدَّابَّةِ فَلَا يَرْكَبْهَا وَلَا يَقْبَلْهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ جَرَى بَيْنَهُ وَيَبْنَهُ قَبْلَ ذَلِكَ.

Анас ибн Молик розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтадилар: «Сизлардан биронтангиз бировга қарз берса, қарз олган киши унга ҳадя берса ёки уловга миндирса, ҳаргиз уловга минмасин ва ҳадяни қабул қилмасин. Фақат қарздан аввал ҳам ораларида ҳадя бериш одатлари бор бўлса, бундан мустасно»¹;

عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَتَيْتُ الْمَدِينَةَ فَلَقِيتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ سَلَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقَالَ: «أَلَا تَجِيءُ فَأُطْعِمَكَ سَوِيْقًا وَتَمْرًا، وَتَدْخُلُ فِي بَيْتٍ»، ثُمَّ قَالَ: «إِنَّكَ بِأَرْضِ الرَّبِّاءِ بِهَا فَاشِ، إِذَا كَانَ لَكَ عَلَى رَجُلٍ حَقٌّ، فَأَهْدِ إِلَيْكَ حِمْلَ تَبْنٍ، أَوْ حِمْلَ شَعِيرٍ، أَوْ حِمْلَ قَتٍّ، فَلَا تَأْخُذْهُ فَإِنَّهُ رَبِّاءٌ».

¹ “Сунани Ибн Можа”, 2526.

Саид ибн Абу Бурда отасидан ривоят қилади: «Мадинага келиб Абдуллоҳ ибн Салом розияллоҳу анҳу билан учрашдим. У: «Келмайсанми, сени толқон ва хурмо билан сийлардим, бир уйга кирардинг», деди. Кейин: «Сен рибо кенг тарқалган ердасан. Агар бировда ҳақнинг бўлса ва у сенга бир қучоқ пичан, арпа ёки беда ҳадя қилса ҳам, уни олма, чунки у рибодир», деб айтди»;¹

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ قَالَ فِي رَجُلٍ كَانَ لَهُ عَلَى رَجُلٍ عِشْرُونَ دِرْهَمًا، فَجَعَلَ يُهْدِي إِلَيْهِ وَجَعَلَ كُلَّمَا أَهْدَى إِلَيْهِ هَدِيَّةً بَاعَهَا حَتَّى بَلَغَ ثَمَنُهَا ثَلَاثَةَ عَشَرَ دِرْهَمًا، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «لَا تَأْخُذْ مِنْهُ إِلَّا سَبْعَةَ دَرَاهِمٍ».

Ибн Аббос розияллоҳу анҳумодан савол сўрашди:

— Бир киши бошқасига 20 дирҳам қарз берган эди. Қарздор пул эгасига ҳадя бера бошлади. У эса ҳар сафар олган ҳадясини сотиб юборарди. Сотилган ҳадяларнинг пули йиғилиб 13 дирҳамга етибди?

— Қарздордан етти дирҳам олсин, тамом! — деб жавоб берди Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анҳумо.

2) Қарздорнинг ҳадяси ёки хизмати қарз туфайли бўлмаса, ҳадяни ёки хизматни қабул қилиш жоиз.

¹ “Саҳиҳи Бухорий”, 3814.

Масалан, қўшнилари орасида ҳайитларда бир-бирларига ҳадя бериш ёки ёрдам кўрсатиш одати бор. Бир киши қўшнисига қарз бериб, унинг ҳадясини олса ёки хизматларидан фойдаланса, жоиз бўлаверади. Чунки қарз эгаси унга берилаётган ҳадя ёки кўрсатилаётган хизмат берган қарзи учун эмаслигини яхши билади.

3) Қарздорнинг ҳадяси нима сабабдан берилаётгани аниқ бўлмаса, қарз эгаси ҳадяни қабул қилмасин.

Имом Абдураззоқ Санъоний раҳимаҳуллоҳ «Мусаннаф» китобида зикр қилади:

عَنِ ابْنِ سِيرِينَ قَالَ: تَسَلَّفَ أَبِي بَنُ كَعْبٍ مِنْ عُمَرَ بْنِ
الْخَطَّابِ مَالًا — قَالَ: أَحْسَبُهُ عَشْرَةَ آلَافٍ — ثُمَّ إِنَّ
أَبِيًّا أَهْدَى لَهُ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْ تَمَرَاتِهِ، وَكَانَتْ تُبَكَّرُ، وَكَانَ مِنْ
أَطْيَبِ أَهْلِ الْمَدِينَةِ تَمَرَةً، فَرَدَّهَا عَلَيْهِ عُمَرُ فَقَالَ أَبِي: أَبْعَثْ
بِمَالِكَ، فَلَا حَاجَةَ لِي فِي شَيْءٍ مَنَعَكَ طَيِّبَ تَمَرَاتِي، فَقَبِلَهَا،
وَقَالَ: «إِنَّمَا الرَّيَّا عَلَى مَنْ أَرَادَ أَنْ يُرِيَّ وَيُنْسِي».

Ибн Сийрин раҳимаҳуллоҳ айтади: «Убай ибн Каъб розияллоҳу анҳу Умар ибн Хаттобдан (ровийнинг сўзига кўра, ўн минг) қарз олди. Убай ибн Каъб қарзини узмай туриб Умар розияллоҳу анҳуга ўз хурмосидан ҳадя қилди. Убай ибн Каъбнинг хурмоси Мадинадаги энг ширин ва эртапишар хурмолардан эди. Умар розияллоҳу анҳу у кишининг хурмосини ўзига қайтариб юборади. Убай розияллоҳу анҳу деди: «Пулингизни қайтариб бераман, ширин хурмоимни олишдан сизни тўсиб қўядиган қарз-

нинг менга кераги йўқ». Шундан кейин Умар розияллоҳу анҳу хурмони қабул қилди».¹

Умар розияллоҳу анҳу хурмо нима учун берилганини билмагани боис қайтариб юборди. Демак, ҳадя нима учун берилганини билмаган киши уни қабул қилмаслиги керак экан. Убай розияллоҳу анҳунинг сўзини эшитиб, хурмо қарз учун берилмаганини аниқ билганидан кейин уни қабул қилди.

Қарздор томонидан берилган ҳадяни қарз эгаси фақат қуйидаги учта ҳолатда олиши жоиз саналади:

1. Қарз берувчи ва олувчи орасида олдиндан бир-бирларига ҳадя бериш одати бўлса.

2. Қарз эгаси берилган ҳадянинг қийматини қарздан айириб ташласа.

3. Ҳадяга ҳадя билан жавоб қайтаришни ният қилса.

Баъзида қарздорнинг нима сабабдан ҳадя бераётгани номаълум бўлади. Агар ҳадя рад қилинса, қарздор ранжиши мумкин. Уни ранжитмаслик учун ҳадясига жавобан ҳадя бериш ёки ҳадянинг қийматини қарздан айириб ташлаш ниятида ҳадяни қабул қилиши жоиз.

Имом Абдураззоқ Санъоний раҳимаҳуллоҳ ривоят қилади: «Ибн Умар розияллоҳу анҳумодан бир киши сўради: «Мен бировга қарз берган эдим. Ўша одам менга ҳадя берди, қабул қилсам бўладими?» Ибн Умар розияллоҳу анҳумо шундай деб жавоб берди: «Ҳадясига жавобан ҳадя бергин ёки унинг қийматини қарздан чиқариб юборгин ёхуд ўзига қайтариб бергин!».²

¹ Абдураззоқ Санъоний, “Мусаннаф”, 14647.

² Абдураззоқ Санъоний, “Мусаннаф”, 14655.

Иккинчи масала: Қарзни узаётган вақтда зиёдаси билан қайтармоқ

Қарз бераётган киши ҳеч қандай зиёдани шарт қилмаган бўлса, қарздор қарзини узаётиб зиёдаси билан олиб келса, аксарият уламолар наздида ҳақдорнинг ҳадяни қабул қилиши жоиз саналади. Берилаётган зиёданинг сон ёки сифатда бўлиши фарқсиздир.

عَنْ أَبِي رَافِعٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَسْلَفَ مِنْ رَجُلٍ بَكْرًا، فَقَدِمَتْ عَلَيْهِ إِبِلٌ مِنْ إِبِلِ الصَّدَقَةِ، فَأَمَرَ أَبَا رَافِعٍ أَنْ يَقْضِيَ الرَّجُلَ بَكْرَهُ، فَرَجَعَ إِلَيْهِ أَبُو رَافِعٍ، فَقَالَ: لَمْ أَجِدْ فِيهَا إِلَّا خِيَارًا رَبَاعِيًّا، فَقَالَ: «أَعْطِهِ إِيَّاهُ، إِنَّ خِيَارَ النَّاسِ أَحْسَنُهُمْ قَضَاءً».

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бир кишидан ёш туяни қарзга олдилар. Кейин Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга садақа туяларидан келиб қолди. Шунда Абу Рофеъга қарзни тўлаб қўйишни буюрдилар. У туяларни кўриб келди-да: «Эй Аллоҳнинг Расули, сиз айтганингиздек ёшдаги туя йўқ экан, ундан яхшироғини топдим», деди. Шунда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Ўша яхшироғини беравер, чунки одамларнинг яхшиси қарзини чиройли ўтаганларидир», дедилар.¹

¹ “Саҳиҳи Муслим”, 118.

Баъзилар ушбу ҳадисга таяниб фақат сифат жиҳатдан зиёда қилиш мумкин дейди. Чунки Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам битта туянинг ўрнига иккита туя бермадилар, балки ёш туянинг ўрнига каттароқ ёшдаги туяни бердилар. Аммо сон жиҳатдан зиёда бўлса, жоиз эмас, деб айтишади.

Лекин аксарият уламолар сон жиҳатдан зиёда бўлса ҳам бўлаверади, чунки Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам сўзларининг охирида: *«Одамларнинг энг яхши-си қарзини чиройли ўтаганларидир»*, деб айтдилар. Сон жиҳатдан бўлган зиёда ҳам, сифат жиҳатдан бўлган зиёда ҳам чиройли ўташга киради, дейишади.

Иккинчи далил, Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинган ҳадисдир:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: اسْتَقْرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سِنًا، فَأَعْطَى سِنًا فَوْقَهُ، وَقَالَ: «خَيَارُكُمْ مَحَاسِنُكُمْ قَضَاءً».

“Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам маълум бир ёшдаги туяни қарзга олдилар. Қарзини узаётган вақтда эса, ёши каттароқ туяни бердилар ва: *«Сизларнинг яхшиларингиз қарзни чиройли ўтаганингиздир»*, деб айтдилар.¹

Шунинг учун Имом Косоний раҳимаҳуллоҳ: «Аммо, шарт қилинмаган ҳолда қарздорнинг ўзи яхшироғини берса, бунинг зиёни йўқ. Чунки рибо деб, келишув пайтида шарт қилинган зиёдага айтилади. Бу (шарт қилинган зиёда юқо-

¹ Муттафақун алайҳ, Муслимнинг лафзи, 121.

ридаги мисолимизда) топилмади. Балки бу, қарзни чиройли ўташ бобидан бўлиб, мустаҳаб амаллардан ҳисобланади», деб, юқоридаги ҳадисни зикр қилган.¹

Имом Молик раҳимаҳуллоҳ ривоят қилади: «Абдуллоҳ ибн Умар бир кишидан бир қанча дирҳам қарз олди, сўнг қарзини ўтаётганда яхшироқ дирҳам берди. Қарз берган киши деди: «Эй Абу Абдурахмон, бу дирҳамлар мен берган дирҳамлардан яхшироқ-ку?!» Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳумо: «Биламан, лекин кўнглимдан чиқариб бердим», деб жавоб берди».²

Демак, қарзни ўзаётган вақтда шарт қилинмаган ҳолда зиёдаси билан қайтариш ва уни қабул қилиш жоиз саналади.

Учинчи масала: Қарз сўровчининг қарзини ортиғи билан тўлаш одатини билиб, унга қарз бермоқ

Қарз сўраб келган кишининг қарзни зиёдаси билан қайтариш одати бўлиб, юқоридаги суннатга доим амал қилиб юрадиган киши бўлса, қарз берувчи унинг одатини билиб туриб, қарз бериши жоизми?

Бу масалада уламолар ихтилоф қилишган. Баъзи олимлар уни ҳаром, баъзилари макруҳ, яна баъзилари эса жоиз деганлар.

Ҳаром ёки макруҳ санаган олимларнинг далили: «Урф-да маълум бўлган нарса бамисоли лафзда шартлашгандек

¹ “Бадоиъус саноиъ”, 7/395.

² “Муватто”, 2/681.

бўлади», деган қоида. Яъни, аслида шартлашилмаган бўлса ҳам, қарздорнинг зиёдаси билан қайтариб бериш одати борлиги худди лафзда шартлашгандек бўлади.

Жоиз деганларнинг далиллари:

1. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг қарзни зиёдаси билан қайтариш одатлари бўлган. Агар ушбу яхши сифатни ўзига одат қилиб олган кишига қарз бериш жоиз эмас дейилса, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ҳам қарз бериш жоиз эмас, деган маъно келиб чиқади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга қарз бериш ҳаром ёки макруҳ, деб айтишга ким журъат қила олади?!

2. Қарзни ортиғи билан қайтарувчи киши Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг таърифларига кўра одамларнинг энг яхшиси бўлса-ю, қандай қилиб биз унга қарз бермаслик билан жавоб берамиз?!

Масаланинг яна бир жиҳати шундаки, агар ким қарздорнинг берадиган зиёдасига умидвор бўлиб қолишдан кўрқса, қарз бераётганида зиёдаси билан қайтармасликни шарт қилгани яхшироқ ҳисобланади.

Мухим эслатма: Қарзни зиёдаси билан қайтариш бир кишининг одати бўлса, унга қарз бериш ёки бермаслик юқорида айтиб ўтилгандек ихтилофли масаладир. Аммо бутун бошли қишлоқ ёки шаҳар аҳли шунга одатланган бўлса, уларга қарз берилмайди. Банкларга пул қўйиш ҳам айнан шу бобдан ҳисобланади. Баъзилар”Мен банкка пул қўйганимда зиёдаси билан қайтариб беришларини шарт қилмаганман, пулни олаётган вақтимда банкнинг ўзи зиёдаси билан қайтарди, демак, бу пулни олиш мумкин”, деб айтишади. Бу мутлақо нотўғри! Чунки банк пулни зиёдаси билан қайтариши олдиндан аниқ эди. «Урфда маълум бўлган нарса бамисоли лафзда шартлашгандек бўлади», қои-

дасига биноан банкка қўйилган пулларнинг фоизи ҳаром ҳисобланади.

Тўртинчи масала: Қарз сабабли келган маънавий фойда

Қарздор қарз берувчининг ҳаққига дуо қилиши, уни йиғинларда мақтаб тилга олиши маънавий фойдага кирди.

Уламолар маънавий фойдаларни юқоридаги қоида-нинг ҳукмига қўшмайдилар. Балки қарздор қарз берувчининг ҳаққига дуо қилиши суннатга мувофиқ амалдир:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَيْيَعَةَ الْمَخْزُومِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَسْلَفَ مِنْهُ حِينَ غَزَا حُنَيْنًا، ثَلَاثِينَ أَوْ أَرْبَعِينَ أَلْفًا، فَلَمَّا قَدِمَ قَضَاهَا إِيَّاهُ، ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «بَارَكَ اللَّهُ لَكَ فِي أَهْلِكَ وَمَالِكَ، إِنَّمَا جَزَاءُ السَّلَفِ الْوَفَاءُ وَالْحَمْدُ».

Абдуллоҳ ибн Абу Рабиъа Махзумий ривоят қилади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Ҳунайн куни мендан 30 ёки 40 минг қарз олдилар. Ҳунайндан қайтгач, қарзларини менга қайтардилар. Сўнг: «Аллоҳ аҳлингизга ва молингизга барака берсин! Қарзнинг мукофоти унга вафо қилмоқ ва миннатдорчилик билдирмоқдир!» дедилар.¹

¹ “Сунани Ибн Можа”, 2518.

Бешинчи масала: Қарз олувчининг обрўси ёки мансабидан фойдаланиш мақсадида қарз бермоқ

Одатда баъзи кишилар фоизсиз қарз берсалар ҳам қарз сўровчининг кимлигига қараб иш тутадилар. Яъни, оддий одамларга қарз берилмайди, мансаби ёки давлати бор кишилар қарз сўрашса, йўқ дейилмайди. Агар қарз сўровчининг ёки унинг яқинларидан бирининг обрўси, мансаби ёхуд мол-давлатини ўйлаб, фойдаланиб қолишни мақсад қилиб қарз берса, бу рибо ҳисобланади. Чунки фойда келтирадиган ҳар қандай қарз рибодир!

Олтинчи масала: Мол эгаси ўзидан жавобгарликни соқит қилиш учун бошқа бировга қарз бериши

Масалан, бир киши молига талафот етишидан қўрқиб, уни қарзга бериб юборади. Энди қарз олувчи то қарзини тўлагунча у насага жавобгар бўлади. Лекин уламолар бундай фойданинг зарари йўқ, деб айтишади. Чунки, бу фойдани қарздан ажратиб бўлмайди. Агар мана шу ниятда қарз берилса, бу муомала рибо дейилмайди, аммо қарз берган киши бу амали учун ажр олмайди.

Еттинчи масала: Қўлда турса ишлатилиб кетмаслиги учун молни бошқа бировга қарзга бермоқ

Бундай фойда ҳам рибо бўлмайди, лекин юқоридаги масалага ўхшаб қарз берувчи ажрдан маҳрум бўлади.

Қарз беришнинг савоби қанчалик улкан эканлиги кўпчиликка маълум.

عن ابنِ مَسْعُودٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَا مِنْ مُسْلِمٍ يُقْرِضُ مُسْلِمًا قَرْضًا مَرَّتَيْنِ إِلَّا كَانَ كَصَدَقَتِهَا مَرَّةً».

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам «Қайси бир мусулмон бошқа мусулмонга икки марта қарз берса, ўшани бир марта садақа қилган каби бўлади», деб марҳамат қилдилар.¹

Хулоса: Аслида қарз орқали келган ҳар қандай фойда рибо ҳисобланади. Фақат қўйидаги беш ҳолат ундан мустаснодир:

1. Олдиндан шарт қилинмай, қарзни узиш вақтида берилган фойда;
2. Қарз узилишидан олдин келган, қарз сабабли бўлмаган фойда;
3. Қарз берувчига ҳам, қарз олувчига ҳам тааллуқли бўлган фойда;
4. Қарз олувчининг жавобгарлигидан фойдаланиш;
5. Маънавий фойдалар;

¹ “Сунани Ибн Можа”, 2431.

ҚАРЗ РИБОСИГА ДОИР МАСАЛАЛАР

Ушбу сарлавҳа остида олтита масала зикр қилинади:

1. Қарз берувчининг қарз учун қўйилган гаровдан фойдаланиши.
2. Кафил бўлиш эвазига ҳақ олмоқ.
3. Қарз тўловини чўзиб юрган қарздордан молиявий жазо ундирмоқ.
4. Қарзни қиймати билан қайтариш.
5. Маълум бир нарсанинг қийматига боғлаб қарз бермоқ.
6. Ўртага пул ташлаб ҳар ой кимгадир бермоқ (“гап”, “чёрний касса” ва ҳоказо).

Биринчи масала: Қарз берувчининг қарз учун қўйилган гаровдан фойдаланиши

Аслида, қўйилган гаров омонат ҳисобланади. Эгасидан рухсат олмасдан туриб ундан фойдаланиб бўлмайди. Агар эгаси рухсат берган бўлса, гаров нима сабабдан олинганига қаралади. Агар қарз учун қўйилган гаров бўлса, эгаси рухсат берса ҳам ундан фойдаланиш мумкин эмас. Чунки фойда келтирган ҳар қандай қарз рибодир.

Ҳанафий мазҳаби уламоларидан Сўғдий раҳимаҳуллоҳ «Ан-Нутафу фил фатово» китобида рибони уч қисм-

га бўлиб, учинчи қисмини “Гаровдаги рибо” деб номлаган.¹

Аммо насияга нарсасотиб, эвазига гаров олинган бўлса, гаров эгасининг рухсати билан ундан фойдаланиш жоиз. Чунки бу муомала қарз эмас, балки савдодир.

Иккинчи масала: Кафил бўлиш эвазига ҳақ олмоқ

Масалан, баъзида қарз берувчи қарз олувчини яхши танимайди ва учинчи шахснинг кафил бўлишини талаб қилади. Чунки қарздор қарзини тўлай олмаса, кафил бўлган одамдан ундириб олинади. Қарз олувчи кафил бўлишини сўраган киши кафиллиги учун ундан ҳақ талаб қилиши жоизми?

Уламолар икки тараф рози бўлса ҳам, кафолат эвазига ҳақ олиш мутлақо жоиз эмас, деб айтишади.

Бу масаланинг қарздаги рибога алоқаси шундаки, кафилликка ўтаётган одам қарздорга қарз бераётгандек бўлади. Чунки қарздор қарзини вақтида қайтармаса, ўртада кафил бўлган одам қарзни тўлаб беради. Кейин қарздор имкони бўлганда қарзини кафил бўлган одамга қайтаради. Шунинг учун кафилнинг ҳақ олиши рибо бўлиб қолади.

Ҳанафий мазҳаби уламоларидан Ибн Обидин раҳимаҳуллоҳ айтади: «Кафил қарз берган одам кабидир. Демак, кафиллигига олган миқдордаги маблағни ўзига қайтарилишидан ташқари яна устига қўшимча ҳақ талаб

¹ “Ан-Нутафу фил фатово”, 1/484.

қилса, берган қарзининг устидан фойда кўришни шарт қилган бўлади, бу эса рибо бўлгани учун ботилдир».¹

Учинчи масала: Қарз тўловини чўзиб юрган қарздордан молиявий жазо ундирмоқ

Масалан, бир киши 6 ой давомида бўлиб-бўлиб тўлаш шарт билан қарзга мол сотади. Қарздор 2 ой тўловни вақтида тўлаб, қолганини тўлашга имкони бўлмайди ёки қодир бўла туриб тўловни вақтидан кечиктиради. Қарз берувчи тўловни вақтидан кечиктиргани учун унга жарима солиши жоизми?

Жавоб: Қарздорга қарзни кечиктиргани учун молиявий жазо қўллаш ҳар қандай ҳолатда рибо ҳисобланади.

Юқорида қарздаги рибо уч турга бўлинишини айтган эдик. Бу жадвалда кўрсатилган қарздаги рибонинг иккинчи турига киради.

Аслида, қарздор қарзини тўлаш вақти келганда икки ҳолатдан бирида бўлади:

1. Қарзини тўлашга чиндан ҳам қодир бўлмайди:

﴿وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا
خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

«Агар (қарздор) ночор бўлса, бойигунча кутинг. Садақа қилмоғингиз, агар билсангиз, ўзингиз учун яхшидир» («Бақара» сураси, 280-оят).

¹ «Минҳатул Холиқ», 6/242.

Демак, қарзини тўлашга қодир бўлмаган кишига жазо эмас, балки юқоридаги оятга биноан, қўшимча муҳлат берилади.

2. Қарзни тўлашга қодир, аммо тўламайди. Бундай кимсадан ҳам молиявий жазо талаб қилинмайди, чунки қарздаги жарима рибо бўлиб қолади. Унинг ҳукми ҳадисларда баён қилинган:

عَنْ عَمْرِو بْنِ الشَّرِيدِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لِيُ الْوَاجِدِ يُحِلُّ عَرْضُهُ وَعُقُوبَتُهُ».

Амр ибн Шарид отасидан ривоят қилади: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтдилар: *«Топган кишининг бўйин товлаши унинг обрўсини тўкишни ва уқубатини ҳалол қилади»*.¹

Ҳадисдаги “топган киши” тўлашга қодир бўлса-да, қарзини тўламасдан чўзиб юрган кимсадир.

Ҳадис шарҳида Суфён раҳимаҳуллоҳ шундай дейди: “Обрўсини тўкиш”, дегани “ҳаққимни бермаяпти, чўзиб юрибди”, деб айтиб юриши ва «уқубатини ҳалол қилади», дегани ҳибсга олинишидир».²

Имкони бўлса-да, қарзини тўламай юрган киши қарзини тўламагунича қози тарафидан ҳибсда сақланади.

Ҳанафий мазҳаб уламоларидан Жассос раҳимаҳуллоҳ айтади: «Уламолар билиттифоқ айтганларки, бу ерда жазодан мақсад уни урмоқ эмас, балки ҳибсга олишдир. Чун-

¹ “Сунани Ибн Можа”, 2427; “Мухтасару Саҳиҳи имомил Бухорий”, 2/130.

² “Саҳиҳи Бухорий” шарҳи, Ибн Баттол, 6/522.

ки ҳибсдан бошқа уқубатлар соқит бўлганига уламолар иттифоқ қилишган».¹

Жассос раҳимаҳуллоҳнинг “бундан бошқа уқубатлар” жумласига молиявий жазо ҳам киради. Демак, молиявий жазо ундирилмайди.

Баъзи давлатларда электр энергияси, газ, сув ва шунга ўхшаш нарсаларнинг тўловларини вақтида тўламагани учун жарима солинади. Ана шу жарима ҳам рибога киради. Шунинг учун мўмин киши тўловларни кечиктирмасдан ўз вақтида тўлашга ҳаракат қилиши керак. Акс ҳолда, рибо беришга ва рибони бошқаларга ҳам едиришга мажбур бўлади.

Баъзан йўл ҳаракати қоидаларини бузгани учун ҳайдовчиларга жарима ёзилади. Агар жарималар маълум муддат ичида тўланмаса, уларнинг миқдори оширилади. Айрим уламолар бу ҳам рибога киради, деб айтишган.

Тўртинчи масала: Қарзни қиймати билан қайтармоқ

Яъни, қарзга олинган пулнинг қиймати тушиб кетса, олинган қарзнинг ўзини қайтарадими ёки қарз берилган кундаги қийматга қараладими? Масалан, қарз олинганидан кейин узоқ муддат ўтди, натижада пулнинг қиймати тушиб кетди. Уламолар айтади: Агар қарз қайтарилаётган вақтда ўша пул умуман муомаладан чиқарилган бўлса, қийматига кўра қайтарилади.

Агар бир киши собиқ Совет иттифоқида муомалада бўлган рубль билан 10 000 қарз олган бўлса, ўша вақтда

¹ “Аҳкомул Қуръон”, 1/575.

10 000 рублга қанча олтин берилганига қараб бошқа пул бирлигида қарзининг қийматини тўлайди. Бу масалада ихтилоф йўқ.

Лекин пул бирлиги ўзгармаган бўлса, аксарият уламолар пулнинг қиймати қандай бўлишидан қатъи назар қарзнинг ўзини қайтариш керак дейишади. Чунки қийматига солиштириб қарз қайтариладиган бўлса, қарз берган тараф фойда кўради. Яъни, 1000 сўм қарз олган бўлиб, қарзини қайтараётганда қиймат ўн баробар тушиб кетган бўлса, 10 000 сўм қилиб қайтариш керак бўлади. Берган 1000 сўм пули 10 000 сўм бўлиб қайтади. Демак, ўртадаги фойда рибо бўлади.

Баъзи уламолар қийматига кўра олишни жоиз санашган.

Яна баъзилар агар ўртадаги фарқ жуда катта бўлса, қийматини олиш жоиз, акс ҳолда берган пулининг ўзини олади дейишади.

Лекин аксарият уламолар берган пулидан ортиғини олмаслик керак, деб айтишади.

“Қийматини бериш жоиз эмас”, деган уламолар айтади: Бир тонна буғдой қарзга олинса, бир-икки йилдан кейин ҳам бир тонна буғдой қайтарилади. Агар буғдойнинг нархи қарз тўланаётган вақтга келиб икки баробар тушиб кетган бўлса ҳам, бир тонна буғдойнинг ўзи қайтарилади. Пулда ҳам худди шундай иш тутилади. Модомики, пул муомаладан чиқарилмаган экан, пулнинг ўзи қайтарилади.

Аммо қиймати билан қайтарилади, деган уламолар «Бу ҳолат «фойда келтирган ҳар қандай қарз рибодир», қондасига кирмайди», дейишади. Чунки пулнинг миқдори зиёда бўлса ҳам, қарз берилган вақтдаги қиймат билан баробар ва бу ерда ортиқча фойда йўқ, дейдилар.

Лекин жумхур уламолар, жумладан, Ислом Фикҳи Академияси¹ ҳам қарз олинган пул қайси миқдорда олинган бўлса, ўша миқдор қайтарилади, қиймат эътиборга олинмайди, деб ҳукм чиқаришган.

Бундай вазиятда қарз олган кишига Расулуллоҳ солаллоҳу алайҳи ва салламнинг қўйидаги ҳадисларини эслатиш керак:

عَنْ أَبِي رَافِعٍ «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ:
«إِنَّ خِيَارَ النَّاسِ أَحْسَنُهُمْ قَضَاءً».

Абу Рофеъдан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ солаллоҳу алайҳи ва саллам: «Одамларнинг яхшилари қарзини чиройли ўтаганидир», дедилар».²

Шундай экан, сиз ҳадисга амал қилиб, олган қарзингизнинг устига қўшиб беринг. Чунки қарз эгаси сизга яхшилик қилган эди. Сиз ҳам унга қарзини ўша вақтнинг қийматига тўғри келадиган ҳадя билан қайтаринг. Аввалдан шарт қилинмагани учун бу иш рибо ҳисобланмайди.

Қарз эгасига айтамиз-ки, агар сиз берган қарзингизни қийматига кўра тўланишини талаб қилсангиз, аксар уламолар наздида рибони талаб қилаётган бўласиз. Шунинг учун эҳтиёж бўлмаса, берган қарзингиздан ортиғини талаб қилманг. “Қийматига кўра қарзни қайтариш жоиз”, деганларнинг сўзига биноан талаб қилсангиз, пул бирлигини ўзгартиринг. Яъни, қарзни бошқа пул бирлигида

¹ Ислом Фикҳи Академиясининг 9215 ва 36535-фатволарига қаранг.

² “Саҳиҳи Муслим”, 1600.

тўлашга келишиб олинг. Чунки пул бирлиги ўзгарганда тенглик шарт эмас. Лекин қўлма-қўл бўлиши шарт.

Авваллари бутун ва синиқ дирҳамлар муомалада бўлган. Фиқҳ китобларида, агар султон синиқ дирҳамларни ишлатишни ман қилган бўлса, қарз синиқ дирҳам билан берилган бўлса, қарз олган киши энди қарзини синиқ дирҳамлар билан қайтара олмайди, чунки султон уларнинг муомаласини бекор қилган. Бундай ҳолатда дирҳамнинг қиймати олинади. Лекин пул турини ўзгартириб, динор билан олсин, дейилган.

Бешинчи масала: Маълум бир нарсанинг қийматига боғлаб қарз бермоқ

Бир киши қарзга пул бераётиб айтади: «Келинг, мана шу пул бугун қанча тилла бўлишини ҳисоблаймиз ва қарзни қайтараётган вақтда тилланинг қийматига қараб пулни қайтарасиз».

Масалан, 10 000 сўм қарз бериб, 10 000 сўмга қанча тилла олиш мумкинлигини ҳисоблаб қўяди. Қарзини қайтариб олаётган вақтда ўша миқдордаги тилла 15 000 сўм чиқса, берган 10 000 сўмини 15 000 сўм қилиб олади. «Фойда келтирган ҳар қандай қарз рибодир!» қондасига биноан, бундай келишув ҳаром ҳисобланади.

Бугун ошна-оғайнилар бир-бирларининг тўйларига пул йиғсалар, 10 килограмм гўштнинг пулини ҳисоблаб пул йиғишади. Бундай қилиш мумкин эмас. Чунки, 10 килограмм гўштнинг нархи вақт ўтиши билан ўзгариб туради ва ўз-ўзидан кимдир кўп, кимдир кам пул беришига тўғри келади. Шу боис, бундай қилмаслик керак. Унинг ўрнига шариатга мувофиқ бўлган тарзда маълум вазндаги

тилла, қўй ёки буюмнинг ўзини беришга келишган маъқул. Шунда тилла, қўй ёки буюмнинг нархи қандай бўлишидан қатъи назар ҳаммага бир хил нарса қайтарилади.

Олтинчи масала: Гап ва бошқа йиғинларда ўртага пул ташлаб, йиғилган пулни ҳар сафар ҳар кимга бермоқ

Бу одат аёллар орасида кенг тарқалган.

Мазкур масала аввалдан машҳур. Хижрий 1069 йилда вафот этган Қалюбий Имом Нававийнинг «Минҳожут толибин» китобига ёзган шарҳида айтади: «Валийюддин Ироқий айтганидек, аёллар орасида машҳур жумалик деб номланадиган, бир тўп аёллар ҳар ҳафта ёки ҳар ойда муайян миқдорда пул йиғиб, ҳар бирларига навбатма-навбат йиғилган маблағни бериб боришлари жоиздир».¹

Ҳозир ҳам аксарият уламолар бу муомалани жоиз дейишади.

Лекин жоиз эмас, деган олимлар ҳам бор. Улар айтадилар: «Фойда келтирган ҳар қандай қарз рибодир. Чунки бошқаларга қарз бераётганда бўлиб-бўлиб беради, лекин олаётган вақтда эса бутун қилиб олади. Демак, у берган қарзидан манфаатланаётган бўлади».

Аммо жоиз деганлар бу ерда фақат бир киши эмас, балки қолганлар ҳам фойдаланяпти, деб айтишади. Юқорида зикр қилинганидек, фойда иккала тарафга ҳам бўлгани учун бу муомала жоиз ҳисобланади.

Хусусан, бу муомала кўпчиликни рибо асосида қарз олишдан тўсиб қолади.

¹ Қалюбий, «Минҳожут толибин», 2/258.

Набий соллаллоҳу
алайҳи ва салламнинг:
**«Ҳаромдан озиқланиб
ўсган жасадга жаҳаннам
ўти ҳақлироқдир!»**
деганларини эшитдим».

Абу Бакр Сиддиқ
розияллоҳу анҳу

“Ҳилятул авлиё”, 5/248.

ҚАРЗДАГИ РИБОНИНГ ЗАМОНАВИЙ КЎРИНИШЛАРИ

Ушбу мавзуда бешта масалага тўхталиб ўтамиз:

1. Банкларга қўйилган пуллардан тушган фойданинг ҳукми.

2. Баъзи корхоналарда ишчилар ойликларини банклардан олдинроқ талаб қилишларининг ҳукми.

3. Банклардан берилган кредит карталарини ишлатишнинг ҳукми.

4. Рибони ўз ичига олган шартномага имзо қўйишнинг ҳаромлиги.

5. Қарзларни тўлаб бериш эвазига ҳақ олишнинг ҳукми.

Биринчи масала. Банкларга қўйилган пуллардан тушган фойданинг ҳукми

Банкларга қўйилган пуллардан тушган фойданинг рибо ва ҳаром эканида ҳеч қандай шак-шубҳа йўқ. Чунки банкларга қўйилган пул қўйидаги учта эҳтимолнинг бирига тушади, ё омонатга қўйилган пул, ёки музороба учун берилган пул, ёхуд қарзга берилган пул. Тўртинчи эҳтимолга ўрин йўқ.

Биринчи эҳтимолни олиб қарайлик: банкка қўйилган пул шариат эътибори билан омонат бўлиши мумкин эмас. Чунки омонатни ўз ҳолида сақлаш керак, уни ишлатиб бўлмайди. Масалан, бир киши бошқа бировга пул солинган ҳамёнини омонат қолдирган бўлса, омонат олган киши “Эгаси келгунича озгинасини ишлатиб турай, қайтиб келганидан кейин тўлиқ қилиб қайтараман”, деб ҳамёндан берухсат пул олиши ҳаром ҳисобланади.

Аслида омонатга талафот етса, омонатдор киши жавобгар бўлмайди. Омонат эгасининг изнисиз ундан фойдаланса, омонатдорлик доирасидан чиқиб, жавобгарга айланади. Омонатнинг асл ҳукми дахлсиз сақланмоғидир. Хўш, банклар олган пулини шундайлигича сақлайдими ёки ишлатадими? Албатта, банкнинг ишлатиши аниқ. Демак, бу омонат эмас. Агар банк пулни фақат сақлаб берганида, бунинг учун ҳақ олган бўларди.

Иккинчи эҳтимолга келсак: банкка қўйилган пул музораба учун берилган бўлиши ҳам мумкин эмас. Чунки музорабада ишчи зиён кўрадиган бўлса, зиённи пулнинг эгаси кўтаради. Ишчи эса қилган меҳнатига қуяди. Аммо зиённи ишчининг бўйнига қўйиб бўлмайди, бундай музораба ҳаром саналади. Банк эса ҳар қандай ҳолатда жавобгарликни бўйнига олади.

Музорабада маълум миқдорда ҳақ бериб тураман, деб айтиш ҳаром. Чунки тушган фойда келишув бўйича бўлиниши керак. Демак, банкка қўйилган пул — музораба учун берилган пул ҳам эмас.

Учинчи эҳтимолдан бошқаси қолмади. Яъни банкка қўйилган пуллар, банкка берилган қарз ҳисобланади ва бу муомала «Фойда келтирган ҳар қандай қарз рибодир», қондасига биноан ҳаром бўлади. Демак, банкка қўйилган

пуддан фоиз олинса, олган одамнинг ўзи ҳам, аҳли ҳам рибо еган ҳисобланади.

Шу ўринда «Аслида, қарз муҳтож одамга берилади, қандай қилиб банк муҳтож бўлиши мумкин?» — деган савол туғилиши мумкин. Бироқ қарз бойга ҳам берилади. Имом Бухорийнинг «Саҳиҳ»ида зикр қилинган узун ҳадис ана шунга далолат қилади. Биз ривоятнинг мавзуга доир жойини келтирамиз: Абдуллоҳ ибн Зубайрдан ривоят қилинади: «...Зубайр ибн Аввомнинг зиммасида қарзи бўлиб, бир киши унга молини омонатга қўймоқчи бўлганида Зубайр: «Йўқ, бу (омонат эмас,) қарз (бўлсин). Чунки мен унинг зое бўлишидан қўрқаман», деб айтарди».¹

Зубайр ибн Аввом бой киши бўлса-да, қарз олган. Демак, бой одамга ҳам қарз берилар экан.

Хуллас, банкка пул қўйиш ҳаромдир. Қўйилган пулнинг фойдаси олиниши ёки олинмаслиги ҳукми ўзгартирмайди.

Агар банкка қўйилган пуддан фоиз олса, бу рибо ҳисобланади. Агар қўйилган пуддан фоиз олмаса ҳам, банк уни ҳаромга ишлатади. Рибога қарз беради. Демак, пул қўйган одам банкнинг рибо ейишига ҳисса қўшаётган бўлиб қолади.

﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ
وَالْعُدْوَانِ﴾

«Яхшилик ва тақво йўлида ҳамкорлик қилингиз, гуноҳ ва ҳаддан ошиш йўлида ҳамкорлик қилмангиз!» (“Моида” сураси, 2-оят).

¹ “Саҳиҳи Бухорий”, 3129.

Фақат зарурат ҳолатида, яъни банкда сақламаса, киши пулдан айрилиб қоладиган вазиятда, чорасизликдан банкка пул қўйса бўлади, дейди баъзи уламолар.¹

Агар банкка мажбурликдан пул қўйган бўлса, унинг фоизини олиш борасида уламолар ихтилоф қилишган.

Баъзи уламолар: Пул банкда қолса, банк уни ҳаром ишларга, мусулмонларга қарши ёки насороларнинг черковларига ишлатиши мумкин. Шунинг учун пулни банкда қолдирмаслик керак. Ўша пулни олиб, яхшилик ўринларига сарфлаб юборилади, дейишади.

Бошқа бировлар эса бу пулни мискинларга бериб бўлмайди, уни ҳожатхона ва шунга ўхшаш ўринларга ишлатсинлар, деб айтади.

Яна бир тоифа бундай пулни мутлақо олиб бўлмайди, дейишади, мана шу қараш қуйидаги беш сабабга кўра эҳтиётлироқдир:

Биринчидан, Аллоҳ таоло айтади:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ
الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾

«Эй мўминлар, Аллоҳдан қўрқингиз ва агар чиндан мўмин бўлсангизлар, судхўрлик сарқитларини тарк қилингиз» (“Бақара” сураси, 278-оят).

¹ Аслида имкон бўлса қимматбаҳо қоғозларни сақлаш учун банк тарафидан ижарага бериладиган пўлат сандиқлардан фойдаланган афзал. Банкларда алоҳида омонат қутилари бўлади. Қимматбаҳо тошлар, муҳим ҳужжатлар, пуллар ёки шунга ўхшаш нарсаларни сақлаш учун банк уларни мижозларга ажратиб беради ва кўрсатган хизмати учун ҳақ олади. Банк пўлат қутиларда сақланаётган маблағни рибога ишлатмасдан, эгасига асл ҳолида қайтаради.

Мазкур оятга биноан, рибо ва унинг сарқитларини олиш мумкин эмас. “Уни мусулмонларнинг зиёнига сарфлайдилар, ахир биз шундоқ ташлаб кетяпмиз”, деб эътироз билдирсангиз, у сизнинг мулкингизга киргани ҳам йўқ-ку! Аслида ҳаром йўл билан келган пул сизнинг мулкингизга кирмайди.

Иккинчидан,

﴿يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ﴾

«Аллоҳ судхўрликнинг (фойдасини) йўқ қилади ва садақаларнинг (фойдасини) зиёда қилади»
(“Бақара” сураси, 276-оят).

Аллоҳнинг ваъдаси ҳақ! Мўмин рибога аралашса, Аллоҳ таоло молининг баракасини учиради. Мусулмон учун рибодан келган пулнинг баракаси бўлмас экан, кофирлар учун мусулмонларнинг зиёнига ишлатса, баракаси бўлармиди?!

Учинчидан, агар банк берган фоизни олиш мумкин, деб рухсат бериладиган бўлса, қўлига катта миқдордаги пулни олгандан кейин нафси ғолиб келиб, ўзига ишлатиб қўйиши мумкин. Ўзига ишлатмаса ҳам, камбағалларга берса бўлар экан, деб ўзининг яқинларига беради. Ёки йўлини қилиб маҳалласи ва шунга ўхшаш жойларга ишлатиб фойдаланади.

Тўртинчидан, рибонинг фоизи ҳеч қачон садақа сифатида сарflanмайди. Ҳаром молдан қутулиш учун бериб юборилади. Чунки садақа покиза нарсадан берилади.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ اللَّهَ طَيِّبٌ لَا يَقْبَلُ إِلَّا طَيِّبًا».

Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: «Эй инсонлар! Албатта, Аллоҳ таоло Покдир ва покиза нарсаларнигина қабул қилади».¹

Модомики, рибонинг фоизини садақа қилиб ҳам бўлмас экан, уни банкдан олиб нима қилади?!

Бешинчидан, фоизларни олмаслик банкда ишлаётганларга ҳам ибрат бўлади. Улар: “мусулмонлар рибони ҳаром, дейишади-ю, ўзларининг фойдасига олиб кетаверадилар”, деб айтишларига йўл қолмайди. Шунинг учун банклар берадиган фоизларни мутлақо олиб бўлмайди. Аллоҳ билгувчиروқдир.

Иккинчи масала. Баъзи корхоналарда ишчиларнинг ўз ойликларини банклардан муддатидан олдин талаб қилишининг ҳукми

Айрим давлатларда ишчиларга ойлик банк орқали берилади. Ишчилар ойликларини вақтидан олдин банкдан олишлари мумкин. Фақат банк ўз ҳисоб рақамига ишчиларнинг ойлиги тушганда фойдаси билан олиб қолади. Бу

¹ “Саҳиҳи Муслим”, 2218-ҳадис.

ҳам рибонинг очиқ кўриниши ҳисобланади. Чунки банкнинг ойликни муддатида олдин бериши қарз бўлса, ойликдан фоизи билан олиши очиқ рибодир.

Учинчи масала. Банклардан берилган кредит карталарни ишлатишнинг ҳукими.

Бугунги кунда банклар тарафидан бериладиган ҳар хил карталар бор. Масалан, дебит карталар, бу турдаги карталарда мижоз маълум миқдордаги пулни банкка қўяди ва қўйган пулини карта орқали хоҳлаган пайтда ишлатади. Бу ерда банк қарз берувчи эмас, аксинча харидор олдидан қарздор ҳисобланади. Агар бу тур карталар исломий банклар тарафидан берилса, ундан фойдаланиш жоиз саналади. Исломий бўлмаган банкларга қўйилган пуллар рибо мақсадида ишлатилиши аниқ. Шунинг учун мусулмон киши маъсиятга ёрдам бермаслик бобидан, исломий банклар бўлатуриб, рибовий банкларда ҳисоб очтирмаслиги керак.

Карталардан яна бири кредит карталари бўлиб, уларнинг ҳисобига пул ўтказилмайди. Бундай карталар асосан икки турга бўлинади. Биринчи турида маълум миқдоргача пул ишлатса бўлади ва маълум вақт ичида шу пулни банкка қайтариш керак. Агар вақтида қайтармаса, фоиз қўшилади. Иккинчи тури эса маълум миқдордаги пул маълум фоиз эвазига маълум муддатга берилади. Бу карталарни ишлатиш ҳаром!

“Кредит карталарнинг биринчи турида рибо йўқ-ку! Агар пул вақтида қайтарилса, банк фоиз қўшмайди!” — дейишлари мумкин. Зоҳиран шундай кўрингани билан аслида бу карталарни ҳамма жойда ишлатишнинг имкони

йўқ. Фақат банк билан шартнома қилган дўконлардагина улар амал қилади. Бу ерда карта эгаси пулни вақтида қайтарса ҳам, банк фойда кўради. Чунки банк пулни сотувчига ўтказган пайт, ундан маълум бир фоиз ҳақ олиб қолади. Бу эса “Фойда келтирган ҳар қандай қарз рибодир” қоидаси остига тушиб, ҳаром бўлади.

Тўртинчи масала. Рибони ўз ичига олган шартномага имзо қўйишнинг ҳаромлиги

Рибо аралашган шартномага имзо чекиш ҳаром. Юқорида зикр қилинган кредит карталарининг биринчи турида ёки ҳозир жуда кенг тарқалган фоизсиз кредитларда олинган қарзлар вақтида тўланса, рибо бўлмайди деган тушунча бўлиши мумкин. Лекин келишувларда қарз вақтидан кечиктирилса, зиёдаси бор, деган шарт ёзилади ва карта олаётган киши шунга рози бўлиб қўл қўяди. Мана шунинг ўзи ҳаромдир. Ҳатто белгиланган вақтда тўлашга ишончи комил бўлса ҳам, рибо шартига рози бўлиб имзо чекиши ҳаромга рози бўлиш деганидир. Ҳаромга рози бўлмоқ эса шаксиз ҳаромдир!

Баъзилар бирор нарса нақдга 1000 сўм, насияга 1200 сўмга олинса, устига қўшилган 200 рибо бўлади, деб ўйлайди. Бу хато тушунча. Чунки нақд билан насияда нархнинг фарқи бўлиши рибо эмас. Бу муомала шариъатда жоиз. Ҳатто муддатни узайтириб, қимматроқ сотса ҳам жоиз, дейди уламолар. Фақат муайян муддатни келишиб олиш керак. Агар муддат ўтгандан кейин устига фоиз қўшилади, дейилса, рибо бўлади. Аммо келишувнинг бошида насияга фалон нарх, деб айтиш рибо ҳисобланмайди. Кўпчилик рибо масаласини яхши билмагани учун

“Ўз вақтида тўласам, ҳеч қандай фоиз бўлмайди ва рибога тушмайман”, деб ўйлайди. Зоҳиран шундай кўринади. Аммо вақтидан кечиктирсанг, устига қўшиб берасан, демоқ рибодир ва ана шу битимга рози бўлиб, имзо чекиш ҳам ҳаром бўлади.

Бешинчи масала. Қарзларни тўлаб бериш эвазига ҳақ олиш ҳукми

Масалан, паспорт ёки шунга ўхшаш ҳужжатлар бериладиган идоралар олдида баъзи кишилар маълум ҳақ эвазига пулини тўлаб бераман, деб туради. Агар шартларга риоя қилинмаса, бу муомала «Фойда келтирган ҳар қандай қарз рибодир», қондасига тушиб қолади. Рибога тушмаслик учун тўланадиган пулни хизмат ҳақи билан бирга олдиндан бериш керак. Яъни, бу пул давлат ҳисобига, мана бу қисми сенинг хизмат ҳақинг, деб берилади. Кейин у киши ҳисобидаги пулни тўласа, рибо бўлмайди. Агар ҳисоб рақамидан пул ўтказиб бераётган киши олдин пулни тўлаб қўйса, пулни қарзга берган бўлади ва тўлаган пулни хизмат ҳақи билан олаётганида қарзни ортиғи билан олаётган бўлиб қолади.

Баъзилар “Бу иккисининг нима фарқи бор?” деб сўраши мумкин.

﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا ﴾

«Байъ (олди-сотди) ҳам судхўрликнинг ўзику?» — деганларидир. Ҳолбуки, Аллоҳ байъни

ҳалол, судхўрликни ҳаром қилган» (“Бақара” су-
раси, 275-оят).

Гоҳо баъзи ишларнинг ҳикматини биз билмаймиз. Аллоҳ таоло бандаларини мана шундай ишларда синайди. Аллоҳ таоло барча фарз амалларнинг ҳикматини баён қилиб бермади. Агар шундай қилганида бирорта кофир қолмаган бўларди. Мусулмоннинг ҳаққа сўзсиз таслим бўлиши, итоати ва исломи ана шундай вақтда билинади. У Роббисининг амрига — илоҳий буйруқнинг ҳикматини билмас-да, — бўйсунди.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، وَأَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ
رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَعْمَلَ رَجُلًا عَلَى
خَيْبَرٍ، فَجَاءَهُ بِتَمْرٍ جَنِيبٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ: «أَكُلْ تَمْرٍ خَيْبَرٍ هَكَذَا»، فَقَالَ: لَا وَاللَّهِ يَا رَسُولَ
اللَّهِ، إِنَّا لَنَأْخُذُ الصَّاعَ مِنْ هَذَا بِالصَّاعَيْنِ، بِالثَّلَاثَةِ،
فَقَالَ: «لَا تَفْعَلْ، بَعِ الْجَمْعَ بِالدَّرَاهِمِ، ثُمَّ ابْتَغِ بِالدَّرَاهِمِ
جَنِيبًا».

Абу Саид Худрий ва Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳумодан ривоят қилинади: “Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бир кишини Хайбарга омил¹ этиб

¹ Омил — аслида «ишчи» дегани бўлиб, авваллари маълум соҳа бўйича масъул раҳбарга, амирга нисбатан ишлатилган. Омиллар молиявий ишларга ҳам раҳбар бўлишган. Бу ерда омил деганда закот йиғувчи назарда тутилган.

тайинладилар. У сара хурмолардан келтирди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: *«Хайбарнинг ҳамма хурмоси ҳам шундайми?»* — деб сўрадилар.

— Йўқ! Аллоҳга қасам, эй Аллоҳнинг Расули! Биз бир соъ мана шундай хурмони икки-уч соъ хурмо эвазига оламиз, — деди.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: *«Ундай қилма. Сараланмаган хурмони дирҳамларга сотгин-да, кейин сараларини дирҳамларга сотиб ол»*.¹

Зоҳиран қаралганда, тўғридан-тўғри олдингиз нима-ю, сотгандан кейин олдингиз нима, дейиш мумкиндир. Лекин Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам бунисини рибо, унисини эса ҳалол деб айтдилар.

Бизга шунинг ўзи кифоя!

¹ “Саҳиҳи Бухорий”, 4244.

«Расулуллоҳ соллаллоҳу
алайҳи ва саллам
рибо егувчини,
едирувчини, котибини
ва икки гувоҳини
лаънатладилар».

Жобир ибн Абдуллоҳ
розияллоҳу анҳумо

“Саҳиҳи Муслим”, 1598.

РИБО ҲИЙЛАЛАРИ

Аллоҳ таоло рибони ҳаром қилди ва рибога олиб борадиган барча йўллари беркитиб қўйди.

﴿وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا﴾

«Ҳолбуки, Аллоҳ байъни ҳалол, судхўрликни ҳаром қилган» (“Бақара” сураси, 275-оят).

Шунинг учун баъзи кимсалар рибони ҳийла йўли билан ейишга ўтишди.

Ибн Қудома раҳимаҳulloҳ айтади: «Ҳийлаларнинг ҳаммаси ҳаромдир. Динимизда бирон-бир ўринда ҳийла ишлатиш жоиз эмас. Ҳийла деб кўриниши мубоҳ бўлган ақдни кўрсатиб, қаллоблик билан Аллоҳ ҳаром қилган нарсани мубоҳ қилиб олишга, Аллоҳ вожиб қилган нарсани соқит қилишга ва бировнинг ҳаққини бермаслик каби ишларга эшик очишга айтилади».¹

Масалан, кимдир фарз рўзани тутмаслик учун сафарга чиқади ёки закотини бир қоп буғдойнинг ичига яшириб, мискинга закот деб беради-да, кейин эса уни икки бараварига қайтариб сотиб олади ва ҳоказо.

¹ “Муғний”, 4/43.

Макр-ҳийла яҳудийларнинг одатидир. Шунинг учун Аллоҳ таоло улардан бир тоифани маймунга айлантириб қўйди.

عن أبي هريرة قال: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَرْتَكِبُوا مَا ارْتَكَبَتِ الْيَهُودُ، فَتَسْتَحِلُّوا مَحَارِمَ اللَّهِ بِأَدْنَى الْحِيلِ».

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: «Яҳудийлар қилган ишни қилманглар! Улар Аллоҳ таоло ҳаром қилган нарсаларни тубан ҳийлалар билан ҳалол қилиб олишди»;

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «قَاتَلَ اللَّهُ يَهُودًا حُرِّمَتْ عَلَيْهِمُ الشُّحُومُ فَبَاعُوهَا، وَأَكَلُوا أَثْمَانَهَا».

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: «Яҳудийларга Аллоҳнинг лағнати бўлсин! Аллоҳ уларга ёғни ҳаром қилган эди. Улар эса ёғни сотиб, пулини ейишди».

Ибн Касир раҳимуҳуллоҳ: «**Ман қилинган бўлсалар ҳам, рибо олганликлари сабабли...**» (“Нисо”, 161) оятининг тафсирида ёзади: «Аллоҳ таоло уларни рибодан қайтарган эди. Аммо улар турли ҳийлалар ва шубҳалар билан ри-

бони ўзларига ҳалол қилиб олишди, одамларнинг молини ботил йўл билан ейишди».¹

Айюб Сахтиёний раҳимаҳуллоҳ ҳийла ишлатаётганлар ҳақида бундай деган: «Улар Аллоҳ таолони ёш болани алдагандек алдамоқчи бўлишади. Менинг наздимда, ундан кўра тўғридан-тўғри шу ишни қилганлари енгилроқ эди».²

Рибони Аллоҳ таоло ҳаром қилди, лекин дунёга муҳаббат қўйганлар рибо орқали пул топиш учун ҳар хил ҳийлаларни ўйлаб топишади. Қуйида шуларнинг баъзиларини кўриб чиқамиз.

1. Савдо билан қарзни бир вақтда жамлаш

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ « لَا يَحِلُّ سَلْفٌ وَبَيْعٌ وَلَا شَرْطَانِ فِي بَيْعٍ وَلَا رِبْحٌ مَا لَمْ يُضْمَنْ وَلَا بَيْعٌ مَا لَيْسَ عِنْدَكَ ».

Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтдилар: «Бир вақтнинг ўзида қарз билан савдо-ни ва бир савдода иккита шартни жамламоқ ҳалол эмас. Жавобгар бўлмаган нарсанинг фойдаси ҳам, ўзингда бўлмаган нарсанинг савдоси ҳам ҳалол эмас»».³

¹ “Тафсири Ибн Касир”, 2/467.

² Ибн Қудома, “Муғний”, 4/43

³ “Жомеут Термизий”, 1234.

Яъни, бир вақтнинг ўзида ҳам қарз, ҳам савдони жамлаш жоиз эмас. Бу ҳақда юқорида айтиб ўтилди.¹

2. Ийна савдоси

Бу савдо қуйидагича амалга оширилади: Қарз бермоқчи бўлган киши қарз ўрнига бирон-бир молини насияга сотади, кейин ўзи қайтадан арзон нархда нақд сотиб олади. Очиқдан-очиқ қарзнинг устига қўшиб бермасдан ўзича ҳийла қилади. Масалан, молни 1200 сўмга насияга сотиб, кейин ўзи 1000 сўм нақдга қайтариб сотиб олади. Шунда гўё 1000 сўмни қарзга бериб, 1200 сўм қилиб қайтариб олган бўлади.

Муҳаммад ибн Ҳасан раҳимаҳуллоҳ айтган экан: «Бу савдо менинг наздимда тоғлардек улкан гуноҳ ҳисобланади, буни рибохўрлар ўйлаб топишган».²

3. Ийна масаласининг акси

Моли бор бир киши пулга муҳтож. Қарз берувчи унинг молини нақдга арзон баҳода сотиб олади-да, кейин ўзига шу молни насияга қимматга сотади. Яъни, молини нақд пулга 1000 сўмга сотиб олиб, яна ўзига насияга 1200 сўмга сотади. Шунда қўлига 1000 сўм бериб, 1200 сўм қилиб олган бўлади.

Шу ўринда «Таварруқ савдоси»ни ҳам айтиб ўтиш керак. Таварруқ савдосида бир киши молни насияга со-

¹ 62-63 саҳифаларга қаранг.

² “Ал-Қавонийнул фикҳийя”, 171.

тиб олади ва арзонроқ нархда нақдга бошқа бировга сотиб юборади. “Таварруқ” деб номланишига сабаб, бу атама аслида «вариқ» калимасидан олинган бўлиб, кумуш маъносини англатади¹. Олимлар ушбу масалада ихтилоф қилишган. Агар молнинг эгасига қайтариб сотса, бу ийна савдоси бўлиб, унинг ҳаромлигида шак-шубҳа йўқ. Лекин аксарият уламолар бошқа кишига сотишни жоиз ҳисоблашади. Қарз берадиган одам топилмаса, рибога пул олгандан кўра молни қарзга олиб, бошқага арзон баҳода нақдга сотгани яхшироқ.

4. Рибони таварруқ савдосининг шаклига солмоқ

Банкдан насияга мол сотиб олади ва банк унинг номидан вакил бўлиб, молни арзонроқ нархга сотиб беради. Кейин тушган пулни қарз олган кишига беради. Бу масалада ноаниқликлар кўп. Масалан, мол аслида банкда бўлмаслиги мумкин ёки мавжуд бўлса-да, сотилмаган бўлиши мумкин. Хуллас, бу рибодан бошқа нарсас эмас.

5. Байъул вафо ёки байъул амона

Рибо ҳийлаларининг бешинчиси фуқаҳоларнинг истилоҳида вафо савдоси ёки омонат савдоси, деб аталади.

Масалан, пулга муҳтож бўлган киши молини бошқа бировга сотиб “Мана шу молни бошқа ҳеч кимга сотмай-

¹ Киши қўлидаги товарни сотиб, нақд пулга айлантириб олгани учун шундай ном берилган.

сан, қачон пулини тўласам, ўзимга сотасан!” деб шарт қўяди.

Зоҳири савдо бўлиб кўрингани билан аслида бу қарз бериб, қарз эвазига гаров олиб, қарзни қайтаргунича гаровдан фойдаланиб туришдир.

Бундай ҳаром битимни баъзи уламолар рибонинг алоҳида тури санаб, уни гаровдаги рибо, деб номлашган.

6. Юқоридаги кўринишга ижара битими ҳам қўшилиши мумкин.

Масалан, бир киши бошқа бировга юқоридаги шартлар асосида машинасини сотади. Кейин эса ана шу машинани ўзи ижарага олади. Ижара пули рибо ҳисобланади.

7. Музорабадаги ҳийла

Бир киши тижорат учун пул олади ва пулнинг эгасига фойдадан ҳар ой фалон миқдорда пул бериб туришни ваъда қилади. Тижоратидан фойда кўрмаса ҳам, шу ҳолдавом этаверади. Бу «Фойда келтирган ҳар қандай қарз рибодир» қойдасининг остига киради.

Аслида музораба жоиз бўлиши учун бир тарафдан пул, иккинчи тарафдан меҳнат керак бўлади. Олинган фойда ўрталарида тақсимланади. Фойда бўлиши ҳам, бўлмаслиги ҳам мумкин. Ҳар ойда фалон миқдорда аниқ фойда бериб туришга келишмоқ нотўғри.

8. Банкнинг ёки шахснинг ўртага тушиб мол олиб бериши¹

Ушбу савдо тури жуда машҳур ва кўп учрайди. Банк мол эгасидан арзон нархга молни сотиб олиб, ўша молга эҳтиёжи бўлган, лекин пули йўқ кишига қиммат нархда насияга сотади. Бу масалада ихтилоф бор. Баъзилар уни “рибо ҳийлаларидан”, деб билади. Бошқалар шартлари топилса, жоиз бўлади, дейди. Яъни, ўртада турган банк ёки маълум шахс бўлишидан қатъи назар, аввал молни тўлиқ ўзиники қилиб, кейин сотса, жоиз бўлади. Яна бир шарти, қарзга олаётган кишида ихтиёр қолиши керак. Яъни, биринчи тараф уни сотиб олса ҳам, иккинчи тараф олиш ёки олмасликда ихтиёрли бўлиши керак.

Аммо банкларда юқоридаги икки шартнинг топилиши амри маҳол. Биринчидан, банк молни ўзининг номига ўтказмасдан сотиб юборади. Иккинчидан, молни аниқ олиши ҳақида шартномага олдиндан имзо қўйдиради. Шунинг учун бу ерда рибо ҳийласи бор. Баъзида банклар агар иккинчи тараф сотиб олмаса, молни эгасига қайтариб бериш шартини қўйган бўлади. Яъни, банк ҳар қандай вазиятда зиён кўрмасликнинг йўлини қилади.

Шайх Шинқитий ҳафизаҳуллоҳ ва шайх Усаймин раҳимаҳуллоҳлар бу битим ийна савдосига ўхшаш бўлгани учун мутлақо ножоиз, у рибо бўлади, деб айтишган. Агар банк инсонларнинг кундалик эҳтиёжи бўлган молларни нақд сотиб олиб, кейин насияга қиммат нархда сотса, бунда муаммо йўқ. Лекин алоҳида бир молни сотиб олиб, кей-

¹ Бугунги кунимизда аксар банклар ва шахслар бу муомалани “муробаҳа” номи остида амалга оширади.

ин талаб қилган кишига қимматга сотиши рибо ҳийласи бўлади, дейишади.

Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳунинг гапига амал қилиш афзалроқдир: «Рибони ҳам, рибо шубҳаси бўлган нарсани ҳам тарк қилинглар».

9. Бир пул бирлигида қарз бериб, бошқа пул бирлигида олмоқ

Қарз берувчи *“пулнинг жинси алмашиганда тенглик шарт эмас”*, қоидасига кўра, пулни бир жинсда бериб, бошқа жинсда олишни шарт қилади ва шу орқали фойда қилишни кўзлайди. Масалан, бир кишига, долларда қарз бериб, кейин шу қарзни сўмда тўлашни шарт қилади ва пулнинг курсини бозор курсидан фарқлича, ўз хоҳишига кўра белгилайди. Масалан, бозорда 1 доллар 11 000 сўмга тенг. Бу эса 1 доллар қарз бериб, 15000 қилиб қайтаришни шарт қилади. Лекин, бундай ҳийлага ҳеч қандай ўрин йўқ. Чунки бундай муомалаларда қўлма-қўллик шарт. Қўлма-қўл бўлмаса, жоиз эмас. Қарз муомалаларида эса қўлма-қўллик топилиши амри маҳолдир.

10. Қарзни бошқа қарзга айлантириш

Қарздор қарзини тўлашга қодир бўлмаса, қарз эгаси унга қиммат нархда насияга мол сотади ва уни арзон баҳога сотиб, аввалги қарзингни узасан, деб айтади. Олинган молнинг пулини эса маълум муддатга чўзади. Масалан, қарз берган киши унга 100 000 лик машинасини 120 000 га насияга сотади ва машинани бозорда 100 000 га сотиб,

аввалги қарзингни тўла, 120 000 ни эса кейин берасан, деб айтади. Бу рибога ҳийла ҳисобланади. Гўё биринчи қарзни тўлатиб, янги қарз бергандек бўлади. Қарзни кечиктиргани учун очиқдан-очиқ фоиз олмасдан, ўрнига мол бериб, кейин кўпроқ қилиб тўлатади.

11. Олтин ёки кумушни қарзга сотиш ҳийласи

Олтин билан кумушни насияга сотиб бўлмайди. Бу муомала қўлма-қўл амалга оширилиши шарт, акс ҳолда рибо бўлади. Бу масалани келгуси бобларда батафсил ўрганамиз. Масалан, тилла тақинчоқ олмоқчи бўлган кишининг пули камлик қилиб қолади. Сотувчи қарз бериб туради-да, энди пулини тўлиқ тўлаб, тақинчоқни сотиб ол, деб айтади. Бу ҳам рибодаги ҳийла ҳисобланади.

Қарз олиб бериш эвазига ҳақ олишнинг ҳукми (шафоат рибоси)

Баъзи обрў-эътиборли кишилар ўртага тушиб, қарз олиб беришга қодир ва шу хизмати учун ҳақ сўрайди. Бу масалада уламолар ихтилоф қилишган. Баъзи уламолар жоиз, баъзилари ҳаром, деб айтишган. Ҳаром деганларнинг сўзи кучлироқ.

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " مَنْ
شَفَعَ لِأَخِيهِ بِشَفَاعَةٍ فَأَهْدَى لَهُ هَدِيَّةً عَلَيْهَا فَقَبِلَهَا فَقَدْ أَتَى
بَابًا عَظِيمًا مِنْ أَبْوَابِ الرَّيَا.

Абу Умома розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:
Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтдилар:
*«Ким бир биродари учун ўртага тушса ва шу са-
бабли унга берилган ҳадяни қабул қилса, рибонинг
катта эшигидан кирибди»*.¹

Эътибор беринг, ҳадисда аввалдан шарт қўйса дейилма-
ган, балки ўз ихтиёри билан ҳадя берса ҳам, рибонинг
катта эшигидан кирган бўлади, дейилмоқда. Демак, ша-
фоатчи бўлиш эвазига ҳақ олмоқ рибодир. Чунки Пай-
ғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам рибонинг энг катта
эшигидан кирган бўлади, деб хабар берганлар. Нафақат
қарз масалаларида, балки бошқа масалаларда ҳам ўрта-
га тушиб шафоатчи бўлса ва бунинг учун ҳақ олса, рибо
бўлади. Чунки ҳадисда *«Ким биродарига шафоатчи бўлиб
берса...»*, деб айтилган.

Шунинг учун баъзи уламолар ушбу рибо турини
алоҳида «шафоат рибоси» деб номлашган.

Юқорида рибо асосий икки қисмга — қарздаги ва сав-
додаги рибога бўлинган эди. Баъзи уламолар рибони уч
турга бўлиб, учинчисини «шафоат рибоси» деб аташган.
Чунки бу рибо қарз рибосига ҳам, савдо рибосига ҳам кир-
майди, балки мажозий маънода рибодир, деб айтишади.

Лекин бошқа уламолар модомики Расулulloҳ соллал-
лоҳу алайҳи ва саллам *«Рибонинг катта эшигига тушиб-
ди»* деб айтдиларми, демак у ҳақиқий маънода рибо ҳисо-
бланади, дейдилар.

Юқоридаги ишни жоиз санайдиган уламолар аввалги
ҳадисни заиф деб билишади ва қуйидаги ҳадисни далил
қилишади:

¹ “Сунани Абу Довуд”, 3541.

وَعَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنِ اسْتَعَاذَكُمْ بِاللَّهِ فَأَعِيدُوهُ، وَمَنْ سَأَلَكُمْ بِاللَّهِ فَأَعْطُوهُ، وَمَنْ أَتَى إِلَيْكُمْ مَعْرُوفًا فَكَافِئُوهُ، فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا، فَادْعُوا لَهُ».

Абдуллоҳ Ибн Умар розияллоҳу анҳумодан ривоят қилинади: «Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: *«Ким Аллоҳни ўртага қўйиб паноҳ тиласа, унга паноҳ беринглар. Ким Аллоҳни ўртага қўйиб бир нарса сўраса, сўраган нарсасини беринглар. Бир киши сизларга яхшилик қилса, унинг яхшилигига муносиб жавоб беринглар. Агар ҳеч нарса топа олмасангиз, ҳаққига дуо қилинглар!»*¹

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам яхшилик қилган инсонни мукофотлашга чақирдилар. Ўртага тушаётган одам яхшилик қияпти, яхшилик қилган одамга мукофот бериш ҳадисга биноан жоиздир, дейдилар.

Лекин биринчи ҳадисни ҳасан деган катта муҳаддислар бор. Демак, икки ҳадисни бир бирига қарама-қарши бўлмайдиган тарзда тушуниш керак. Уламолар айтишади: *«Ким сизларга бир яхшилик қилса, уни тақдирлаб, мукофотланглар»*, ҳадиси шафоатдан бошқа яхшиликларга айтилган. Аммо шафоат, яъни ўртага тушиш билан қилинган яхшиликни аввалги ҳадис хослаб қўйди.

¹ Байҳақий, 4/199 ва Имом Аҳмад, 2/68.

Усулул фикрда шундай қоида бор: «Ом¹ билан хос² бир-бирига зид келса, хос далил омни хослайди». Яъни омнинг ҳукмидан хос алоҳида ажратиб олинади. Аввалги ҳадис хос, кейинги ҳадис эса ом. Демак, шафоат орқали бўлмаган яхшиликни мукофотланглар, деб тушунилади.

Шунинг учун кимнингдир ўртасига тушиб, ишини битириб бериб, унга ҳақ олиш ҳам рибонинг бир тури ҳисобланади ва бундан сақланиш керак.

Лекин баъзида ўртага тушиш учун меҳнат ёки маблағ талаб қилинади. Агар шундай ҳолат бўлса, сарфланган харажат миқдорида ҳақ олса бўлади, дейишади уламолар.

Савол: Бир киши ишга жойлашмоқчи, бошқа биров уни ишга жойлаштириб қўйиш эвазига ҳақ сўраса бўладими?

Жавоб: Бу ерда қуйидаги уч ҳолатдан бири бўлади:

1. Агар ишни битириб бераман, деб айтаётган шахс шу соҳада ишласа, яъни корхонада бошлиқ ёки вакил бўлиб, бунинг учун ойлик олса, унинг ҳақ талаб қилиши пора ҳисобланади. Чунки у қилган иши учун ойлик олади. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам пора бергани ҳам, олгани ҳам лаънатлаганлар.

2. Агар ишга қабул қилувчи ўртага тушаётган кишининг таниши бўлса, унинг ҳақ олиши юқоридаги масалага биноан, ҳаромдир.

3. Агар шафоатчи бўлаётган киши мазкур идорага ҳеч қандай алоқаси ҳам, таниши ҳам йўқ шахс бўлиб, фақат

¹ “Ом” сўзи луғавий жиҳатдан ҳар тарафни ўзида мужассам этган, ҳамма қирраларни қамраб олган, деган маъноларни англатади. Истилоҳий маъноси: ҳамма қисмларни мутлақо чекловсиз ўзида мужассам этган нутқ.

² Хос — омнинг зидди. Истилоҳий маъноси: Чекланган шахс ёки сонни англатувчи нутқ.

расмиятчилик томонларини яхши билгани учун ўртага тушса, бу жоиз. Чунки у ҳужжатларни тўлдириш ёки уларни тўғри йиғишни билади. Ана шу ишларнинг ҳаммасини қилиб, ишга жойлашишга ёрдам бергани учун ҳақ сўраса, ижара ҳақи олган бўлади. Фақат нолойиқ одамни ўша ишга лойиқ деб кўрсатмаслиги керак. Масалан, ҳужжати йўқ кишининг ҳужжатини бордек қилиб тўғрилаш ёки тажрибасиз кишини мақтаб кўрсатиш ва ҳоказо қинғирликлар шунга киради.

«Мен Аллоҳнинг
Китобини ва Пайғамбар
алайҳиссаломнинг
суннатини синчиклаб
ўрганиб чиқдим, рибодан
кўра ёмонроқ нарсани
топмадим. Чунки Аллоҳ
таоло судхўрга қарши
уруш эълон қилган».

Имом Молик ибн Анас

“Тафсири Қуртубий”, 3/364.

Иккинчи боб:

САВДОДАГИ РИБО

«Қиёмат куни рибохўрга:
“Жанг учун қўлингга
қуролингни ол”, деб
айтилади».

Ибн Аббос розияллоҳу
анҳумо

“Тафсири Табарий”, 6/9.

САВДОДАГИ РИБО

Рибо асосан иккита катта қисмга бўлинади: Қарздаги рибо ва савдодаги рибо. Қарздаги рибонинг турлари ва унга тегишли масалалар зикр қилинди. Энди савдодаги рибонинг турларини баён қиламиз.

Савдодаги рибо икки қисмдан иборат:

1. Фазл рибоси, яъни ортиқча фоиз бериш рибоси.
2. Насия рибоси, яъни ортга суриш рибоси.

Қарз рибоси билан савдо рибоси орасидаги фарқлар юқорида зикр қилинди. Мазкур фарқларнинг энг асосийси: қарздаги рибо ҳар қандай молда топилади. Савдодаги рибо эса муайян моллардагина бўлади. Ҳар қандай мол қарзга берилаётганда зиёдаси билан қайтариш шарт қилинса, қарздаги рибо бўлади. Лекин савдодаги рибо муайян моллардагина бўлади. Шартига риоя қилинмаса, рибoga тушиб қолинади.

Шунинг учун савдодаги рибо масаласида билиш керак бўлган энг асосий нарса — рибовий моллар билан рибовий бўлмаган молларни ажратиб олишдир. Қилинаётган муомалада рибо бор ёки йўқлигини ажратиб олиш учун бу молларни бир-биридан фарқламоқ керак.

Рибовий моллар қуйидаги ҳадисда санаб ўтилган нарсалар ва уларга қиёс қилинадиган моллар ҳисобланади.

عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ ، قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ ، وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ ، وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ ، وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ ، وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ ، مِثْلًا بِمِثْلٍ ، سَوَاءً بِسَوَاءٍ ، يَدًا بِيَدٍ ، فَإِذَا اخْتَلَفَتْ هَذِهِ الْأَصْنَافُ ، فَبِيعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ ، إِذَا كَانَ يَدًا بِيَدٍ .

Убода ибн Сомит розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади. «Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: «Тиллага тилла, кумушга кумуш, бугдойга бугдой, арпага арпа, хурмога хурмо ва тузга туз ўхшашга ўхшаш, тенгма-тенг, қўлма-қўл бўлади. Қачон ушбу жинсларнинг турлари ўзгарса, қўлма-қўл бўлса бас, қандай хоҳласангиз, сотаверинглар».¹

Убода ибн Сомит розияллоҳу анҳу ҳадисининг қисқача шарҳи

Агар ушбу ҳадисни тўғри ва тугал тушунсангиз, савдодаги рибонинг деярли тўқсон фоизини тушунган бўласиз. Шунинг учун унинг шарҳини билмоқ керак.

Бу ҳадисда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам олти нарсани санаб ўтдилар. Улар рибовий моллар деб аталади. Рибовий моллар икки қисмга бўлинади:

1. Ейилмаган нарсалар.
2. Ейилмайдиган нарсалар.

¹ “Саҳиҳи Муслим”, 1587.

Ҳадисда санаб ўтилган олтита нарсанинг аввалги иккитаси ейилмайдиган нарсалар, яъни олтин ва кумуш. Қолган тўрттаси ейиладиган нарсалар, яъни буғдой, арпа, хурмо ва туз.

Ҳар бир қисм таркибига кирувчи турлар бор. Ейилмайдиган қисм таркибига иккита тур — олтин билан кумуш киради. Ейиладиган қисм таркибига эса тўртта тур — буғдой, арпа, хурмо ва туз киради. Демак, қисмлар билан турлар маълум бўлди.

Ушбу олтита рибовий молларни бир-бирига олди-сотди қилишнинг уч хил кўриниши бор:

1. Уларнинг ҳар бирини ўзининг жинсига алмаштириш. Яъни олтинни олтинга, кумушни кумушга, буғдойни буғдойга ва ҳоказо.

2. Ҳар бир қисмдаги турларни бир-бирига алмаштириш. Яъни, ейилмайдиган турда иккита жинс — олтин ва кумуш бор эди. Уларни бир-бирига алмаштириш ёки ейиладиган турларни бир-бирига алмаштириш. Масалан, буғдойни арпага, тузни хурмога алмаштирмақ.

3. Биринчи қисм билан иккинчи қисмни бир-бирига алмаштириш. Яъни, ейиладиган қисмни ейилмайдиган қисмга алмаштириш. Масалан, олтин билан хурмони алмаштирмақ.

Биринчи кўринишнинг ҳукми. Ҳар бир жинсни ўзининг жинси билан савдо қилиш. Бу муомала тенгма-тенг ва қўлма-қўл амалга оширилиши шарт. Масалан, олтинни олтинга алмаштиради, уларнинг вазни тенг ва савдоси қўлма-қўл бўлиши керак. Бир вақтнинг ўзида қўлига бериб, қўлидан олиши керак. Тенгма-тенгликдан мурод вазндаги тенгликдир. Масалан, 10 граммга 10 грамм бўлиши керак. Агар 10 граммга 12 грамм алмаштириб, қолган фарқини бошқа нарса билан тўласа, рибо бўлади.

Қўлма-қўл шарти ҳақида уламолар: «Ташқарида олиб, кейин уйига кириб, олиб чиқиб берса ҳам, рибо бўлади», — деб айтишади. Чунки бу ҳолатда қўлма-қўллик йўқолди.

Буғдойда ҳам худди шундай, фақат тенгма-тенг кайда (ҳажм ўлчов бирлигида) бўлиши керак. Буғдойларнинг нави турли хил бўлиши фарқсиз. Яъни, олий навли бир соъ буғдойга сифатсиз икки соъ буғдойни алмаштирса, рибо бўлади.

Иккинчи кўринишнинг ҳукми. Бир қисм таркибидаги турларни бир-бирига алмаштириш. Яъни, биринчи турдаги олтин билан кумушни бир-бирига алмаштирса, тенгма-тенг бўлиши шарт эмас, лекин қўлма-қўл амалга ошириш шарт ҳисобланади. 1 грамм олтинга 10 грамм кумуш алмаштириш мумкин. Фақат қўлма-қўл бўлиши шарт. Олтинни ҳозир олиб, кумушни кейин берса, рибо бўлади. Ейиладиган нарсаларнинг ҳукми ҳам худди шундай.

Чунки Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Қачон жинсларнинг турлари ўзгарса, қўлма-қўл бўлса бас, қандай хоҳласангиз, сотаверинглар», — деганлар.

Аммо биринчи кўринишда: «Тиллани тиллага, кумушни кумушга, буғдойни буғдойга, арпани арпага, хурмони хурмога, тузни тузга ўхшашига ўхшаш, баб-баробар, қўлма-қўл қилиб сотинглар», — дейилди.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам биринчи кўринишда иккита шартни айтган бўлсалар, иккинчи кўринишда эса, битта шартни айтдилар.

Учинчи кўринишнинг ҳукми. Ейиладиган қисмдаги жинсларни ейилмайдиган қисмдаги жинслар билан алмаштириш. Яъни, олтинни буғдойга, арпани кумушга алмаштиришда савдонинг қўлма-қўл қилиниши ҳам, ал-

маштираётган нарсаларнинг тенг миқдорда бўлиши ҳам шарт эмас.

Масалан, ҳозир 10 грамм олтинни бериб қўйиб, эвазига бир тонна буғдойни кейин олса ҳам бўлаверади.

Биринчи ва иккинчи кўринишларнинг далили юқорида зикр қилинган Убода ибн Сомит розияллоҳу анхунинг ҳадисидир.

Учинчи кўринишнинг далили эса бошқа ҳадисларда зикр қилинган. Агар ана шу далиллар бўлмаганида учинчи кўринишда ҳам қўлма-қўллик шарт қилинади. Чунки ҳадисда *«Агар турлар ўзгарадиган бўлса, хоҳлагандек сотинглар, қўлма-қўл бўлса бас»*, деб умумий лафзда айтилди.

Шунинг учун учинчи кўринишда қўлма-қўллик ҳам, тенгма-тенглик ҳам шарт эмаслигини бошқа ҳадислардан ўрганамиз. Ушбу масалада иккита далил келтирилади.

1-далил. Имом Бухорий раҳматуллоҳи алайҳининг «Саҳиҳ» тўпламида ривоят қилинган ҳадис:

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ وَهُمْ يُسْلِفُونَ بِالتَّمْرِ السَّنَتَيْنِ وَالثَّلَاثَ، فَقَالَ: «مَنْ أَسْلَفَ فِي شَيْءٍ، فَفِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ، وَوَرِنْ مَعْلُومٍ، إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ»، حَدَّثَنَا عَلِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ، وَقَالَ: «فَلْيُسْلِفْ فِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ، إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ».

Ибн Аббос розияллоҳу анҳумодан ривоят қилинади: *«Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинага келганларида улар хурмони икки-уч йилга салам*

савдо қилишарди. Шунда у зот «Ким бирон нарсада салам савдо қиладиган бўлса, маълум ўлчовда, маълум вазнда ва маълум муддатга (қилсин)», дедилар». Бошқа ривоятда «...маълум ўлчовда, маълум муддатга салам савдо қилсин», деганлар.¹

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг даврларида пул динар ва дирҳамдан иборат эди. Динар — олтин танга, дирҳам — кумуш танга. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам Маккадан Мадинага ҳижрат қилиб келганларида Мадина аҳлида “салам савдоси” бор эди. Яъни, савдогарлар хурмони арзонроқ олиш мақсадида боғи бор кишиларга икки-уч йил олдиндан пулини бериб қўйишарди. Бунда тўланадиган пул биринчи қисмдаги турлардан, яъни олтин ва кумушдан, хурмо эса иккинчи қисмдаги турлардан, яъни егуликлардан саналади. Демак, Мадина аҳли пулни аввалдан бериб, хурмони кейин олишарди. Бу муомалада тенгма-тенглик ҳам, қўлма-қўллик ҳам бўлмасди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уларнинг савдоларини инкор этмадилар. Шунинг учун бу кўринишда қўлма-қўллик ва тенгма-тенглик шарт қилинмайди.

2-далил: Имом Бухорий раҳматуллоҳи алайҳининг «Саҳиҳ» тўпламида ривоят қилинган ҳадис:

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: اشْتَرَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ يَهُودِيٍّ طَعَامًا بِنَسِيئَةٍ، وَرَهْنَهُ دِرْعَهُ.

Оиша розияллоҳу анҳо айтади: «Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам бир яҳудийдан насияга

¹ “Саҳиҳи Бухорий”, 2240.

егулик сотиб олиб, совутларини гаровга қўйдилар».¹

Саффориний раҳимаҳуллоҳ «Умдатул аҳком» китобига ёзган «Кашфул лисом» номли шарҳида шундай дейди: «Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг яҳудийдан сотиб олган егуликлари ўттиз соъ арпа бўлган».²

Арпа Убода ибн Сомит розияллоҳу анҳунинг ҳадисида зикр қилинган рибовий молларга киради. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни насияга олдилар. Насияга олинган арпанинг пули олтин-кумуш билан тўланган. Бу қўлма-қўллик шарт эмаслигига далилдир.

Хуллас, ана шу олтита нарсани бир-бирига савдо қилиш юқорида айтиб ўтилган уч кўринишдан ташқарига чиқмайди.

Агар ҳадисда санаб ўтилган олтита жинсдан бири ҳадисда зикр қилинмаган бошқа молга алмаштирилса, — масалан, олтинга машина алмаштирилса, — ҳеч қандай шарт қўйилмайди. Яъни, рибовий бўлган моллар билан рибовий бўлмаган моллар алмаштирилганда қўлма-қўллик ҳам, тенгма-тенглик ҳам шарт эмас. Буни тўртинчи кўриниш, деб айтиш ҳам мумкин.

Рибовий бўлмаган молларни бир-бирига алмаштирилса ҳам юқоридаги икки шарт қўйилмайди. Буни бешинчи кўриниш, деб айтса бўлади.

Масалан, кийимни китобга ёки машинани бошқа машинага алмаштиришда қўлма-қўллик ҳам, тенгма-тенглик ҳам шарт қилинмайди.

¹ “Саҳиҳи Бухорий”, 2096. Бу егулик баъзи ривоятларда арпа деб айtilган.

² “Кашфул лисом шарҳу Умдатил аҳком”, 5/12.

Дунёдаги барча савдолар мана шу беш кўринишдан ташқарига чиқмайди.

Фазл рибоси

Тенгма-тенглик шарт қилинган ўринларда тенглик топилмаса, бу фазл яъни, ортиқ бериш рибоси бўлади.

Насия рибоси

Қачон қўлма-қўллик шарт қилинган ўринда унга амал қилинмаса, бу насия рибоси, яъни ортга суриш ёки кечиктириш рибоси бўлади.

Агарда 10 грамм олтинга 12 грамм олтин алмаштирилса, **фазл рибоси** бўлади, чунки тенгма-тенглик топилмади. Яъни, бир тараф иккинчи тарафга нисбатан ортиқча берди.

10 грамм олтинга 10 грамм олтинни савдо қилиб, лекин бир тараф 10 грамм олтинни кейин берадиган бўлса, **насия рибосига** тушган бўлади. Чунки қўлма-қўллик топилмади. Кечиктириб бергани учун ҳаром ишни қилган бўлади.

10 грамм олтинга 12 грамм олтинни савдо қилиб, бир тараф олтинни кечиктириб берадиган бўлса, **ҳам фазл рибоси, ҳам насия рибоси** юзага келади. Чунки бу ерда тенгма-тенглик ҳам, қўлма-қўллик ҳам мавжуд эмас.

Шунинг учун баъзи савдоларда фазл рибоси, баъзиларида насия рибоси, гоҳида ҳар иккаласи кузатилиши мумкин.

Рибовий молларга қиёс қилинадиган моллар

Рибовий моллар деб шариат белгилаб берган шартларга риоя қилинмаса, рибога тушиб қолиш мумкин бўлган молларга айтилади. Энг муҳим масала шуки, рибовий моллар билан рибовий бўлмаган молларни бир-биридан ажратиб олиш керак. Рибовий моллар қаторига имом Муслимнинг Убода ибн Сомит розияллоҳу анҳудан ривоят қилган ҳадисида зикр қилинган олтита нарса киради.

Жумҳур уламолар айтади: “Рибовий моллар ҳадисда зикр қилинган олтита нарсага хос эмас, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳадисда олтита нарсани зикр қилишларининг сабаби бор. Агар ушбу сабаблар бошқа нарсаларда ҳам топилса, рибовий молларга қиёс қилиниб, улар ҳам рибовий моллар ҳисобланади”.

Ҳадисда олти хил рибовий мол зикр қилинди. Шариатда аксар ҳукмларнинг иллоти, яъни ҳаром бўлиш сабаби бор. Бу иллат¹лар баъзида оят ва ҳадисларда ҳукм билан биргаликда очиқ айтиб ўтилади, баъзида эса очиқ баён қилинмаган бўлади.

Юқоридаги олтита нарсада ҳам нима сабабдан рибо борлигини Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам баён қилмаганлар. Лекин уламолар мазкур масалада кўп ижтиҳод ва ихтилоф қилишган. Ўқувчига малол келмаслиги учун биз уларнинг энг маъқул топилганларини санаб ўтамыз, холос.

Зоҳирий мазҳаб уламолари ҳадисда зикр қилинган олтита нарса билан чекланилади, бошқа молларда рибо йўқ, деб айтишади.

¹ Иллат — сабаб, ҳикмат.

Лекин жумхур уламо, жумладан, тўрт мазҳаб имомлари рибо сабаби топилган бошқа моллар ҳам мазкур олтита нарсага қиёс қилинади, деб айтишади.

Аммо бунинг учун қиёснинг асосий шарти бўлган сабаб — иллатларни билиш керак. Айнан иллатни белгилаш масаласида тўрт мазҳаб уламолари ихтилоф қилишган. Шунинг учун рибо бобида бу олтита нарсанинг иллатини топиш энг қийин масалалардан ҳисобланади.

Баъзи уламолар «Фиқҳдаги энг қийин боб учтадир: ҳайз боби, рибо боби ва талоқ боби», дейишади.

Уламолар олтин ва кумушнинг иллати алоҳида, ейиладиган тўртта жинсларнинг иллати алоҳида эканини бир овоздан таъкидлаганлар.

Ҳеч қайси олим олтита нарсанинг иллатини битта деган эмас. Барча уламолар бу ерда иккита иллат борлигига иттифоқ қилганлар.

Олтин ва кумушнинг иллати

Ҳанафий ва Ҳанбалий мазҳаб уламолари олтин ва кумушнинг иллати мавзун, деб айтишади. Яъни, олтин ва кумуш тарозида тортиладиган бўлгани учун унинг иллати вазн ҳисобланади. Шунга биноан, тарозида тортиладиган ҳар қандай нарса рибовий мол ҳисобланади. Бу мазҳабга кўра цемент, кўмир, пахта ва шу каби тарозида тортиладиган нарсаларда рибо бор. Демак, юқорида баён этилган шартлар татбиқ қилиниши талаб қилинади. Масалан, кўмирга кўмир ёки цементга цемент савдо қилинса, уларнинг жинси бир бўлгани учун қўлма-қўллик ва тенгма-тенглик топилиши керак. Агар кўмирга цемент савдо қилинса, жин-

си бир бўлмагани учун тенгма-тенглик шарт эмас, лекин қўлма-қўллик шарт бўлади.

Улар айтишади: “Агар тарозида тортиладиган моллар қайта ишланиб, сўнг доналаб сотилса, рибовий мол ҳукмидан чиқади. Масалан, темирдан ясалган дарвоза вазнда сотилмайди. Энди улар бир-бирига савдо қилинса, тенгма-тенглик ҳам, қўлма-қўллик ҳам шарт эмас”.

Савол: Олтин ёки кумушдан ясалган тақинчоқлар ҳам рибовий мол ҳукмидан чиқадами?

Жавоб: Йўқ, олтин билан кумушдан ясалган тақинчоқларда ҳамиша уларнинг неча граммлиги ўлчанган бўлади. Шунинг учун қайта ишланган бўлса-да, миҳлар ҳам ўлчаб сотилгани боис рибовий моллар таркибига киради.

Бошқа уламолар олтин ва кумушнинг иллатини уларнинг қиймати, деб айтишади. Яъни, олтин билан кумушда пуллик сифати бўлгани учун улар рибовий мол ҳисобланади. Демак, қайси нарсада пуллик сифати топилса, у рибовий мол бўлади. Мазкур қавлга биноан, бугун муомалада бўлган пулларнинг ҳаммаси шундай қабул қилинади. Чунки улар олтин ва кумушнинг ўрнига ишлатилади. Яъни, улар орқали бугун ҳамма нарсанинг қийматини белгилаш мумкин.

Асримиз уламолари пулларда ҳам рибо борлигини билиштифоқ таъкидлаганлар. Ҳатто олтин ва кумушнинг иллати вазндир, деган уламолар ҳам қоғоз пулларда рибо бор, деб айтишади. Чунки қоғоз пуллар олтин ва кумушнинг ўрнига келган, тарозида тортилмаса-да, уларнинг асли олтин ва кумуш ҳисобланади.

Шунинг учун замонамиз уламолари ҳар бир давлатнинг пул бирлигини алоҳида жинс, деб ҳисоблайди. Масалан, доллар битта жинс, рубл битта жинс, сўм битта жинс ва ҳоказо. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ри-

воят қилинган ҳадисда олтин билан кумуш зикр қилинган, бугун истеъмолда қанча пул бирлиги бўлса, улар олтин-кумушга қиёсланади.

Шунинг учун долларни долларга алмаштиришда иккита нарса — қўлма-қўллик ва тенгма-тенглик шарт қилинади. Долларни долларга майдалаш мақсадида алмаштириш мумкин, фақат тенгма-тенг ва қўлма-қўл бўлиши керак. Долларни бошқа бир пул бирлигига алмаштирамангиз, тенгма-тенглик шарт эмас, лекин қўлма-қўл бўлиши шарт. Бу бамисоли олтинни кумушга алмаштиргандек бўлади. Шунинг учун олтин ва кумушни насиёга сотиш асло мумкин эмас. Агар олтин ва кумушни маълум миқдордаги пулга насиёга сотадиган бўлса, рибога кирган бўлади.

Замонамизнинг аксар уламолари иккинчи қиёсни кучли дейишади. Лекин биринчи қиёсни ҳам эътиборга олиб, эҳтиёт юзасидан, тарозида сотиладиган нарсаларнинг савдосида ҳам рибога тушмаслик шартларига риоя қилиш афзалроқ.

Умар розияллоҳу анҳу айтганларидек: «Рибони ҳам, рибо шубҳаси бўлган нарсани ҳам тарк қилинг».

Тўртта ейиладиган нарсаларнинг иллоти

Ейиладиган нарсалар қисмида Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам тўртта нарсани зикр қилганлар: Улар буғдой, арпа, хурмо ва туз. Бу нарсаларнинг иллотида ҳам уламолар ихтилоф қилишган. Рожиҳ қавлга кўра, тарози ёки литрда ўлчанадиган ҳамда ейиладиган нарсаларда рибо бор. Масалан, нўхот, гўшт ва ҳоказо. Бу молларда

иккита сифат топилиши шарт. Улар тарози ёки литрда ўлчаниб, ейиладиган нарсалардан бўлиши керак. Агар ўлчов ёки вазнда ўлчанса-ю, лекин бўёқлар, машинанинг мойлари каби ейилмайдиган нарса бўлса, ҳадисда айтилган тўртта нарсага қиёс қилинмайди.

Агар доналаб сотиладиган тухум, ва шунга ўхшаш ейиладиган нарса бўлса-ю, аммо тарози ёки литрда ўлчанмаса, улар ҳам рибовий мол ҳисобланмайди.

Демак, рибовий моллар билан рибовий бўлмаган моллар бир-биридан фарқланиди. Яъни, Убода ибн Сомит розияллоҳу анҳудан ривоят қилинган ҳадисда санаб ўтилган олтита нарса ва уларга қиёс қилинган моллар рибовий моллар бўлади. Уларга қиёс қилинмайдиган нарсалар рибовий моллар ҳисобланмайди. Машина, кўрпачалар, тухум, кийимлар ва ҳоказо. Улар на олтин-кумушга ва на ейиладиган нарсаларга қиёс қилинади.

Жинси бир бўлган нарсаларни бир-бирига айирбошлаш ҳукми

Ҳанафий мазҳаб уламолари «Жинси бир бўлган ҳар қандай нарсани бир-бирига айирбошлаганда насияга мутлақо сотиб бўлмайди», дейишади. Яъни, китобга китоб, кийимга кийим алмаштирса, тенгма-тенг бўлиши шарт эмас, лекин қўлма-қўл бўлиши шарт. Аммо жинси ўзгарса, масалан, китобга кийим бўлса, қўлма-қўллик ҳам, тенгма-тенглик ҳам шарт эмас, деб айтишади.

عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ،
نَهَى عَنْ بَيْعِ الْحَيَوَانِ بِالْحَيَوَانِ نَسِيئَةً.

Самура ибн Жундуб розияллоҳу анҳу айтади: «Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳайвонни ҳайвонга насияга сотишдан қайтардилар».¹

Ҳайвон ҳадисда зикр қилинган моллар ичида ҳам, уларга қиёс қилинган нарсалар ичида ҳам йўқ. Шунга қарамасдан Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳайвонни ҳайвонга насияга сотишдан қайтардилар. Ушбу ҳадис фақат ҳайвонга нисбатан чекланмайди. Бинобарин, жинси бир бўлган ҳар қандай молни бир-бирига насияга сотиб бўлмайди, деб айтишди.

Бу ҳадис заиф, аммо, худди шу маънода бошқа ҳадислар бор. Ҳанафий мазҳабининг уламолари мазкур ҳадисларнинг барчаси жамланса, ҳужжатга ярайдиган, деб айтишган.

Шофеъий ва Ҳанбалий мазҳаб уламолари ҳадисдаги олти нарсани ҳам уларга қиёс қилинадиган нарсалардан бошқасида мутлақо рибо йўқ, дейишади. Яъни, фазл рибоси ҳам, насия рибоси ҳам йўқ. Масалан, бир китобга иккита китобни алмаштиришда бирини бериб, иккинчисини кейин берса ҳам бўлаверади.

عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ قَالَ: أَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرِو بْنِ عَمْرِو أَنْ يُجَهَّزَ جَيْشًا، فَقَالَ: لَيْسَ عِنْدَنَا ظَهْرٌ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ابْتَاعَ لِي ظَهْرًا إِلَى خُرُوجِ الْمَصْدَقِ» فَابْتَاعَ عَبْدُ اللَّهِ الْبَعِيرَ بِالْبَعِيرَيْنِ وَبِالْأَبْعَرَةِ إِلَى خُرُوجِ الْمَصْدَقِ.

¹ “Сунани Ибн Можа”, 2270.

Амр ибн Шуайб розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам Абдуллоҳ ибн Амрга қўшин ҳозирлашни буюрдилар. Абдуллоҳ «Бизда туялар йўқ-ку», деди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: *«Закот йигилгунга қадар, деб туя сотиб ол»*. Шундан сўнг Абдуллоҳ закот туяларидан бериш шарти билан битта туяни иккита ёки ундан кўпроқ туя эвазига сотиб олдилар».¹

Битта туяга иккита туя насияга сотилди. Уламолар насиянинг нархи нақднинг нархидан қиммат юришига ушбу ҳадисни далил қилишади. Чунки насия бўлгани боис бир туяга икки туя алмаштирилди.

Шофеъий мазҳаби уламолари мазкур ҳадисни далил қилиб рухсат беришган.

Бу ҳадисни ҳам баъзи уламолар заиф, баъзилар ҳасан дейишган. Яъни, ҳадис борасида ихтилоф бор. Ибн Ҳажар раҳимаҳуллоҳ «Фатҳул Борий» китобида² «Бу ҳадиснинг исноди кучли», деб айтган.

Имом Молик раҳимаҳуллоҳ «Муватто»да ривоят қилади:

أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ اشْتَرَى رَاحِلَةً بِأَرْبَعَةِ أْبْعَرَةٍ مَضْمُونَةٍ عَلَيْهِ، يُوفِيهَا صَاحِبَهَا بِالرَّيْدَةِ.

¹ «Мусаннаф», 14144.

² Ибн Ҳажар «Фатҳул Борий», 4/419.

«Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳумо Рабаза қишлоғида¹ бериш шarti билан битта туяни тўртта туя эвазига сотиб олганлар».²

عَنْ مُطَرِّفِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الشَّخِيرِ، أَنَّ رَافِعَ بْنَ خَدِجٍ
اشْتَرَى مِنْهُ بَعِيرًا بِبَعِيرَيْنِ فَأَعْطَاهُ أَحَدَهُمَا، وَقَالَ: آتِيكَ
غَدًا بِالْآخَرِ رَهْوًا.

Мутарриф ибн Абдуллоҳдан ривоят қилинади: «Рофиъ ибн Хадийж (розияллоҳу анҳу) у кишидан битта туяни икки туя эвазига сотиб олди-да, туяларнинг бирини бериб, иккинчисини эртадан кечиктирмай берадиган бўлди».³

Демак, саҳобалар ҳам жинси бир бўлган молларни биттага иккита ёки биттага тўртта насияга савдо қилишган.

Моликий мазҳабига кўра: «Ҳадисда санаб ўтилган ол-тита нарсa ва уларга қиёс қилинаётган моллардан бошқа нарсаларда, тенгма-тенг савдо қилинса, насия жоиз. Лекин бир жинсдан бўлган молларни ўзарo савдо қилиб бирини ортиқ, бирини кам берилса, насия ҳаром бўлади».

Яъни, бир вақтнинг ўзида ҳам фазл рибоси, ҳам насия рибоси жамланмайди. Шайхулислом ва Ибн Қаййим раҳимаҳуллоҳлар ҳам шу сўзни ихтиёр қилганлар.

¹ Рабаза — Мадинанинг шарқ томонида, ундан 200 км узоқликда жойлашган қишлоқ.

² “Муваддо” (Абу Мусъаб Зухрий ривояти), 2603.

³ “Мусаннаф”, 14141.

عَنْ جَابِرٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:
«الْحَيَوَانُ اثْنَانِ بَوَاحِدٍ لَا يَصْلُحُ نَسِيئًا، وَلَا بَأْسُ بِهِ يَدًّا
يَيْدٍ».

Жобир розияллоху анҳудан ривоят қилинади:
Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи ва саллам дедилар:
«Иккита ҳайвонни битта ҳайвонга насия сотиш
жоиз эмас, аммо қўлма-қўл бўлса, зарари йўқ».¹

Бу чигал масалада ҳар тарафнинг ўзига яраша далили бўл-
гани учун бир нарса дейиш қийин. Шунинг учун имом Аҳ-
мад айтади: «Ҳайвонни бошқа ҳайвоннинг эвазига насия
сотиб бўлмайди, деган ҳадислар ҳужжатликка ярамайди.
Лекин шу ишни қилмаган маъқул».²

Олтин-кумуш савдоси ва саррофликда³ учрайдиган рибонинг кўринишлари

Қоғоз пуллар, олтин ва кумушларнинг ҳаммаси рибовий
моллар ҳисоблангани учун уларнинг савдосида ва сарроф-
ликда рибо кўп учрайди.

Ибн Ҳож раҳимахуллоҳ машҳур “Мадҳал” китобида
қуйидаги ривоятни нақл қилади:

¹ Сунани Термизий, 1238.

² “Ат-Тавзиҳ лишарҳи Жомеис саҳиҳ”, 14/586.

³ Саррофлик — ҳар-хил жинсдаги пулларни айирбошлаш.

وَقَدْ قَالَ الْحَسَنُ الْبَصْرِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ : الدَّرْهَمُ الْحَلَالُ
 أَشَدُّ مِنْ لُقْيَى الرَّحْفِ وَأَكْثَرُ أَكْلَةِ الرَّبَا أَهْلُ الصَّرْفِ . وَكَانَ
 يَقُولُ : إِذَا اسْتَسْقَيْتَ مَاءً فَسُقَيْتَ مِنْ بَيْتِ صَرَّافٍ فَلَا
 تَشْرَبْهُ .

Ҳасан Басрий розияллоҳу анҳу: «Ҳалолдан бир дирҳам топиш душманга йўлиқишдан ҳам оғирроқдир. Рибохўрларнинг аксарияти саррофлардир... Агар чанқаб қолиб сув изласанг ва саррофнинг уйидан сув олиб чиқишса, у сувни ичмагин».¹

Имом Моликдан сўрадилар: Саррофлик қилиш макруҳми?

— Ҳа (саррофлик билан шуғулланмоқ макруҳ), фақат Аллоҳдан қўрқадиган кишилар бундан мустасно, — деб жавоб берди имом.

Муҳаммад Ибн Рушд айтади: «Имом Молик айтганидек, саррофлик билан шуғулланмоқ макруҳдир! Чунки саррофлик рибонинг бир қанча турини ўз ичига олгани учун, унда рибога тушиш ҳолати кўп кузатилади. Саррофнинг рибодан омон қолмоғи оғир! Фақат Аллоҳга тақво қилиб, шариатни маҳкам ушлаган кишиларгина бундан мустасно. Лекин улар жуда озчиликни ташкил қилади. Шунинг учун ҳам Ҳасан Басрий: «Саррофнинг уйидан сув олиб чиқишса, унинг сувини ичмагин», деганлар. Асбағ раҳи-

¹ Ибн Ҳож, “Мадахал”, 4/201.

махуллоҳ эса саррофнинг ҳатто соясида салқинлашни ҳам қариҳ кўрган».¹

Ибн Рушд раҳимаҳуллоҳ «Ал-Баёну ват-таҳсил» китобида ёзади: «Сакан ибн Абу Каримадан ривоят қилинади: Абу Зубайр раҳимаҳуллоҳ билан бирга жума намозини ўқидик. Масжиддан қайтаётиб бир ҳовлидан сув сўради. Бир идишда сув олиб келишди.

— Бу кимнинг ҳовлиси, — деб сўради?

— Фалончи саррофники, — деб айтган эди, сувни ичмай қайтариб юборди».²

Ибн Ҳож китобида айтади: Ибн Қосим раҳимаҳуллоҳ отасидан қолган жуда катта меросдан воз кечди. Сабабини сўрашганида, «Отам саррофлик билан шуғулланар эди. Бу меросда отам рибо ҳукмларини яхши билмасдан, рибо аралашиб қолган мол бўлса-чи», деб жавоб берган экан.³

Шунинг учун саррофлик билан шуғулланаётганлар жуда эҳтиёт бўлишлари керак. Олтин, кумуш ва пул савдоси бу айнан рибовий моллар билан шуғулланишдир.

Олтин, кумуш ва пул савдоларида учрайдиган рибонинг айрим кўринишларини зикр қилиб ўтамиз.

Олтин-кумуш савдосида тенгма-тенглик шarti топилмаслигига айрим мисоллар

1. Олтинни олтинга алмаштираётганда улар тенг вазнда ва қўлма-қўл қилиниши лозим. Агар уларнинг бирига озгина зиёда қўшилса ҳам, рибо бўлади. Бу ерда нима зиёда қили-

¹ Ал-Баёну ват-таҳсил, 17/159.

² Қуртубий, «Ал-Баёну ват-таҳсил», 18/73.

³ «Маҳал», 4/201.

нишининг умуман фарқи йўқ. Ҳатто битта мисвок қўшиб берса ҳам, рибога айланади. Олтиннинг қўйма, буюм ёки тақинчоқ шаклида бўлиши аҳамиятсиз. Улар бир-бирига алмаштирилганда тенг вазнда ва қўлма-қўл бўлиши шарт. Кимдир сифатсиз тилласини яхшироқ тиллага алмаштирамоқчи бўлса, сифатсиз тилласини сотиб, кейин пулига яхшироқ тиллани харид қилиши мумкин.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، وَأَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَعْمَلَ رَجُلًا عَلَى خَيْبَرَ، فَجَاءَهُ بِتَمَرٍ جَنِيبٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَكُلْ تَمْرَ خَيْبَرَ هَكَذَا»، فَقَالَ: لَا، وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا لَنَأْخُذُ الصَّاعَ مِنْ هَذَا بِالصَّاعَيْنِ، بِالثَّلَاثَةِ، فَقَالَ: «لَا تَفْعَلْ، بَعِ الْجَمْعَ بِالدَّرَاهِمِ، ثُمَّ ابْتَغِ بِالدَّرَاهِمِ جَنِيبًا».

Абу Саид Худрий ва Абу Хурайра розияллоху анҳумодан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ солаллоҳу алайҳи ва саллам бир кишини Хайбарга омил¹ этиб тайинладилар. У сара хурмолардан келтирди. Шунда Расулуллоҳ солаллоҳу алайҳи ва саллам:

— *Хайбарнинг ҳамма хурмоси шунақами?* — деб сўрадилар.

¹ Омил аслида “ишчи” дегани бўлиб, авваллари маълум соҳа бўйича масъул раҳбар, амирга нисбатан ишлатилган. Омиллар молиявий ишларга ҳам раҳбар бўлишган. Бу ерда “омил” деганда закот йиғувчи назарда тутилган.

— Йўқ! Аллоҳга қасам, эй Аллоҳнинг Расули! Биз унинг бир соъини икки-уч соъ эвазига оламиз, — деди.

— *Ундай қилма. Сараланмаганини дирҳамга сотгин-да, кейин сарасини дирҳамга сотиб ол!* — дедилар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам.¹

2. Олтинни тахминан сотиш ҳам, тахминан алмаштириш ҳам мумкин эмас. Яъни тилла тақинчоқни бошқа бир тилла тақинчоққа тарафларнинг розилиги билан тарозига қўймасдан савдо қилиб ёки алмаштириб бўлмайди. Албатта тарозида ўлчаб, граммларини тенг қилиб алмаштириш керак.

3. Турли пробадаги олтинларни тенгма-тенг қилиб ҳам бир-бирига мутлақо алмаштириб бўлмайди. Соф олтин юмшоқ бўлгани сабабли ундан ясаладиган тақинчоқлар синиб кетмаслиги учун олтинга бошқа моддалар қўшилади. Ана шу қўшилган моддаларнинг кўп-озлигига қараб олтинга проба қўйилади. Шунинг учун ҳар хил пробадаги олтинларни бир-бирига алмаштирганда соф олтин миқдори тенг чиқмайди. Торозида тортилганида вазни тенг бўлса ҳам улардаги соф олтин миқдори фарқли бўлади.

4. Кўзлик тилла-кумуш тақинчоқни кўзсиз тақинчоққа алмаштириб бўлмайди. Яъни, бир тақинчоқ кўзи билан 10 грамм, иккинчиси кўзсиз 10 грамм чиқса, ўртада тенглик йўқлиги боис рибо бўлади. Фақат тақинчоқнинг кўзини олиб туриб, бир хил пробадаги олтинларни тенгма-тенг қилиб алмаштирса бўлади. Кўзи учун эса алоҳида ҳисоб-китоб қилинади. Гоҳида кўзлар кичкина бўлгани учун уларни олишнинг имкони бўлмайди, бундай ҳолларда уни

¹ “Саҳиҳи Бухорий”, 4244.

бошқа олтинга алмаштирмай ўзга жинсга алмаштирилади ёки пулга сотиб олинади.

5. Шариатда сотиб олинган молда айб чиқса, сотиб олган кишига икки ишнинг бирини танлаш ихтиёри берилади: хоҳласа молни қайтариб, пулини олади ёки молнинг айбсиз ҳолати билан айбли ҳолатида нархнинг қанчалик фарқ қилишига қараб, ўртадаги фарқни талаб қилади.

Аммо олтин масаласида бундай қилмоқ жоиз эмас. Масалан, 10 грамм олтинга 10 грамм олтин алмаштирилди. Олинган олтиннинг бирида айб бўлса, айб сабабли фақат биттагина ихтиёр берилади: Олган олтинини қайтариб, ўзининг олтинини олади ёки рози бўлиб кетади. Аммо айбли ҳолатдаги қиймати билан айбсиз ҳолатдаги қиймати орасидаги фарқни талаб қилиши мумкин эмас. Чунки бу вазиятда 10 граммнинг устига зиёда қўшилган бўлади ва зиёда рибо бўлади.

Олтин-кумуш савдосида қўлма-қўл шарти топилмаслигига айрим мисоллар

1. 10 грамм олтинга 10 грамм олтинни алмаштириб, бир тараф олтинни олиб, ўзиникини кечиктириб берса, бу насия рибоси бўлади.

2. Уламолар, 10 грамм олтинни 10 грамм олтинга алмаштириб, бир тараф олтинини олиб, «тезда уйга кириб, олиб чиқаман», деб уйига кириб чиқса ҳам, насия рибоси бўлиб қолади, дейишади.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ عُمَرَ، قَالَ: لَا تَبِيعُوا الذَّهَبَ
بِالذَّهَبِ إِلَّا مِثْلًا بِمِثْلٍ، وَلَا تُشِفُّوا بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ، وَلَا

تَبِيعُوا الْوَرِقَ بِالْوَرِقِ إِلَّا مَثَلًا بِمِثْلٍ، وَلَا تُشِفُوا بَعْضَهَا عَلَى
بَعْضٍ، وَلَا تَبِيعُوا الذَّهَبَ بِالْوَرِقِ أَحَدُهُمَا غَائِبٌ، وَالْآخَرُ
نَاجِزٌ، وَإِنْ اسْتَنْظَرَكَ إِلَى أَنْ يَلِجَ إِلَى بَيْتِهِ، فَلَا تُنْظِرُهُ، إِنِّي
أَخَافُ عَلَيْكُمُ الرَّمَاءَ وَالرَّمَاءُ مِنَ الرَّبَا.

Умар ибн Хаттоб розияллоху анху айтганлар: «Олтинни олтинга фақат баробар қилиб сотинглар, бирини бошқасига зиёда қилманглар. Кумушни кумушга ҳам баробар қилиб сотинглар, уларнинг бирини бошқасига зиёда қилманглар. Олтинни кумушга бирини нақд, иккинчисини насия қилиб сотманглар. Агар сиздан уйга кириб чиққунча кутиб туришингизни талаб қилса, кутманг. Сизларни рибога тушиб қолишларингиздан қўрқаман».¹

3. Олтинни олтинга алмаштиришда биринчи тараф 10 грамм, иккинчи тараф эса 8 грамм олтин бермоқчи бўлса ва 8 грамм олтин топширилса-ю, 10 грамм олтин насия қилинса, бу битимда рибонинг иккала турига қўл урилган бўлади. Яъни, ҳам фазл рибоси (чунки тенгма-тенглик йўқ — бир тарафда 8 грамм, иккинчи тарафда эса 10 грамм), ҳам насия рибоси (чунки қўлма-қўллик бўлма-япти) содир бўлмоқда.

Кумушнинг кумуш билан савдосида ҳам олтинга қўйилган шартлар топилиши керак. Олтин билан кумушнинг савдосида эса қўлма-қўллик шарт, бироқ тенглик шарт эмас.

¹ “Муваatto” (Абу Мусъаб Зухрий ривояти), 2542.

Қоғоз пуллар масаласига келадиган бўлсак, ҳар бир давлатнинг пули алоҳида жинс ҳисобланади. Масалан, доллар алоҳида жинс, сўм алоҳида жинс. Шунинг учун пулга олтин ёки кумуш сотиб олинса, фақат битта шарт, яъни қўлма-қўллик топилиши керак.

4. Олтин ва кумушни насияга сотиб олмоқ мутлақо мумкин эмас. Баъзи одамлар қизларини узатаётганда олтинни қарзга олиб, тўйдан кейин ёки бўлиб-бўлиб тўлайди.

Олтин ва кумушни фақат иккита ҳолатда насияга олса бўлади:

- Агар олтинга олтин, кумушга кумуш қайтарилса, яъни олтин ва кумушни қарзга олса бўлади. Бу савдо эмас, қарз муомаласи ҳисобланади. Нақшли олтин тақинчоқ қарзга олинса, нақшлиси қайтарилиши керак. Яъни қандай тақинчоқ олинган бўлса, худди шундай тақинчоқ қайтарилади. Агар нақшлисини олиб, нақшсизини қайтаришга келишиб олинса рибо бўлади.

- Агар тўлов пул билан эмас, бошқа моллар билан қилинса, олтин ва кумушни насияга олса бўлади. Масалан, олтин олиб, эвазига машина бериш мумкин. Олтин билан машина қўлма-қўл берилиши шарт эмас. Чунки олтин ва кумушдаги риболик иллоти бўлмаган ҳар қандай молни (яъни пул ҳисобланмаган молларни) олтин ва кумуш билан насияга муомала қилса бўлади. Чунки уларда қўлма-қўллик ҳам, тенглик ҳам шарт эмас.

Қоғоз пулга олтин ва кумушни насияга олмоқ рибо бўлади, чунки қоғоз пул олтин ва кумушнинг риболик иллотиға қиёс қилинган.

Хуллас, олтинни ёки кумушни қоғоз пулга насияга сотиш мутлақо мумкин эмас. Лекин олтин ёки кумушнинг ўзини қарзга олса, яъни эвазига худди шундай олтин ёки

кумуш қайтариш шарти билан олса жоиз, фақат тенглик шарти топилиши керак.

«Нима учун қарз жоиз, ахир унинг кўриниши рибонинг ўзи-ку?» деб сўралса, уламолар айтишади: “Қарз эҳсон-яхшилик нияти билан берилгани учун ҳалол ҳисобланади. Қарзнинг кўриниши рибога ўхшаса-да, унда қарз берувчига манфаат йўқ”.

5. Олтин ва кумушни банк томонидан берилган карталар билан сотиб олиш. Бунинг кўриниши қуйидагича бўлади: Харидор дўконга кириб, олтин ёки кумуш сотиб олади, пулни терминал орқали карта билан тўлайди. Карта терминалдан ўтказилгандан кейин картанинг ҳисобидан дарҳол пул ечилади. Аммо сотувчининг ҳисобига шу заҳоти ўтиб қолмайди. Кўп ҳолларда олувчи билан сотувчининг ҳисоб рақамлари битта банкда бўлмагани учун, пул сотувчининг ҳисоб рақамига ўтиши учун бир неча соат вақт керак бўлади. Ҳатто ҳисоб рақамлари битта банкда бўлса ҳам, тезда ўтмаслиги мумкин. Агар харидор сотувчининг ҳисобига пул тушмасдан олдин кетиб қолса, қўлма-қўллик шарти йўқолиб, рибо юзага келади. Шу боис, шубҳа бўлмаслиги учун нақд пулга сотиб олгани маъқул.

6. Олтинни интернет орқали сотиб олиш. Бундай савдо тури мутлақо мумкин эмас, чунки унда қўлма-қўллик бўлмайди.

7. Баъзилар заргарга нақшли узук ёки тақинчоқ буюртма беради. Заргар буюртмани қабул қилади ва улар ўзаро олтиннинг нархи билан иш ҳаққини ҳам келишиб олишади. Бу муомала рибо ҳисобланади. Агар пул нақд берилса, ясаб бериш насия бўлгани учун бу муомала насия рибоси саналади. Агар буюртма тайёр бўлганидан сўнг пулни тўласа, иккала тараф ҳам насия қилаётгани учун бу ҳам насия рибоси бўлади.

Хўш, унда нима қилса тўғри бўлади? Аввал харидор олтиннинг ўзини савдо қилиб, пулини нақд тўлаб сотиб олади. Олтинни қўлга олганидан кейин иш ҳақи алоҳида келишилади ва олтин заргарга топширилади. Иш ҳаққини олдин ёки кейин берса ҳам бўлаверади.

САРРОФЛИК МАСАЛАСИ

Ҳар бир давлатнинг пул бирлиги алоҳида жинс ҳисобланади. Шунинг учун бир хил пул бирлиги алмаштирилганда қўлма-қўллик ва тенгма-тенглик шартлари топилиши лозим. Агар турли пул бирликлари алмаштирилса, қўлма-қўл алмаштирилса бўлди, тенгма-тенглик шарт эмас.

Саррофликда тенгма-тенглик топилмаслиги сабабли рибо келиб чиқишига айрим мисоллар

1. Пул майдалаш эвазига ҳақ олиш. Бир киши 100 доллар майдалатса ва майдалаб бераётган киши 1 доллар ҳақ олиб қолса, рибо бўлади. 100 долларини 99 долларга алмаштиргани учун тенглик йўқолади.

2. Пул майдалаш эвазига товар сотиб олишни шарт қилиш. Масалан: дўконда пул майдалатмоқчи бўлдингиз, сиздан ҳақ олишмади, лекин дўкондан бирон маҳсулот харид қилишингизни шарт қўйишди. Сиз 100 сўмни майдалатиш учун 1 сўмлик нарсa сотиб олдингиз ва қайтимага 99 сўм беришди. Бу муомалада сотувчининг сотилган молдан кўрган фойдаси рибо бўлади. Агар сотилган 1 сўмлик товардан 50 тийин фойда кўрса, гўёки 100 сўмга 99,5 сўм алмаштирган бўлади. Бундай ҳолатларда рибога

тушмаслик йўли: сотувчининг бирор бир нарса олишни шарт қилиши маълум бўлса, харидор пул майдалаб беришни сўрамай, ўз хоҳиши билан бирор нарса сотиб олиб, пул майдалатса бўлади.

3. Эскирган пулларни янгисига алмаштириш эвазига ҳақ олиш. Масалан: бир киши эскирган ё йиртилиб қолган пулни янгисига алмаштирмоқчи бўлса-ю, алмаштириб бераётган киши ўртада тафовут билан алмаштирса ёки хизмати эвазига ҳақ олса ёки йили янги, кўк рангли 100 долларни, йили эски, оқ рангли 100 долларга алмаштириш эвазига ҳақ олса, бу муомала ҳам тенглик бўлмагани учун рибо дейилади.

Агар пуллар расман муомаладан чиқарилган бўлса, уларни банкка олиб бориб, қийматини камайтириб, истеъмолдаги пулга алмаштирса бўлаверади, дейишади баъзи уламолар. Чунки пул муомаладан чиқарилгандан кейин риболикдан ҳам чиқиб кетади.

Аммо муомаладан чиқарилган бўлса ҳам, коллекция йиғиш мақсадида уларни кимдир сотиб олса, фойдаси йўқ нарсага пул сарфлагани учун дуруст эмас. Бу рибо дейилмайди, бироқ молни зое қилиш ҳисобланади.

4. Тангаларни қоғоз пулларга алмаштириш. Масалан, автопарк терминалларида ёки телефон кабиналарда тангалар ишлатилади. Шундай жойларда кишилар пул ишлаш мақсадида 9 тангани 10 сўмга алмаштиради. Бу муомаланинг ҳукмида ихтилоф бор. Бир юртнинг пул бирликлари бўлса ҳам, уларни сонда фарқли равишда бир-бирларига алмаштириш мумкин, чунки иккаласи икки хил жинс ҳисобланади, тангалар мис ёки кумушдан, пуллар қоғоздан бўлади, дейди айрим уламолар.

Аммо бошқалар бири мис, иккинчиси қоғоз пул бўлса ҳам, битта давлатнинг пул бирлиги бўлгани учун тенгма-

тенг алмаштириш шарт, акс ҳолда, рибо бўлади, деб айтишади.

5. Картадаги пулни нақд пулга алмаштириш. Бу муомала кўпроқ нақд пул муаммо бўлган диёрларда учрайди. Картадаги пулни ечиб олиш муаммо бўлгани учун баъзилар пул ишлаш мақсадида картадаги 10 000 сўм эвазига 9 000 минг сўм нақд беришади. Бу рибо ҳисобланади.

“Картага бошқа, нақдга бошқа нарҳда нарса сотиб олинади! Шу сабабли жинслар ҳар хил бўлмайдами?” деб сўрашади. Бироқ нархлар фарқ қилса ҳам, уларнинг жинси бир ҳисобланади.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам бир кишини Хайбарга омил этиб тайинладилар. У сара хурмолардан келтирди. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Хайбарнинг ҳамма хурмоси шунақами?» — деб сўрадилар.

— Йўқ! Аллоҳга қасам, эй Аллоҳнинг Расули! Биз унинг бир соъини икки-уч соъ эвазига оламиз, — деди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: «Ундай қилма. Сараланмаганини дирҳамга сотгин-да, кейин сарасини дирҳамга сотиб ол».¹

Демак, нархнинг фарқи бўлишидан жинсларнинг бошқа-бошқалиги келиб чиқмайди. Модомики, картадаги пул ҳам, нақд пул ҳам бир давлатнинг пул бирлиги экан, бир-бирига алмаштирилганда тенглик шарт қилинади.

Аммо бирон товарни нақдга арзонроқ, карта орқали пул тўланса, қимматроқ нархга сотиш жоиз бўлади, чунки товар билан пулларнинг орасида тенгма-тенглик шарт эмас.

¹ “Саҳиҳи Бухорий”, 4244.

Саррофликда қўлма-қўл муомала қилинмаслиги сабабли рибо келиб чиқишига мисоллар

1. Бир пул бирлигини бошқасига алмаштирган вақтда бир тараф иккинчи тарафга пулни тўлиқ бермаса, рибо бўлади, чунки қўлма-қўллик бузилган бўлади. Масалан, долларга сўм алмаштирган вақтда долларни олиб, сўмни тўлиқ бермаса, қўлма-қўллик топилмагани учун насия рибоси бўлади.

2. Қарз олган вақтда бир давлатнинг пул бирлигида қарз олиб, бошқа давлатнинг пул бирлигида қарзни тўлашга келишиб олиш ҳам рибо бўлади. Чунки пулни пулга алмаштирилганда қўлма-қўллик йўқоляпти. Шу сабабли насия рибосига тушади.

Аммо қарз олган вақтда ҳеч нарсани шартлашмасдан, бераётган вақтда бошқа пул бирлигида берса бўлади. Чунки келишув айни вақтда бўляпти. Қарз бераётган вақтда келишилса, савдо ўша ўринда собит бўларди.

3. Дўкондан мол сотиб олинади ва қиймати катта бўлган пул берилади. Сотувчида қайтими топилмай қолади, олувчи таниш бўлса, кейинроқ оламан, деб чиқиб кетади. Бу ҳам айрим олимлар наздида рибо бўлади. Сабаби, бу ерда иккита муомала бўляпти. Масалан, олувчи 100 сўм бериб, 50 сўмлик мол олди, сотувчининг қайтими бўлмагани учун қолган 50 сўмни кейин оламан, деб чиқиб кетди. Биринчи 50 сўм савдо бўлди, иккинчи 50 сўм масаласида пулни пулга алмаштирди ва қўлма-қўллик топилмагани учун насия рибоси юзага келди, деб айтишади баъзи уламолар. Бошқалар эса, бу жоиз, чунки 50 сўм омонат ташлаб кетилди, дейишади.

Лекин шариятда омонат қандай бўлса, шундай туриши керак. Бу муомалада эса сотувчи 100 сўмни ишлатиб юборди ва бу омонат эмаслигининг аломатидир.

Аммо баъзи олимлар қарз деб ташлаб кетса бўлади, деб айтган. Ёки 50 сўм сотувчида қолиб, кейинги сафар савдо қилганда шундан ҳисоблашамиз, деб ташлаб кетса бўлади. Чунки маҳсулот билан пулнинг савдосида қўлма-қўллик шарт эмас. Пулни ҳозир бериб, маҳсулотни кейин олиш жоиз.

4. Сотувчи қайтимини бериш учун пулни майдалашга дўкондан ташқарига чиқиб кетса ҳам, баъзи уламолар насия рибоси бўлади, деб айтишган.

Рибо бўлмайди, деган уламолар ҳам бор. Чунки бу муомалада пулни пулга алмаштириш қасд қилинмаган, дейишади.

Шубҳадан узоқ бўлиш учун сотувчи билан бирга чиқиш керак ёки олувчининг ўзи майдалаб бериши керак.

5. Бировнинг қарзини сотиб олиш. Масалан, бир киши қарзини бермай чўзиб юрибди. Бошқа киши ҳақдорга келиб, қарздордаги ҳақни унга арзонроқ баҳода сотишни сўрайди. Айтайлик, ҳақдор 100 000 сўмлик қарзни 90 000 сўмга сотади. Шунда, ҳақдор 10 000 сўм зиён кўради, аммо ҳақ унгани учун бунга кўз юмади. Қарзни сотиб олган шахс эса қарздордан ҳақни тўлиқ ундириб олиб, 10 000 сўм фойда кўради. Бу муомала айнан рибонинг ўзидир. Бу ерда ҳам фазл рибоси, ҳам насия рибоси бўляпти. Чунки тенгма-тенглик ҳам, қўлма-қўллик ҳам йўқ.

Зиммадаги қарзни бошқа пулга алмаштиришнинг ҳукми

Бу масаланинг кўриниши қуйидагидек. Бир киши бошқа бировдан 10 000 сўм қарз олади ёки қарзга мол сотиб олади. Яъни, унинг зиммасида 10 000 сўм қарзи бўлади ва бу

қарзни бир ой муддатда қайтариб беришга битим тузишади. Бир ой ўтгандан кейин қарз берган киши пулини талаб қилади, қарздор ёнида сўм бўлмагани учун доллар беришини айтади. Қарз берган киши рози бўлади.

Бу муомаланинг зоҳирида қўлма-қўллик йўқ. Чунки сўмни бир ой олдин олган, долларни эса ҳозир беряпти. Лекин шаръан бу муомала жоиз ҳисобланади. Бунга далил:

Имом Термизий, имом Насоий ва бошқалар Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилади:

عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: كُنْتُ أَبِيعُ الْإِبِلَ بِالْبَقِيعِ، فَأَبِيعُ بِالدَّنَانِيرِ
وَأَخْذُ الدَّرَاهِمَ وَأَبِيعُ بِالدَّرَاهِمِ وَأَخْذُ الدَّنَانِيرِ، فَأَتَيْتُ رَسُولَ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يَدْخُلَ بَيْتَ حَفْصَةَ،
فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي أَبِيعُ الْإِبِلَ بِالْبَقِيعِ فَأَبِيعُ بِالدَّنَانِيرِ
وَأَخْذُ الدَّرَاهِمَ وَأَبِيعُ بِالدَّرَاهِمِ وَأَخْذُ الدَّنَانِيرِ، فَقَالَ رَسُولُ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا بَأْسَ أَنْ تَأْخُذَهَا بِسَعْرِ يَوْمِهَا،
مَا لَمْ تَتَفَرَّقَا وَبَيْنَكُمَا شَيْءٌ.

Ибн Умар розияллоҳу анҳумодан ривоят қилинади: «Мен Бақийда туя сотар эдим. Динорга сотиб, дирҳам ҳам олардим, дирҳамга сотиб, динор ҳам олардим. Сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг олдиларига бордим. У киши Ҳафсанинг уйига кирмоқчи эканлар.

— Ё Расулуллоҳ, мен Бақийда туя сотаман, динорга сотиб, дирҳам ҳам олавераман, дирҳамга

сотиб, динор ҳам олавераман», деб (шу ишимнинг ҳукмини) сўрадим.

У зот соллаллоҳу алайҳи ва саллам «Агар ўша куннинг нархида олсанг ва ораларингда ҳеч нарса қолмасдан ажралиб кетсанглар, зарари йўқ», — деб жавоб бердилар.¹

Ибн Умар розияллоҳу анҳумонинг савдоси юқоридаги мисолга ўхшайди. Яъни, туяни насияга динорга сотар, қарзини олаётганда эса дирҳамда олар ёки аксини қиларди. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга иккита шарт билан рухсат бердилар:

1. Ўша куннинг нархида келишилади.

2. Ораларида ҳеч нарса қолмаслиги керак.

Бунинг мисоли, бир одам бошқага қарз берди. Қарз олган киши қарзини тўлаётган пайтда бошқа пул бирлигида тўламоқчи эканини айтди, масалан, долларда қарз олди, лекин сўмда қайтараман, деди. Қарз берган одам бошқа пул бирлигида қарзини олиши учун қуйидаги иккита шарт топилиши керак:

1-шарт: қарз тўланаётган кундаги нарх билан ҳисоб-китоб қилиниши лозим. Яъни, ўша куни долларнинг курси қанча бўлганига қараб қарзнинг миқдори ҳисоблаб чиқарилади.

2-шарт: қарзини тўлиқ тўламоғи керак. Масалан, долларда қарз олган одам қарз тўлаётган кундаги доллар курси бўйича қарзини сўмда узиши мумкин. Фақат қарз сўмда тўланаётганда тўлиқ қайтарилиши, яъни, қарзнинг бир қисми тўланмай қолиб кетмаслиги керак.

¹ “Муснади Абу Довуд Таёлисий”, 1980.

Мазкур ривоят икки масалага далил бўлади:

1. Юқоридаги шартлар топилса, қарзни узаётган вақтда қарзни бошқа пулга алмаштириш мумкинлиги;
2. Қарз олинаётган вақтда қарзни бошқа пул бирлиги билан тўлашни шарт қилиш жоиз эмаслиги;

Савол: Динор билан дирҳам орасида тенглик шарт эмас, нима учун Ибн Умар разияллоҳу анҳунинг ҳадисида ўша куннинг нархида бўлиши шарт қилинмоқда?

Жавоб: Ўша куннинг нархида ёки камроқ нархда ҳам келишиб тўласа бўлади. Аммо, ўша куннинг нархидан қимматроққа келишиш жоиз эмас.

Чунки ҳадисларда *«Жавобгарликни бўйнига олмасдан фойда кўришдан қайтарилган»*.

Қарзнинг жавобгарлиги то қарз тўлангунча қарздорнинг зиммасида бўлади. Қарз эгаси қарзини қўлига олмай туриб уни бошқа пул бирлигига бозор нархидан қимматроққа алмаштира жавобгарлигини зиммасига олмаган нарсадан фойда кўрган бўлади.

Икки тараф бир-биридан қарздор бўлса, қарзларини бир-бирига алмаштириш

Масалан, бир киши иккинчи кишидан долларда қарз олади. Иккинчи киши бошқа бир савдода биринчи кишига сўмда қарз бўлиб қолди. Иккинчи киши қарзини сўраб келганида биринчи тараф унга ўрталаридаги қарз билан ҳисоблашишни таклиф қилади. Бундай келишув шариатда жоиз саналади.

Омонатга қўйилган пулни бошқа пул бирлигида олиш

Бу муомаланинг юқоридаги масаладан фарқи шундаки, омонатга қўйилган пул омонат олган кишининг зиммасида эмас, у фақат омонатни сақлаб беради, холос. Шунинг учун аксарият уламолар наздида омонатга қўйилган пулни бошқа пул бирлигида олиш жоиз эмас. Чунки омонатга қўйган кишининг ҳаққи ўша қўйган омонатининг ўзига тааллуқли ҳисобланади. Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анхунинг ҳадисига биноан, кишининг зиммасидаги нарса худди унинг қўлидагидек саналади. Омонат эса омонат олган кишининг зиммасидаги нарса ҳисобланмайди, шунинг учун омонат йўқолса, омонат олган киши жавоб бермайди. Агар омонат унинг зиммасида бўлганида жавобгар бўларди.

Хуллас калом, омонатга доллар қўйилган бўлса, омонат эгаси омонат олган кишига менга сўм бериб, омонатдаги долларни олиб қўя қолинг, деб айтса бўлмайди. Омонатни олиб келиб, долларни қўлига бериб, кейин сўмга алмаштирса бўлади.

Банкга пул бериб, ҳисоб рақамига бошқа пул бирлигини туширтириш масаласи

Банкларда турли пул birlikлари билан ҳисоб рақами очтирса бўлади. Баъзида давлатнинг пул бирлиги банкка берилади ва шу куннинг нархи билан долларлик ҳисобга доллар туширтирилади. Банк сиздан олган пулни шу куннинг нархи билан доллар қилиб, ҳисобга доллар тушира-

ди. Банк долларни мижознинг қўлига ушлатмасдан тўғридан тўғри ҳисобга туширади. Кейин мижознинг қўлига фалон миқдорда доллар ҳисобга тушди, деган қоғоз беради. Асримизнинг аксарият уламолари ушбу муомалани қўлма-қўлликка киради, деб айтишган. Чунки қўлма-қўллик урфга қараб белгиланади. Тасдиқловчи қоғоз берилса, демак, ҳақиқатда пул тушган ҳисобланади ва ҳисоб эгаси шу пулни тасарруф қила олади. Шунинг ўзи кифоя, дейишади уламолар. Фақат қуйидаги шартлари бор:

1) Ҳисобга доллар туширган вақтда банкда ана шу миқдордаги доллар ҳақиқатда бўлиши керак.

2) Томонлар ажралишдан аввал доллар ҳисобга тушган бўлиш керак.

Пул алмаштирганда бир тараф пул бериб, иккинчи тараф чек бериши

Бу масаланинг қўлма-қўлликнинг ўрнига ўтиши ҳақида ихтилоф бор. Аксарият уламолар чек банк тарафдан тасдиқланган бўлса, қўлма-қўлликка ўтади, дейишган. Чунки баъзан тасдиқланмаган ва ҳисобда пул етарли бўлмаган ҳолатда ҳам чек ёзиб бериши мумкин.

Лекин баъзилар чек тасдиқланса ҳам, барибир нақд пулнинг ўрнини босмайди, деб айтишади. Масалан, кимлардир дўкондан олтин ёки кумуш сотиб олиб, пул ўрнига чек бериб кетишади. Бу муомалада қўлма-қўллик шарти топилмайди, дейишади. Чунки чек барибир пул эмас. Агар дўкон эгаси ёки чекни олган киши уни йўқотиб қўйса, ҳисобдаги пул чекнинг эгасига қайтарилади. Шунинг учун бундай муомала турини қўлма-қўллик деб бўлмайди.

Шайх Усаймин раҳимаҳуллоҳ саррофликда ёки олтин-кумуш муомаласида чекдан фойдаланмаган яхши, деганлар.

Саррофликда бошқа кишини вакил қилиш

Пул алмаштириб бериш учун вакил жўнатиш жоиз. Лекин бу муомаланинг бошқа кўриниши ҳам бор. Яъни, икки киши бир мажлисда пул алмаштирмоқчи бўлди. Бир тараф ёнида пули йўқлигини айтиб, вакили олиб келишини айтди. Вакил келтириб берадиган бўлди. Агар унинг вакили пулни олиб келгунича иккаласи мажлисдан ажралмаса, иккинчи тараф пулини бериб қўйса бўлади.

Аммо пулни бериб қўйган киши тўсатдан мажлисни тарк қилса ва пулни олиб қолиш учун ўрнига вакил қолдирса, бу муомала жоиз бўлмайди. Аввалдан келишган кишининг ўзи мажлисда ҳозир бўлиши керак.

Пул алмаштиришга ёки олтин-кумушни олишга ваъдалашмоқ

Агар икки киши маълум вақтни ва пулларнинг нарҳини белгилаб, шу вақтда пул алмаштиришни ваъдалашсалар, жоиз саналади. Фақат «олдим-бердим» деган сўзлар бўлмаслиги керак. Шунда бу муомала савдо битими ҳисобланмайди. Балки у бир ваъда, холос. Шунинг учун белгиланган вақт келгунга қадар икки тарафнинг бири зарурият сабабли ваъдасидан қайтиши жоиз. Чунки уларнинг ўрталарида ҳали ақд бўлмаган.

Шунингдек, олтин ва кумуш сотадиган дўкон билан хабарлашиб, фалон сифатдаги молнинг бор-йўқлигини билиб, нархини белгилаб, фалон вақтда бориб оламан, деб ваъдалашса бўлади. Чунки бу ҳам ақд эмас, балки ақдга ваъдалашишдир.

Масалан, заргарлик дўконига тақинчоқ нархини келишиб, кейин тақинчоқни аҳли-аёлимга олиб бориб кўрсатаман, ёқса оламан, ёқмаса олмайман, деб ўзи билан олиб кетиши жоиз. Чунки бу ҳам ақд эмас, балки ақд учун ваъдалашув ҳисобланади. Тақинчоқ ёқса, келиб савдо қилиб, пули тўланади. Сотувчи харидорга ишонса, тақинчоқни кўрсатгани бериб юборади. Агар ишонмаса, бирон нарсани омонатга қўйса бўлади ёки тақинчоқнинг нархига тўғри келадиган ёки ундан ортиқ пулни ҳам омонатга қўйиши мумкин. Фақат қўйилаётган нарса омонат деб қўйилади, олтиннинг пули ёки олтин учун деб қўйилмайди. Мабодо, олтинни сотиб олмайдиган бўлиб қайтариб олиб келганида дўконга ўғри тушиб, пулни ўғирлаб кетган бўлса, дўкон пулга жавоб бермайди.

Олтин ёки кумуш савдосида «хиёри шарт» қўйиш

Фикҳнинг савдо бобида “хиёри шарт” деган масала бор. Яъни, савдода бир тараф “Ёқмаса, фалон кун ичида қайтариб олиб келиб бераман”, деб шарт қўйса бўлади. Масалан, бир киши олтин олиб, пулини нақд тўлайди. Лекин узоқ жойда тургани учун “Агар аҳлимга ёқса, олиб қоламан, ёқмаса, қайтариб бераман”, деб шарт қўяди. Шу шартни рибовий муомалада қўйиш жоиз ёки жоиз эмаслиги ҳақида уламолар ихтилоф қилган. Аксарият уламолар жоиз эмас,

деб айтишади. Чунки хиёри шарт билан келишилган битим тамомига етмаган битим ҳисобланади. Шарт қилинган хиёр (ихтиёр) муддати битмагунча сотган одамнинг пулни ишлатишга ҳаққи йўқ. Шунинг учун олтин олган кишининг хиёрда қўйган муддати битмагунча байъ лозим бўлмаган ҳисобланади.

Қўлма-қўллик шарт қилинган масалада хиёри шарт қўйилиши билан қўлма-қўллик йўқолади, деб айтишади уламолар.

Лекин баъзи олимлар, шу жумладан Шайхулислом ва шайх Усаймин роҳимаҳуллоҳлар бу муомалани жоиз дейишади. Чунки байъ тамомига етди, иккала тараф савдога тикилган нарсани қўлига олди, хиёрнинг фойдаси лозим ақдни жоиз ақдга айлантирди, холос. Аслида савдо лозим битим, яъни, томонлар ўзларича бекор қила олмайдиган битим ҳисобланади. Жоиз битим эса тарафлар бир-бирининг розилигисиз ҳам қайтиши мумкин бўлган битим.

Шубҳадан узоқ бўлиш учун хиёри шарт қилмасдан, фақат ваъдалашиб қўйган афзал.

Олтинни олтинга алмаштиришга доир баъзи масалалар

Баъзида эски олтинни янгисига алмаштиришга тўғри келади. Бу ерда тенгма-тенглик ва қўлма-қўллик шарт қилинади. Албатта, янги олтин эгаси бунга рози бўлмайди. Шунинг учун эски олтинни сотиб, янгисини нақдга сотиб олиш керак.

Лекин дўконнинг эгаси эски олтинни сотиб оламан, фақат янги олтинни мендан оласиз, деб шарт қўйса, жоиз бўлмайди, деб айтади уламолар. «Ниятини билдирмасдан

эски олтинни сотиб, кейин янги олтин олиш учун савдо қилиш керак», — дейди баъзилар.

Бошқа олимлар айтади: Янги олтинни бошқа дўкондан олиш керак. Шунда шубҳадан узоқ бўлади. Чунки дўкондан чиқиб кетмас экан, аввалги ақд битмаган бўлади, “хиёри мажлис”¹ сақланиб туради. Икки тарафнинг бири битимдан қайтиш ихтиёри бор. Ҳеч бўлмаса, дўкондан ташқарига чиқиб, янги олтинни олиш учун қайтиб кириш керак.

Агар ўртада ҳеч қандай шарт бўлмаса-да, эски олтинни сотиб, пулини қўлга олмасдан янги олтин оламан, орадаги фарқни тўлайман, деб айтса, бу муомала ҳам ножоиз саналади. Чунки бу ерда олтинни олтинга алмаштиришга ҳийла бор. Шунинг учун пулни қўлга олиб, кейин янгисини сотиб олмоқ учун савдо қилиш керак.

¹ Олди-сотди қилаётган икки тараф, модомики савдо мажлисида экан, савдони бузишга ихтиёрлидир. Икки тарафга берилган ушбу ҳуқуқ “хиёри мажлис” дейилади.

РИБОГА ОИД МУҲИМ ҚОИДАЛАР

Рибо масалалари жуда кўп бўлгани боис уларни эслаб қолиш учун қоида шаклида зикр қилган афзал бўлади.

Қоидалар тушунарли бўлиши учун юқорида келтирилган баъзи маълумотларни яна эслатиб ўтамиз.

Убода ибн Сомит розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: *«Тиллага тилла, кумушга кумуш, бугдойга бугдой, арпага арпа, хурмога хурмо ва тузга туз ўхшашга ўхшаш, тенгма-тенг, қўлма-қўл бўлади. Қачон ушбу жинсларнинг тури ўзгарса, қўлма-қўл бўлса бас, қандай хоҳласангиз, сотаверинглар»*.¹

Демак, ҳадисда баён этилган олтита нарса рибовий моллар ҳисобланади ва уларнинг ҳар бири алоҳида жинс деб олинади. Ушбу олтита нарса икки қисмга — ейиладиган ва ейилмайдиган нарсаларга бўлинади. Икки қисмга бўлинишининг сабаби шундаки, ейиладиган нарсаларнинг иллоти бошқа, ейилмайдиган нарсаларнинг иллоти бошқадир.

Олтин ва кумуш ейилмайдиган нарса ва уларнинг иллоти қиймат, яъни пул ҳисобланганидир.

¹ “Саҳиҳи Муслим”, 1587.

Қолган тўртта ейиладиган нарсаларнинг иллоти эса тарозида тортиладиган ёки литр билан (идишлаб) ўлчанадиган егулик маҳсулотлардан эканлиги.

Қоидалар:

1. Жинси ҳам, иллоти ҳам бир бўлган рибовий молларда иккита шарт — қўлма-қўллик ва тенгма-тенглик топилиши керак.

Масалан, олтинни олтинга алмаштирганда қўлма-қўллик ҳам, тенгма-тенглик ҳам шарт. Чунки унинг жинси ва иллоти бир.

2. Иллоти бир, жинси бошқа бўлган рибовий молларда фақат бир шарт — қўлма-қўллик топилиши керак, тенгма-тенглик шарт эмас.

Масалан, олтин билан кумушни бир-бирига алмаштирганда қўлма-қўллик шарт, лекин тенгма-тенглик шарт эмас. Чунки уларнинг иллоти бир — ҳар иккиси пул ўрнида ишлатилади, лекин жинси бошқа-бошқа, яъни бири олтин, иккинчиси кумуш.

3. Жинси ҳам, иллоти ҳам бошқа-бошқа бўлган молларда тенглик ҳам, қўлма-қўллик ҳам шарт қилинмайди.

Масалан, олтинга туз, арпага кумуш ва шунга ўхшаш муомалаларда тенглик ва қўлма-қўллик шарт қилинмайди. Чунки уларнинг иллоти бошқа — бири ейиладиган, иккинчиси эса ейилмайдиган мол ҳисобланади. Бунинг устига жинслари ҳам турлича.

4. Умумий бир исм остида жамланган ҳар икки нарса бир жинс, деб эътибор қилинади. Уларнинг таркибига кирувчи тур ва навларнинг ҳар хил аталиши эътиборга олинмайди.

Масалан, хурмони олиб кўрайлик. Унинг суккарий, ажва ва ҳоказо навлари бор. Лекин ҳаммаси бир исм ости-

да жамланади, яъни навлари турлича аталса ҳам, ҳаммаси хурмо ҳисобланади.

Уларнинг навлари турлича бўлса ҳам, бу молларни бир-бирига алмаштирганда қўлма-қўллик ва тенгма-тенглик топилиши керак.

5. Номи бир хил бўлса ҳам, келиб чиқиши турлича бўлган нарсалар ҳар хил жинс, деб эътибор қилинади.

Масалан, унни олиб кўрайлик. Буғдой, арпа, жўхори ёки гуручдан ун олиш мумкин. Уларнинг барчаси ун деб бир хил аталгани билан турли жинслардан олинади. Шунинг учун улар битта ном остида жамлансалар ҳам, турлича жинслар деб эътибор қилинади. Масалан, буғдой уни билан арпа уни бир-бирига алмаштирилса, қўлма-қўллик шарт, лекин тенгма-тенглик шарт эмас.

Ёки сутни мисол қилиш мумкин. Чунки сут литрда ўлчангани ва истеъмол қилингани учун рибовий мол ҳисобланади. Икки хил ҳайвоннинг сутти икки хил жинс ҳисобланади. Шунинг учун турли ҳайвонларнинг сутлари бир-бирига алмаштирилса, қўлма-қўллик шарт-у, лекин тенгма-тенглик шарт эмас.

Бу қоида юқоридаги қоиданинг аксидир. Юқорида номи ҳар хил бўлгани билан битта жинс остида жамланган бўлса, битта жинс деб эътибор қилиниши айтилди. Бу қоидада эса номи бир хил бўлса ҳам, келиб чиқиши турлича бўлганлиги учун турли жинс, деб эътибор қилинди.

6. Бир жинсдан олинган нарсалар аслига биноан бир жинс деб эътибор қилинади.

Масалан, ун билан буғдой. Уннинг асли буғдой, қоидага биноан, бир жинсдан олинган нарса ўзининг асли билан бир жинс деб эътибор қилинади. Буғдой билан уннинг номлари ҳам, сифатлари ҳам турлича бўлса-да, асли битта бўлгани учун бир жинс, деб эътибор қилинади. Демак,

уларнинг муомаласида тенгма-тенглик ва қўлма-қўллик шарт ҳисобланади.

Зайтун мойи билан зайтуннинг меваси ҳам юқоридаги шартлар асосида алмаштирилади.

Сут ва сут маҳсулотлари масаласи ҳам худди шундай. Масалан, сут билан қаймоқ алмаштирилганда қўлма-қўллик ва тенгма-тенглик шарт. Уларнинг номлари ва сифатлари ҳар хил бўлса ҳам, асли битта бўлгани учун бир жинс, деб эътибор қилинади. Лекин бир литр сут билан бир литр қаймоқни бир-бирига мутлақо алмаштириб бўлмайди. Чунки қаймоқдаги сутнинг миқдорини билиб бўлмайди. Тенгма-тенгликни билиб бўлмаганидан кейин уларни бир-бирига айирбошлаш ҳам мутлақо мумкин эмас. Чамаламоқ аниқ билишнинг ўрнига ўтмайди.

Шунинг учун сутни сут маҳсулотига, зайтунни зайтундан олинган нарсасига ва буғдойни буғдойдан олинган маҳсулотга алмаштириш мумкин эмас.

Тегирмонга буғдой бериб, ўрнига ун олинса, бу муомала айни рибо бўлади. Чунки уларнинг жинси бир ва ўрталарида тенгликни билишнинг иложи йўқ. Буғдойни тегирмончига пулга сотиб, кейин ун сотиб олса бўлади. Ёки тегирмончига буғдой берилади ва айни шу буғдойдан ун қилинади, кейин тегирмончига хизмат ҳаққи берилади.

Баъзилар шу масалада рибонинг икки турига ҳам тушиб қолишади. Айрим деҳқонлар кўп буғдойни тегирмонда ун эвазига алмаштиради ва уннинг ҳаммасини шу вақтнинг ўзида олиб кетмасдан, бўлиб-бўлиб олиб кетади. Ушбу ҳолатда тенгма-тенглик бўлмагани учун фазл рибоси ва қўлма-қўллик бўлмагани учун насия рибоси юзага келади.

Ҳанафий мазҳаби уламоларидан Зайлаий раҳимаҳуллоҳ «Канзул дақоиқ» китобига ёзган «Табйинул ҳақоиқ» номли шарҳида айтади: “Буғдойни унга ва толқонга ал-

маштириш жоиз эмас”. Яъни, буғдойни юқорида зикр қилинган икки нарсанинг бирортасига алмаштириш мумкин эмас. “Оз-кўп ёки тенгма-тенг бўлишидан қатъи назар, бир-бирларига (алмаштириб бўлмайди). Зеро, улар турлича ном билан аталса-да, жинслари битта бўлгани учун рибо шубҳаси сабабли уларни алмаштириш ҳаром ҳисобланади”.¹

Ҳанбалий мазҳаби уламоларидан Ҳажжавий раҳимаҳulloҳ ҳам худди шу ҳукмни таъкидлаган: «Буғдойни унга ҳам, толқонга ҳам алмаштириш жоиз эмас».²

7. Гоҳо бир жинс икки жинсни ўз ичига олади. Модомики, шундай қолар экан, улар битта жинс деб эътибор қилинади. Агар бир-биридан ажратилса, икки жинс, деб қаралади.

Масалан, хурмо ва унинг данаги ёки гўшт ва унинг суяги каби. Аслини олганда, хурмо ичидаги данаги билан бўлади. Бу ҳолатда битта жинс икки жинсни ўз ичига оляпти. Яъни, хурмонинг ўзи бир жинс, ичидаги данаги иккинчи жинс. Шу икки жинс Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло яратган хилқатда бирга эканлар, улар бир жинс деб эътибор қилинади. Қоидага биноан, улар бир-биридан ажратилса, икки жинс ҳисобланади. Шунинг учун хурмонинг данаклари хурмонинг ўзига алмаштирилса, иккиси икки жинс ҳисобланади.

Гўшт билан суяк ҳам худди шундай: бир-биридан ажратилса, ҳар бири алоҳида жинс ҳисобланади.

8. Тенглик шаръий меъёр билан бўлиши зарур.

Жинси бир бўлган рибовий молларда тенгма-тенглик ва қўлма-қўллик бўлиши шарт. Тенгма-тенглик шаръий

¹ “Табйинул ҳақоиқ шарҳу Канзид дақоиқ”, 4/95.

² “Зодул мустақнеъ”, 108.

меъёр билан бўлиши керак. Шунга биноан, тенглиги тарозида ўлчанадиган рибовий молларни ҳажм билан ўлчаб бўлмайди, тенглиги ҳажм билан ўлчанадиган рибовий молларни тарози билан ўлчаб бўлмайди.

Оғирлик ўлчови вазн саналади, сиғим ўлчови литр, яъни ҳажм ҳисобланади. Вазн билан литрнинг фарқи шундаки, бири оғирликни ўлчади, иккинчиси ҳажмни ўлчайди.

Шунинг учун кайл (ҳажм) билан ўлчанадиган рибовий мол тарозида ўлчанса, тенгма-тенглик бўлмайди. Ёки вазн билан ўлчанадиган рибовий молни ҳажмда ўлчади ҳам, тенгма-тенглик бўлмайди.

Масалан, бир килограмм буғдойга бир килограмм буғдойни алмаштирса, шариат нуқтаи назаридан тенгма-тенг ўлчанган бўлмайди. Чунки буғдойнинг ўлчов бирлиги кайл (ҳажм) ҳисобланади.

Ҳадисда саналган тўртта ейиладиган нарса ва уларга қиёс қилинадиган нарсаларнинг шаръий меъёри ҳақида:

- Агар Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг даврларида бир нарсанинг ўлчов бирлиги кайл бўлса ёки вазн билан ўлчаниши айtilган бўлса, унинг шаръий ўлчови ҳадисда айtilгандек бўлиши керак. Ҳадисларда баён этилганига мувофиқ амал қилинади. Бугун буғдой ва хурмолар одатда тарозида тортилади. Лекин Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг даврларида улар қайси ўлчов асосида ўлчанган эди?

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ :
الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ وَزَنًا بِوَزْنٍ ، مِثْلًا بِمِثْلِ ، وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ
وَزَنًا بِوَزْنٍ ، مِثْلًا بِمِثْلِ ، فَمَنْ زَادَ أَوْ اسْتَرَادَ فَهُوَ رِبَاً .

Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: «Тиллага тилла вазнга вазн, тенгма-тенг алмаштирилади. Кумушга кумуш вазнга вазн, тенгма-тенг алмаштирилади. Бас, ким зиёда қилса ёки зиёда қилишни талаб қилса, аниқ, рибога йўл қўйибди».¹

Ҳадисда олтинни олтинга сотишда ўлчов вазн экани айтилди. Демак, урфда ўзгариб кетган бўлса ҳам, олтин ва кумуш вазн билан ўлчанади.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَيْسَ فِي حَبٍّ وَلَا تَمْرٍ صَدَقَةٌ حَتَّى يَبْلُغَ خَمْسَةَ أَوْسُقٍ ، وَلَا فِيمَا دُونَ خَمْسِ دَوْدٍ صَدَقَةٌ ، وَلَا فِيمَا دُونَ خَمْسِ أَوَاقٍ صَدَقَةٌ.

Абу Саид Худрий розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: «Беш васакдан² камида закот йўқ. Беш бошдан оз туяда закот йўқ. Беш уқия (200 дирҳам) дан камида закот йўқ».³

“Васақ” деб 60 соъга тўғри келадиган идишга айтилади. 1 соъ фитр закотида бериладиган миқдор экани ҳамма-

¹ “Саҳиҳи Муслим”, 4073.

² Васақ — ҳажм ўлчов бирлиги бўлиб, 1 васак 120-180 килограммга тўғри келади.

³ “Саҳиҳи Муслим”, 2230.

га маълум. Ҳадисда Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам экин ва мевалар закотидаги нисобни баён қилдилар. 5 васак 300 соъга тўғри келади. 300 соъга етмаган дон ва хурмода закот йўқлиги айтилди. Демак, донларнинг ҳар қандай тури ва хурмо кайл (ҳажм)да ўлчанади. Чунки васак оғирлик эмас, балки ҳажм билан ўлчанадиган идишдир.

- Шариатда меъёри белгиланмаган нарсалар, масалан гуруч ва шунга ўхшаш истеъмол қилинадиган нарсаларнинг ўлчови хусусида уламолар ихтилоф қилишган. Ҳанафий мазҳаб уламолари урфга қаралади, деб айтишган.

Баъзи уламолар Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг даврларидаги Ҳижоз аҳлининг урфига қаралади, деган. Яъни, Макка ва Мадинанинг урфига қайтилади. Макка ва Мадинанинг урфини билиш имконсиз бўлса ёки уларнинг даврида ўлчанмаган бўлса, баъзи уламолар урфга қайтилади, дейишган. Баъзилар эса Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳадисларида айтилган нарсаларга яқинроқ бўлган нарсага қиёс қилинади, деб айтишган.

Масалан, Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам даврларида буғдой кайл (ҳажм) билан ўлчанган бўлса, гуруч ҳам шунга яқинроқ бўлгани учун кайл (ҳажм)да ўлчанади.

Бу масалада уламолар орасида хилма-хил қараш бор. Масалан, 10 килограмм гуручни 10 килограмм гуручга қўлма-қўл қилиб алмаштирилса, рибо бўлмайди, чунки гуруч урфда вазнда ўлчанади. Аммо бошқа уламолар наздида рибо бўлиб қолади, чунки гуруч буғдойга қиёс қилинади, буғдойнинг тенглиги эса кайлдир.

Агар аксинча олинса, яъни 10 литр гуручга 10 литр гуруч қўлма-қўл алмаштирилса, баъзи уламолар наздида

рибо бўлмайди, чунки гуручнинг тенглиги буғдой каби кайл (ҳажм)да ўлчанади. Аммо Ҳанафий мазҳаби бўйича рибога тушган бўлади, чунки урфда гуручнинг тенглиги вазнда ўлчанади.

Энг яхшиси, шубҳали ҳолатга тушиб қолмаслик учун хилофдан чиқиш керак. Шунинг учун тенглиги ихтилофли бўлган рибовий молларни ўз жинсига алмаштирмаган маъқул.

9. Катта миқдорида рибо бўлган нарсанинг оз миқдорида ҳам рибо бор.

Баъзи уламолар ўлчаб бўлмайдиган оз миқдордаги рибовий молларни бирини оз, бирини кўп қилиб алмаштирса бўлади, деб айтишади. Масалан, бир ҳовуч гуручни икки ҳовуч гуручга алмаштирса бўлади ёки икки дона хурмони бир дона хурмога алмаштирса бўлади, деб айтишган. Сабаби, бу моллар оз бўлгани учун кайл билан ўлчанмайди.

Ярим соъдан кам бўлса, бир жинсдаги молларни тенгма-тенг қилмай алмаштирса бўлаверади, дейишади баъзи уламолар. Чунки каффоратларда белгиланган энг оз миқдор ярим соъ, ундан кам белгиланган миқдор йўқ. Тенглик эса шаръий ўлчов билан бўлади.

Лекин жумҳур уламолар юқоридаги қоидани зикр қила туриб, кўп миқдорида рибо бўлган нарсанинг оз миқдорида ҳам рибо бўлади, деб айтишади. Яъни, бир соъ хурмони икки соъ хурмога алмаштирса, рибо бўлади. Худди шундай, бир дона хурмони икки дона хурмога алмаштирса ҳам, рибо бўлади.

10. Истеъмол қилинадиган ҳар қандай ичимликда рибо бор.

Масалан бир литр сутни икки литр сутга алмаштириб бўлмайди.

Шарбатлар ҳам худди шундай ўлчанади. Истеъмол қилинадиган ҳар қандай ичимлик рибовий мол ҳисобланади ва уларнинг муомалаларида юқоридаги шартларга амал қилиш керак бўлади.

Сув масаласида ихтилоф бор. Баъзи уламолар сув асосий истеъмол қилинадиган нарсა бўлгани учун унда рибо йўқ, деб айтишади. Лекин бошқалар сувда ҳам рибо бор, дейишади. Чунки ҳадисда саналган тўртта ейиладиган нарсаларнинг иллоти кайл (ҳажм) ёки вазндир. Модомики, сув кайл (ҳажм) билан ўлчанар экан, демак рибовий мол ҳисобланади.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам зам-замни таом бўлади, деб айтганлар. Шунинг учун баъзи уламолар, зам-замнинг 1 литрини 10 литр оддий сувга алмаштира, тенгма-тенглик шarti топилмагани учун рибо бўлади, деб фатво берганлар.

11. Тенгма-тенгликни билмасдан савдо қилмоқ тафовут борлигини билиб туриб савдо қилиш кабидир.

Яъни, тенгма-тенглик шарт қилинган ҳолатларда тенглик номаълум бўлса, худди зиёда эканини билиб туриб алмаштиргандек бўлади. Тенгма-тенглик жинси бир молларда шарт қилинади.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ بَيْعِ الصُّبْرَةِ مِنَ التَّمْرِ، لَا يُعْلَمَ مَكِيلَتُهَا، بِالْكَيْلِ الْمُسَمَّى مِنَ التَّمْرِ.

Жобир ибн Абдуллоҳ розияллоҳу анҳумо айтади:
«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўлчови

номаълум бўлган бир уюм хурмони маълум ўлчаовдаги хурмога сотишдан қайтардилар».¹

Уюб қўйилган хурмонинг ўлчови номаълум. Ана шу номаълум миқдордаги хурмони ўлчови маълум бўлган хурмога сотишдан қайтарилди. Ушбу ҳадисдан юқоридаги қоида олинган: *«Тенгма-тенгликни билмаслик айни зиёда борлигини билиш билан баробардир»*.

Бу қоиданинг остига бир нечта масалалар киради.

• Бир жинсдан бўлган рибовий молнинг қуруғини ҳўлига алмаштириб бўлмайди. Масалан, янги пишган ҳўл хурмони қуриган хурмога алмаштириш мумкин эмас.

عَنْ سَعْدٍ قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ التَّمْرِ بِالرُّطْبِ، فَقَالَ لِمَنْ حَوْلُهُ: «أَيَنْقُصُ الرُّطْبُ إِذَا يَبَسَ؟» قَالُوا: نَعَمْ، فَتَنَهَى عَنْهُ.

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ҳўл хурмони қуруқ хурмога алмаштириш ҳақида сўрашди. «Ҳўл хурмо қуригандан кейин камайиб қоладими?» — дедилар у зот. «Ҳа» — деб айтишди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ундан қайтардилар.²

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: «نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْمُرَابَنَةِ: أَنْ يَبِيعَ تَمَرٌ حَائِطِهِ

¹ “Саҳиҳи Муслим”, 1530.

² “Сунани Насойй”, 4545.

إِنْ كَانَ نَخْلًا يَتَمَرُ كَيْلًا، وَإِنْ كَانَ كَرْمًا أَنْ يَبِيعَهُ بِزَيْبٍ
 كَيْلًا، وَإِنْ كَانَ زَرْعًا، أَنْ يَبِيعَهُ بِكَيْلٍ طَعَامٍ، وَنَهَى عَنْ
 ذَلِكَ كُلِّهِ.»

Ибн Умар розияллоҳу анҳумодан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам музобанадан, яъни боғининг мевасини, агар у хурмо дарахти бўлса, қуруқ хурмо эвазига ўлчаб сотишдан; агар у узум бўлса, майиз эвазига ўлчаб сотишдан ёки экин бўлса, уни егулик эвазига ўлчаб сотишдан қайтардилар. У зот буларнинг барчасидан қайтарганлар».¹

Ҳадисдан олинadиган яна бир сабоқ: ушбу ҳадис рибовий моллар Убода ибн Сомитнинг ҳадисida саналган олти нарсa билан чекланмаслигига далилдир. Демак, у Зоҳирий ва баъзи бошқа уламоларнинг даъволарига раддия ҳисобланади. Чунки узум билан майиз ҳадисда саналган олти нарсанинг ичида йўқ эди.

- Бир жинсдан бўлган рибовий молнинг пишганини пишмаганига сотиб бўлмайди. Масалан, 1 килограмм пишган қўй гўштини 1 килограмм хом қўй гўштига алмаштириш мумкин эмас. Бундай муомала рибо ҳисобланади. Чунки гўшт пиширилганда вазни камаёди ва тенглик йўқолади.

Шунингдек, буғдойнинг хоми билан пиширилганини бир-бирига алмаштириб бўлмайди. Пишган нарсa билан

¹ “Саҳиҳи Бухорий”, 2205.

пишмаган нарсанинг тенгма-тенглигини билиб бўлмайди. Тенгликни билмагандан кейин гўё орада зиёда борлигини билиб туриб алмаштиргандек бўлади ва бу рибо ҳисобланади.

- Бир жинсдан бўлган рибовий молнинг тозасини бошқа моддалар билан аралашганига алмаштириб бўлмайди. Масалан, тоза сут билан сув аралашган сутни бир-бирига алмаштирса, рибо бўлади. Ёки тоза буғдойни арпа аралашган буғдойга савдо қилиш мумкин эмас. Тенглик миқдори номаълум бўлгани учун зиёдани билиб савдо қилгандек саналади. Фақат катта миқдордаги буғдойнинг ичига бир нечта дона арпа аралашган бўлса, ҳеч нарсаси қилмайди.

- Рибовий нарсадан сиқиб олинган нарсани ўзининг аслига алмаштириб бўлмайди. Масалан, зайтуннинг мойини зайтун мевасига алмаштириб бўлмайди ёки олмани олманинг шарбатига алмаштириб бўлмайди ва ҳоказо. Чунки сиқиб чиқарилган нарсанинг миқдори алмаштирилаётган аслнинг миқдorigа тенглигини билишнинг имкони йўқ.

Шунингдек, писта ёғ билан пистани алмаштириб бўлмайди. Бундай муомалалар одамлар ўртасида кўп учрайди. Баъзилар мойжувозга келиб, писта беради. Мойжувознинг хўжайини пистадан қанча ёғ чиқишини чамалаб, унга тайёр ёғ беради. Бу муомала айни рибодир.

Аммо рибовий моллардан сиқиб олинган нарсаларни бир-бирига алмаштириш жоиз. Албатта, тенгма-тенг ва қўлма-қўл бўлиш шарти билан мойни мойга, шарбатни шарбатга алмаштирмоқ мумкин.

- Бошоқдаги буғдойни терилган буғдойга алмаштириб бўлмайди.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْمُحَاقَلَةِ، وَالْمُزَابَنَةِ.

Ибн Аббос розияллоҳу анҳумо айтади: «Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам муҳоқала ва музобанадан қайтардилар».¹

Муҳоқалани Қосим ибн Саллам раҳимаҳуллоҳ ўзининг «Ғарибул ҳадис» китобида шундай шарҳлайди: «Бошоқдаги буғдойни буғдойга алмаштириш муҳоқала дейилади».²

Масалан, бир кишида бир тонна буғдой бор, иккинчи кишининг эса далада ўсиб турган буғдойи бор. Далада ўсиб турган буғдойни чамалаб бир тонна чиқади деб, биринчи кишининг қўлидаги буғдойга алмаштириш муҳоқала бўлади. Бошоқдаги буғдойни хирмонга тўкилган буғдойга алмаштириш рибонинг бир тури ҳисобланади. Чунки бу ерда тенглик йўқ.

Музобана — дарахтдаги пишиб турган хурмони ўлحوви аниқ бўлган хурмога алмаштириш. Бу муомала жоиз эмас. Фақат арийя масаласи бундан истисно қилинади.

عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: رَخَّصَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تُبَاعَ الْعَرَايَا بِخَرْصِهَا تَمْرًا.

Зайд ибн Собит розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам арийяларни қуруқ хурмо сифатида чамалаб сотишга

¹ “Саҳиҳи Бухорий”, 2187.

² “Ғарибул ҳадис”, 1/229.

рухсат бердилар». ¹

Арийяни уламолар турлича талқин қилганлар. Ҳанбалий мазҳаб уламолари айтади: «Бир кишининг қўлида ўтган йилдан қолган хурмоси бор. Янги хурмо пишган вақтда сотиб олишга имконияти йўқ. Шариат шу кишига ўтган йилдан қолган қуруқ хурмосини бу йилги ҳўл хурмога алмаштиришга рухсат беради». Масалан, бир кишининг 5 соъ қуруқ хурмоси бор, ўша хурмони боғи бор кишига беради. Боғ эгаси эса бир туп дарахтдаги хурмони чамалаб унга беради. Ушбу кўринишга Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам рухсат бердилар. Чунки дарахтдаги хурмони аниқ ўлчаб бўлмайди, у фақат чамалаб ўлчанади. У дарахтдаги хурмонинг ҳўлини эмас, қуруғининг ҳисобини олиб, 5 соъ чамалайди. Бу муомала шаклан музобанага ўхшаб кетади. Лекин баъзи шартлар билан жоиз бўлади.

1. Алмаштираётган кишининг ҳўл хурмони сотиб олишга имконияти йўқ бўлиши керак.

2. Алмаштираётган хурмоси беш васақдан ошмаслиги керак.

3. Дарахтда қуригунча қолдирмасдан, хурмоларни тегиб олиш керак. Агар улар дарахтда туриб қуриб қолса, байъ ботил бўлади.

Аммо Имом Молик раҳимаҳуллоҳ арийяни бошқача тафсир қилганлар. Юқоридаги кўринишни айни музобана бўлгани боис ножоиз, ҳисоблаган.

Имом Молик арийяни таърифлаб шундай дейди: «Бир киши мана шу хурмо дарахтидан хурмоси тугагунча фойдалансин, деб бир неча туп хурмосини бировга ҳадя қилади. Хурмолар бир вақтда пишмагани учун ҳадя берилган

¹ “Саҳиҳи Бухорий”, 2380.

киши тез-тез боққа кириб туради. Унинг қайта-қайта кириши боғ эгасига ноқулайлик туғдиради. Берилган ҳадяни қайтариб олишдан Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам қайтарганлар. Шунинг учун боғ эгаси унинг боққа кириб-чиқишидан қутулиш учун ҳадя қилинган хурмо дарахтидаги хурмони чамалаб, ўрнига қуруқ хурмо бериб қўяди».

Хуллас, бу масаланинг тафсилоти кўп. “Арийя фақат хурмо билан чекланадими ёки узум ва шунга ўхшаш нарсаларда ҳам жоизми?” деган масалада уламолар ихтилоф қилганлар. Яъни, кимдир рухсат берган, кимдир фақат хурмонинг ўзи билан чекланади, деб айтган. Аллоҳнинг Ўзи Билгувчироқдир!

САВДО РИБОСИГА ОИД, ҲАЁТДА КЎП УЧРАЙДИГАН БАЪЗИ РИБОВИЙ МОЛЛАРНИНГ ҲУКМЛАРИ

عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ ، وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ ، وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ ، وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ ، وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ ، مِثْلًا بِمِثْلٍ ، سَوَاءً بِسَوَاءٍ ، يَدًا بِيَدٍ ، فَإِذَا اخْتَلَفَتْ هَذِهِ الْأَصْنَافُ ، فَبِيعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ ، إِذَا كَانَ يَدًا بِيَدٍ .

Убода ибн Сомит розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: «Тиллага тилла, кумушга кумуш, бугдойга бугдой, арпага арпа, хурмога хурмо ва тузга туз ўхшашга ўхшаш, тенгма-тенг, қўлма-қўл бўлади. Қачон ушбу жинсларнинг турлари ўзгарса, қўлма-қўл бўлса бас, қандай хоҳласангиз, сотаверинглар».¹

¹ “Саҳиҳи Муслим”, 1587.

Буғдой, ун ва нонга тааллуқли масалалар

Ҳадисда санаб ўтилган рибовий молларнинг бири буғдой бўлиб, уни уч қисмга бўлиш мумкин: Буғдой, ун ва нон. Уларни бир-бирига алмаштиришнинг олтита кўриниши бор:

1. Буғдойни буғдойга алмаштириш.
2. Унни унга алмаштириш.
3. Нонни нонга алмаштириш.
4. Буғдойни унга алмаштириш.
5. Буғдойни нонга алмаштириш.
6. Унни нонга алмаштириш.

Биринчи ҳолат: Буғдойни буғдойга алмаштиришда — жинси бир бўлгани учун — икки шарт, яъни тенгма-тенглик ва қўлма-қўллик шарт. Буғдойнинг ҳар қандай нави битта жинс ҳисобланади.

Иккинчи ҳолат: Унни унга алмаштиришнинг икки тури бор. Биринчиси, асли бошқа-бошқа нарса бўлса, иккита жинс деб эътибор қилинади. Масалан, арпа уни билан буғдой уни алоҳида-алоҳида жинс ҳисобланади ва бу муомалада қўлма-қўллик шарт, бироқ тенгма-тенглик шарт эмас.

Иккинчи тури эса асли бир бўлган унларни бир-бирига алмаштириш. Масалан, арпа унини арпа унига алмаштириш ёки буғдой унини буғдой унига алмаштириш. Бу муомала жоиз саналиши учун унда ҳар иккала шарт топилиши керак.

Учинчи ҳолат: Нонни нонга алмаштириш масаласи уламолар орасидаги чигал, ихтилофли масала ҳисобланади. Чунки ноннинг асли ун, уннинг асли эса буғдой ҳисоб-

ланади. Буғдой билан ун кайл (ҳажм)да ўлчанадиган рибовий моллар турига киради. Лекин улардан ясалган нон кайл (ҳажм) билан ҳам, вазн билан ҳам ўлчанмайди.

Шунинг учун Ҳанафий мазҳаб уламолари нонни нонга сотса бўлади, чунки доналаб сотилгани учун нон риболикдан чиқиб кетади, қўлма-қўл бўлса бас, деб айтишади.

Бошқалар эса “Нон кайл (ҳажм) билан ўлчанмаса ҳам, унинг асли кайл (ҳажм) билан ўлчанади. Шунинг учун ноннинг ўзи эмас, балки унинг асли бўлган буғдой эътиборга олинади. Нонни нонга алмаштирганда уларга ишлатилган уннинг миқдорини билиб бўлмайди. Демак, нони нонга алмаштириш мумкин эмас”, дейишади.

Ҳанбалий мазҳаби уламолари ҳам нонни рибовий мол деб ҳисоблашади. Лекин тенглик тарози билан ўлчанади, деб айтишади. Чунки ун нонга айлангандан кейин кайл (ҳажм) билан ўлчаб бўлмайди, балки тарози билан ўлчанади. Шарти янги ёпилган нонга янги нон алмаштирилиши керак, қотган нон билан қотган нон алмаштирилади. Аммо янги ёпилган нон билан қотган нонни алмаштириш жоиз эмас, деб айтишади.

Шубҳадан йироқ бўлиш учун нонни нонга алмаштирамаган маъқул. Аммо қўшниларнинг одатда бир-бирларидан нон олиб сўнг қайтаришлари жоиз. Чунки бу савдо эмас, қарз бобиға киради.

Тўртинчи ҳолат: Буғдойни унга алмаштириш юқорида зикр қилинган қоидаларга биноан, мумкин эмас. Яъни, бир жинсдан олинган нарсa ўзининг асли билан битта, деб эътибор қилинади. Демак, буғдой уни ўзининг асли ҳисобланган буғдой билан бир жинс, деб эътибор қилинади. Модомики, бир жинс деб эътибор қилинар экан, буғдой билан унни мутлақо алмаштириб бўлмайди. Чунки бу ерда тенгма-тенгликни аниқлашнинг иложи йўқ.

Тегирмонда ишлаётган биродарлар жуда эҳтиёт бўлишлари лозим.

Бешинчи ҳолат: Бугдойни нонга алмаштириш масаласида уламолар ихтилоф қилишган.

“Нон рибовийликдан чиқиб кетади”, деганлар бугдойни нонга алмаштиришга рухсат берадилар.

Аслини эътиборга олганлар рухсат беришмайди. Эҳтиёт юзасидан бу муомалани қилмаган афзал.

Олтинчи ҳолат: Унни нонга алмаштириш масаласи ҳам юқоридаги масалага ўхшайди.

Масалан, баъзи жойларда новвойга ун олиб берилади ва маълум ҳақ эвазига мана шу унга нон ёптиришади. Агар шу уннинг ўзидан нон ёпилса, жоиз бўлади. Аммо новвой ўзидаги ундан нон ёпиб берса, баъзи уламолар наздида рибо бўлади, чунки унни нонга алмаштираётган бўлади.

Гўштга тааллуқли масалалар

Гўштга тааллуқли бешта масалани санаб ўтамир:

1. Гўштар аслига қараб турли жинсларга ажратилади.

Масалан, қўй гўшти бир жинс, мол гўшти бошқа жинс ҳисобланади ва ҳоказо. Бу тақсимотнинг фойдаси шартларни қўйишда керак бўлади.

Баъзи уламолар, гўштарнинг ҳаммаси учта жинсдан иборат, дейишган. Яъни, қуруқликда яшовчи ҳайвонларнинг гўшти, денгиз ҳайвонларининг гўшти ва қушларнинг гўшти.

Жумхур уламолар эса аслига қаралади, дейишади. Асли насли турлича бўлган ҳайвонларнинг гўшлари ҳам турли жинс деб эътибор қилинади.

2. Ҳар бир жинснинг гўштга яқин қисмлари.

Масалан, қўйнинг гўшти билан думбаси, жигари ёки ўпкасини алмаштирмоқ масаласида жумхур уламо-лар “Улар бир қўйнинг аъзолари бўлса ҳам, ҳар хил жинс ҳисобланади. Чунки уларнинг номлари, шакли ва вази-фа-манфаатлари ҳам бошқа-бошқа”, дейишган.

3. Гўштни гўштга сотмоқ. Унинг уч хил кўриниши бор:

1) Жинси бошқа-бошқа бўлган гўштни бир-бирига алмаштиришнинг жоизлигида ҳеч қандай муаммо йўқ. Фақат қўлма-қўл бўлса бас.

2) Суягидан ажратилган лаҳм гўштни жинси бир бўл-ган худди шундай лаҳм гўштга алмаштирмоқ мумкин. Фақат икки шарт, яъни қўлма-қўллик ва тенгма-тенглик бўлиши лозим.

3) Бир жинсдаги гўшtlарни суяги билан бир-бирига алмаштиришда ихтилоф бор. Чунки асосий мақсад бўлган гўшт суягидан ажратилмаса, бирида суяк кўпроқ, бири-да камроқ бўлиб, гўштда тенглик бўлмайди. Шунинг учун баъзи уламолар унга рухсат бермаган.

Лекин баъзи уламолар айтишади: “Гўштнинг суяги бўлиши табиий ҳол. Демак, юқоридаги қоидага биноан, гоҳида бир жинс ўзида иккита жинсни жамлаши мумкин. Модомики, улар шундай яратилган экан, бир жинс деб эътибор қилинади. Агар бир-биридан ажратилса, икки жинс, деб қаралади.

4. Сўйилган молни қассобга топшириб, кейин бў-либ-бўлиб гўшт олиш.

Гоҳида мол эгаси молини сўйиб, ўз эҳтиёжи миқдори-да ишлатади. Қолган гўштни сақлаш имкони бўлмагани сабабли, қассобга олиб бориб беради ва кейинчалик бў-либ-бўлиб қайтариб олишга келишади. Гарчи гўштнинг

килоси тўғри келса ҳам, қўлма-қўллик йўқолгани учун бу рибо ҳисобланади.

5. Гўштга тирик ҳайвонни алмаштириш.

Бу муомаланинг уч тури бор:

1) Бир жинсдан бўлган гўштни ўзининг асли бўлган ҳайвонга алмаштиришни аксарият уламолар жоиз эмас, деб айтишади.

Лекин жоиз деган уламолар ҳам бор. Чунки қўйни тарозида тортиб эмас, балки доналаб сотадилар. Шунинг учун қўй рибовий мол ҳисобланмайди. Қўй рибовий мол бўлмагани учун уни гўштига алмаштирганда тенглик шарт эмас.

Баъзи уламолар мақсадга қаралади, деб айтишган. Масалан, туя гўштини туяга алмаштирса ва туяни гўшт учун олаётган бўлса, жоиз эмас. Аммо миниш учун олаётган бўлса, жоиз.

2) Бир жинсдаги гўштни бошқа жинсдаги ҳайвонга алмаштириш. Масалан, қўй гўштини молга алмаштириш. Жумхур уламолар қўлма-қўллик шарти билан жоиз, деб айтади.

3) Гўштни гўшти ейилмайдиган ҳайвонга алмаштириш. Масалан, қўй гўштини тирик эшакка алмаштириш. Жумхур уламолар буни ҳам жоиз дейишган.

Савдо рибосига оид айрим масалалар

Бу бобда учта масала зикр қилинади:

1. Муд ва ажва масаласи.
2. Насия рибосининг кўпчиликка номаълум бўлган махфий кўриниши.
3. Суғуртанинг турлари ва унга алоқадор масалалар.

Биринчи масала. Муд ва ажва масаласи. Масалан, бир жинсдан бўлган рибовий молларни бир-бирига алмаштирилса, лекин уларнинг бирида ёки иккаласида ўзининг жинсидан бошқа жинс бўлса, нима қилинади? Айтайлик, кўзи бор олтин узук билан кўзи йўқ олтин узукни алмаштириш ёки кўзли узукларни бир-бирига алмаштириш масаласида қандай йўл тутилади?

Аслида, жинси бир бўлган рибовий молларга бошқа жинс аралашмаган бўлса, уларни бир-бирига алмаштириш мумкин. Фақат қўлма-қўл ва тенгма-тенг бўлса, бас. Ушбу масаланинг тўрт хил кўриниши бор:

1) Савдодан кўзланган асосий мақсад рибовий нарсани рибовий бўлмаган нарсага алмаштириш бўлса, лекин рибовий бўлмаган нарсага ушбу рибовий нарсанинг жинсидан бир қисм бирикиб турган бўлса, нима қилмоқ керак? Масалан, қўй жунини тирик қўй эвазига сотиб олмақ. Ҳанафий ва Ҳанбалий мазҳабида жун рибовий мол саналади, чунки у тарозида тортилади. Қўй эса рибовий мол эмас. Бу савдода жунни жунли қўйга алмаштириляпти. Лекин асосий мақсад рибовий мол бўлмаган қўйни рибовий жунга алмаштирмақ бўлгани учун уламолар жоиз деб айтишган. Сотилаётган қўйнинг баданидаги жун эътибордан соқит бўлади. Ёки бир неча тонна сутни соғин сигирга алмаштира, асосий мақсад сигир билан сут бўлгани учун савдо жоиз ҳисобланади.

عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: مَنْ ابْتَاعَ خَلًّا بَعْدَ أَنْ تَوَبَّرَ، فَثَمَرُهَا لِلْبَائِعِ، إِلَّا أَنْ يَشْتَرِطَ الْمُبْتَاعُ، وَمَنْ ابْتَاعَ عَبْدًا وَلَهُ مَالٌ، فَمَالُهُ لِلَّذِي بَاعَهُ، إِلَّا أَنْ يَشْتَرِطَ الْمُبْتَاعُ.

Солим ибн Абдуллоҳ отаси¹ розияллоҳу анҳудан ривоят қилади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг шундай деганларини эшитдим: «Ким бир хурмозорни чанглатилганидан кейин сотиб олса, ҳосили сотганникидир, фақат сотиб олувчи шарт қўйган бўлса, мустасно. Ким мол-мулки бор қулни сотиб олса, унинг мол-мулки сотган одамникидир, фақат сотиб олувчи шарт қўйган бўлса, мустасно».²

Чунки қул ҳам, қул топган пул ҳам хожасиники бўлади, шунинг учун қул сотилаётган вақтда қулнинг моли саййидига ўтади. Олаётган киши қулни қўлидаги моли билан сотиб оламан, деб шарт қўйса, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга рухсат бердилар. Уламолар айтади: “Ўша ерда қулнинг қўлидаги мол динор ёки дирҳамдан иборат бўлса, қулни динор ёки дирҳамга сотиб олаётгани учун рибовий молни рибовий молга алмаштираётган бўлади. Фақат бир тарафда бошқа жинсдан бўлган товар, яъни қул бор. Қулнинг қўлидаги мол қандай бўлишидан қатъи назар Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам ушбу муомалага рухсат бердилар. Чунки асосий мақсад рибовий молни рибовий бўлмаган молга сотиш эди, иккинчи рибовий мол эса тобеъ равишда келяпти”.

2. Бир жинсдаги рибовий нарсани ўзининг жинсидан бўлган рибовий нарсага алмаштириш. Лекин иккала тарафда ёки бир тарафда бошқа жинс тобеъ равишда аралашган бўлади. Масалан, тузсиз нон билан тузли нонни бир-бирига алмаштириш. Демак, унга бошқа жинс аралашди. Туз бирига оз, бирига эса кўп қўшилган бўлиши мумкин. Бу жуда кам миқдорда ва тобеъ равишда бўлгани

¹ Солимнинг отаси Абдуллоҳ ибн Умар ибн Хаттобдир.

² “Саҳиҳи Бухорий”, 2379.

учун зарари йўқ дейишади. Албатта, бу нонни нонга алмаштириш мумкин, деган уламоларнинг сўзи!

Биринчи кўриниш билан иккинчи кўринишнинг орасида фарқ шундаки, биринчи кўринишда асосий мақсад рибовий молни рибовий бўлмаган молга алмаштириш, рибовий бўлган мол эса тобеъ равишда келяпти ва бу муомаланинг зарари йўқ. Аммо иккинчи кўринишда рибовий молни рибовий молга алмаштириш, лекин иккаласида ёки иккисидан бирида тобеъ равишда бошқа жинс аралашган бўлса, бу муомаланинг ҳам зарари йўқ, дейишган. Масалан, буғдойни буғдойга алмаштирилса, икки тарафнинг бирида ёки иккаласида озгина арпа аралашган бўлса, бунинг ҳам зарари йўқ. Чунки асосий мақсад буғдойни буғдойга алмаштириш, озгина миқдордаги арпа, яъни бир неча дона арпа аралашиб қолган бўлиши зарар қилмайди.

3. Асосий мақсад — бир жинсдан бўлган рибовий молни бирини кам, бирини кўп қилиб алмаштириш. Лекин икки тарафнинг бири ҳийла учун бошқа жинсни қўшади. Масалан, икки киши ўзаро келишиб 12 граммлик узукни 15 граммлик узукка алмаштиряпти. Шариатнинг талаби бўйича қўлма-қўл ва тенгма-тенг бўлиши керак. Орадаги фарқни тенглаштирмоқ учун 12 граммлик узукка битта қалам қўшилади. Яъни, 12 граммлик узук билан 100 сўмлик қалам қўшилади. Гўё 12 грамм узукни 12 грамм узукка алмаштиряпти, қолган уч граммнинг эвазига битта қалам бераётгандек бўлади. Чунки қалам рибовий мол эмас, шунинг учун 3 грамм олтин билан тенгма-тенг бўлиши шарт эмас. Бу — ҳийла! Албатта, рибовий молни рибовий бўлмаган молга хоҳлаган нархда сотса бўлаверади. Лекин ҳеч ким 3 грамм олтинни битта қаламга алмаштирмайди. Бу ерда ҳийла бўляпти, холос.

4. Бир жинсдан бўлган рибовий нарсани ўзининг жинсидан бўлган нарсага алмаштирса, бир тарафда ёки иккала тарафда бошқа жинс аралашган бўлса ва рибовий нарса ҳам, унга аралашган нарса ҳам асосий мақсад қилинган бўлса, яъни, сотиб олаётган киши рибовий молни ҳам, қўшилиб келаётган нарсани ҳам мақсад қилган бўлса нима қилинади? Масалан, кўзи бор олтин узукка кўзи йўқ олтин узукни алмаштиради. Кўзи бор олтин узукка бошқа жинс аралашган, яъни унинг кўзи бор. Узукни олаётган киши, албатта, кўзига эътибор беради, чунки баъзида кўз узукнинг ўзидан қиммат туради. Демак, бу ерда рибовий молга рибовий мол алмаштирилаяпти ва икки тарафнинг бирига бошқа жинс аралашган. Лекин бошқа жинс аралашган рибовий молни олаётган киши иккала нарсани ҳам мақсад қилиб олаётган бўлади. Бу ҳам бир қанча қисмга бўланади.

1-қисм. Аввало, уламолар айтадики, агар бир жинсдан бўлган рибовий мол билан ўзининг жинсидан бўлган бошқа рибовий молнинг миқдори бир хил бўлса ва иккинчи тарафда бошқа жинсдан бўлган қўшимча нарса бўлса, бундай савдо қилиш билиттифоқ ҳаром. Яъни, 10 грамм олтинга 10 грамм олтин алмаштирилаяпти, лекин бир тарафда ортиқча кўз бўлса, савдо ҳаром бўлади. Аралашаётган нарса арзимас бўлса ҳам, модомики зиёда бор экан, ҳаром бўлади.

2-қисм. Бир жинсдан бўлган рибовий нарсани ўзининг жинсидан бўлган рибовий нарсага алмаштирилса ва уларнинг миқдори турлича бўлса ҳамда иккала тарафнинг бирида ёки иккаласида бошқа жинс аралашган бўлса, нима дейилади? Масалан, 10 грамм олтин узукни 8 грамм кўзи бор олтин узукка алмаштирилса ёки иккаласининг ҳам кўзи бўлса, бу масалада уламолар ихтилоф қилган.

Жумҳур уламолар бу муомала жоиз эмас, дейди. Бир жинсдан бўлган рибовий мол миқдори турлича бўлса ва иккисининг бирига бошқа жинс аралашган бўлса, албатта, ўша бошқа жинсни ажратиш керак. Кейин рибовий бўлган молни тенгма-тенг қилиб сотиш керак. Ана ундан кейин бошқа жинснинг ўзини алоҳида савдо қилинади.

Ушбу масаланинг «муд ва ажва масаласи» деб номланишининг сабаби, уламолар фикҳ китобларида шу масалага муд ва ажва масаласини мисол қилиб келтиришган. Муд — ўлчов тури. Тўрт муд бир соъ бўлади. Савол шу эдики, бир муд ажва хурмоси ва бир дирҳамни икки дирҳамга алмаштирилса, нима бўлади? Кейинчалик бу масала «муд ва ажва масаласи» деган ном билан машҳур бўлиб кетган.

Бир кишида икки муд ажва бор, иккинчи киши шунинг муқобилига бир муд ажва билан бир дирҳам беради. Рибовийга рибовий, яъни, бир мудга бир муд тўғри келади. Қолган бир мудга бир дирҳам бераётган бўлади. Жумҳур уламолар бундай савдо қилиш жоиз эмас, деб айтишади. «Бир мудга бир мудни алоҳида алмаштириб, кейин бир мудни бир дирҳамга сотиб олса бўлади. Лекин бир вақтнинг ўзида икки муд ажвага бир муд ажва ва бир дирҳам алмаштираман, деб айтиши ножоиз», дейишади.

عَنْ فَضَالَةَ بْنِ عُبَيْدٍ ، قَالَ : اشْتَرَيْتُ يَوْمَ خَيْبَرَ قِلَادَةً بِائْتِي عَشْرَ دِينَارًا ، فِيهَا ذَهَبٌ وَخَرَزٌ ، فَفَصَلْتُهَا ، فَوَجَدْتُ فِيهَا أَكْثَرَ مِنْ اثْنَيْ عَشَرَ دِينَارًا ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَقَالَ : لَا تُبَاعُ حَتَّى تُفْصَلَ .

Фазола ибн Убайд розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Хайбар куни 12 динорга бир шода сотиб олдим. Шо-дада олтин ҳам, марварид ҳам бор эди. Кейин олтинини марвариддан ажратдим. Ундаги олтин мен берган 12 динордан кўпроқ чиқди. Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга айтган эдим, у зот: «Токи ажратмагунча сотмаслик керак», — дедилар»¹.

Ҳанафий мазҳаб уламолари рибовий нарса ўзининг жинсига алмаштирилса ва уларнинг бирига бошқа жинс аралашган бўлса, агар бошқа жинс аралашмаган тарафдаги рибовий жинс кўпроқ бўлса, бир-бирига савдо қилиш жоиз, деб айтишади. Яъни 10 грамм олтин узукка 8 грамм кўзи бор узукни алмаштира бўлаверади, дейишади. Чунки 10 граммнинг 8 грами 8 граммнинг муқобилида, қолган 2 грами эса кўзнинг муқобилида. Фақат бошқа жинс аралашмаган рибовий нарса бошқа жинс аралашган рибовий нарсанинг миқдоридан кўпроқ бўлиши керак, дейишади.

Имом Аҳмад бир ривоятда ва шайхулисом раҳимаҳуллоҳ ҳам Ҳанафий мазҳаб уламоларининг сўзини ихтиёр қилишган. Лекин кўпроқ қилиб берилаётган рибовий нарсанинг ортиқчаси зиёда нарсанинг қийматига тўғри келиши керак, деб шарт қўйишган. Яъни ҳақиқатан бир тарафдаги ортиқча 2 грамм олтин алмаштирилаётган кўзнинг қийматига тўғри келиш керак. Агар ҳеч қандай қайдсиз жоиз дейиладиган бўлса, унда ҳийлага йўл очилган бўлади.

Ҳанафийлар айтадилар: Фазола ибн Убайднинг ҳади-сида Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг бу ишдан қайтаришларига сабаб шундаки, ундаги олтиннинг миқ-

¹ “Саҳиҳи Муслим”, 4081.

дори номаълум эди. Шунинг учун олтин марвариддан ажратилганидан кейингина кўплиги аниқ бўлди. Демак, аниқ миқдорини билмагунча алмаштириб бўлмайди. Лекин бошқа жинс аралашган рибовий молнинг миқдори оз экани аниқ бўлса, уни бошқа жинс аралашмаган миқдори кўпроқ рибовий молга алмаштирса бўлади, деб жавоб беришган.

Иккинчи масала. Насия рибосининг кўпчилиikka номаълум бўлган махфий кўриниши. Масалан, бир киши насияга бир тонна буғдой сотади. Нархи аниқ, айтайлик 100 000 сўмга бир ойга насияга сотади. Бир ойдан кейин пулини талаб қилади. Қарздор ҳозир пули йўқлигини айтиб, 100 000 сўм ўрнига арпа беришни таклиф қилади. Баъзи уламолар бу муомалани рибо дейишган. Пулни қўлига олмасдан, ўрнига арпани олишга рози бўлмоқ бир тонна буғдойни арпага алмаштиргандек бўлади ва қўлма-қўллик йўқлиги учун насия рибоси юзага келади.

Баъзи уламолар бу рибо эмас, чунки 100 000 сўмга арпа олиняпти, пул билан арпанинг орасида қўлма-қўллик ҳам, тенгма-тенглик ҳам шарт эмас, дейишади.

Бошқа уламолар, жумладан шайхулислом раҳимаҳуллоҳ эҳтиёж кучли бўлса, жоиз, акс ҳолда аввал пулни қўлга олиб, кейин сотиб олсин, деб айтишади.

Бизда бундай ҳолат кўп учрайди. Масалан, сигир боқадиғанлар соғиб олган сутларини ҳар куни сут йиғувчига топширишади. Пули эса келишилган бир вақтда, кейин берилади. Одатда, улар сутларни шаҳарга олиб бориб сотишади ёки баъзилари қаймоқ-қатиқ қилиб сотишади. Баъзида сут топшириб юрган кишиларга қаймоқ ёки қатиқ зарур бўлса, сутнинг пули ўрнига қаймоқ ёки қатиқ олишади. Бу ерда тенгма-тенглик ҳам, қўлма-қўллик ҳам йўқолгани учун рибо юзага келади. Ушбу масалада

олимлар ихтилоф қилган бўлсалар-да, барибир шубҳали ишлардан йироқ юрган афзал!

Учинчи масала. Суғуртанинг турлари ва унга алоқадор масалалар.

Суғурта одамлар орасида «страховка» деган ном билан машҳур. Суғурта икки хил бўлади: Тижорий суғурта ва ўзаро ёрдам суғуртаси.

Ўзаро ёрдам суғуртасини уламолар жоиз санашган. Чунки бундан мақсад фойда кўрмоқ эмас, балки ўзгаларга ёрдам бермоқдир. Масалан, бир гуруҳ кишилар ўзаро келишиб, ўртага пул тўплашади. Қайси ҳолатларда пулни ишлатишни белгилаб олиб, кимнинг бошига иш тушса, унга ўртадаги пулдан берилади. Ушбу битимда одам ютиши ҳам, ютқазиши ҳам мумкин. Лекин мақсад фойда кўрмоқ эмас, балки яхшилик қилмоқ ва битим ихтиёрий бўлгани учун жоиз ҳисобланади.

Суғуртанинг иккинчи тури тижорий суғурта бўлиб, ундан асосий мақсад бошқаларга ёрдам бериш эмас, балки фойда кўриш бўлади. Тижорат суғуртасининг турлари жуда кўп ва унинг барча тури шариятда ҳаром қилинган. Чунки бу қиморнинг бир кўриниши ҳисобланади. Қиморда икки тарафнинг бири ютади, бошқаси ютқазади. Демак, ҳар қандай ютиш ёки ютқазиш эҳтимоли бўлган битим қимор ҳисобланади. Шунинг учун ҳам лотерея қимор бўлади. Чунки лотереяни киши пул тўлаб олади. Бирон нарса ютиши ҳам, ҳеч нарса ютмаслиги ҳам мумкин.

Тижорий суғурталар ҳам худди шундай, яъни бир киши йиллар давомида машинасини суғурта қилдириб юради. Агар машинаси автоҳалокатга учраса, ютади. Акс ҳолда, йиллар давомида тўлаган пулига куяди.

Тижорий суғуртада рибонинг иккала тури ҳам бор. Яъни, ҳам насия рибоси, ҳам фазл рибоси содир бўлади.

Чунки суғуртада пул бериб, пул олиш бор. Бордию автоҳалокат содир бўлса суғурта пули олиш мақсадида ҳар йили пул тўланади. Берилаётган пул билан олинаётган пул миқдори фарқ қилади ва бу фазл рибоси бўлади. Пулни ҳозир бериб, автоҳалокат бўлганда олиши эса, қўлма-қўлликнинг йўқлиги, яъни насия рибосидир.

Агар давлат тарафлама суғурта мажбурий бўлса, зарурат бўлгани учун уни жоиз, дейишади. Яъни, суғурта қилдираётган киши гуноҳкор эмас, мажбурлаган тараф гуноҳкор бўлади. Лекин баъзи давлатларда суғурта мажбурий дейилмаса ҳам, турли йўللار билан унга олиб борадилар.

Суғурта пулини олишнинг ҳукми. Бу икки хил бўлади:

Биринчи ҳолат: Агар машинани тузатишга кетадиган маблағ ширкатга тўланган маблағдан оз ёки тўланган миқдорга тенг бўлса, суғурта пулини олиш жоиз. Чунки инсон ўзининг ҳаққини қайтариб олаётган бўлади.

Иккинчи ҳолат: Агар машинани тузатишга кетадиган маблағ ширкатга тўланган маблағдан кўпроқ бўлса, яъни ширкатга тўланган маблағ 100 000 сўм бўлса-ю, машинани тузатишга кетадиган маблағ 200 000 сўм бўлса, бу масалада уламолар ихтилоф қилишган.

Баъзи уламолар берганини олади, ундан ортиғини олиш рибо бўлади, деб айтишган.

Бошқалар эса олса бўлади, дейишади.

Учинчи тоифа уламолар агар кейин ҳам суғурта тўлашда давом этса, ортиғи билан олса бўлади, деб айтишади. Чунки кейин ҳам тўлаш мажбурий. Модомики, шундай экан, олдиндан тўлов пулини олса бўлади.

Тиббий суғуртани ҳам олдиндан тўлаб юрадилар. Агар амалиёт-операция қилинадиган бўлиб, унинг нархи

суғуртага тўланган маблағдан кўпроқ бўлса, суғурта пулининг ҳисобига жарроҳлик амалиётини қилдирса бўлаверади, чунки суғуртани кейин ҳам тўлаб юради.

Албатта, имконияти бемалол бўлган киши ўзининг ёнидан тўлагани афзал. Лекин имконияти чекланган одамлар суғуртадан фойдаланса бўлади. Фақат суғурта пулини олганидан сўнг сарфлаган пулини тўлагунга қадар суғуртани айнан мана шу ширкат билан давом эттириши керак.

РИБОНИНГ ЕТМИШ УЧ ЭШИГИ

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ «الرَّبَّاءُ ثَلَاثَةٌ وَسَبْعُونَ أَبًا».

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: Набий саллоллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: “Рибо етмиш уч бобдан иборатдир”.¹

Синдий раҳимаҳуллоҳ “Сунани Ибн Можа”га ёзган ҳошиясида айтади: “Бу ҳадисдан мақсад айнан 73 сони эмас, балки рибо турларининг жуда кўплигидир”.

Ибн Можа раҳимаҳуллоҳ “Сунан”да ривоят қилади:

عَنْ مُرَّةَ بْنِ شَرَّاحِيلَ قَالَ: قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ: «ثَلَاثٌ لِأَنَّ يَكُونَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَهُنَّ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا: الْكَلَالَةُ، وَالرَّبَّاءُ، وَالْخِلَافَةُ».

Умар розияллоҳу анҳу айтади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг учта масалани баён қи-

¹ “Сунани Ибн Можа”, 2361.

либ кетишлари мен учун дунё ва ундаги бор нарсадан яхшироқдир. Улар калола (меросга тааллуқли масала), рибо ва ўзларидан кейин халифа тайинлаб кетишлари». ¹

Бунга ўхшаш маълум сонлар зикр қилинган бошқа ҳадислар ҳам бор.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسِتُّونَ شُعْبَةً، وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ».

Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади. «Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: «Иймон олтмишдан ортиқ шохчадир. Ҳаё иймоннинг бир шохчасидир». ² Имом Муслим ривоятида: “Етмиш неча шохчадир” дейилган. ³

Иймон шохчалари ҳадисларда баён қилинмаган бўлса-да, олимларнинг асарларида ушбу мавзу жуда кенг ёритилган. Масалан, Имом Байҳақийнинг етмиш уч иймон шохчаларини шарҳлаган 20 жилдлик “Шуъабул иймон” номли китоби бор. Ибн Ҳиббон ва Ибн Ҳажар раҳимаҳуллоҳлар ҳам мавзуга доир китоблар битганлар.

Абу Довуд раҳимаҳуллоҳ “Сунан”ларида ривоят қилдилар:

¹ “Сунани Ибн Можа”, 2727.

² “Саҳиҳи Бухорий”, 9.

³ “Саҳиҳи Муслим”, 57

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: افْتَرَقَتِ الْيَهُودُ عَلَى إِحْدَى أَوْ ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً، وَتَفَرَّقَتِ النَّصَارَى عَلَى إِحْدَى أَوْ ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً، وَتَفَرَّقَتِ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً. زَادَ فِي رِوَايَةٍ: ثِنْتَانِ وَسَبْعُونَ فِي النَّارِ وَوَاحِدَةٌ فِي الْجَنَّةِ وَهِيَ الْجَمَاعَةُ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: «Яҳудийлар етмиш бир ёки етмиш икки фирқага бўлиндилар. Насоролар етмиш бир ёки етмиш икки фирқага бўлиндилар. Менинг умматим эса етмиш уч фирқага бўлинади».¹ Бошқа бир ривоятда: «Етмиш иккитаси дўзахда, биттаси жаннатда. У жамоатдир»² жумласи зиёда қилинган.

Расулуллоҳ саллоллоҳу алайҳи ва саллам умматнинг етмиш уч тоифага бўлинишини хабар бердилар, лекин уларнинг исмларини бирма-бир баён қилмадилар. Кейин уламолар бу ҳақда китоблар таълиф қилишди. Жумладан, Ибн Жавзий раҳимаҳуллоҳ “Талбиси иблис” китобида фирқаларни асосий олтита тоифага бўлган: хаворижлар, қадариялар, жаҳмиялар, муржиъалар, рофизалар ва жабриялар. Ҳар бир фирқани яна ўн иккита фирқага ажратиб, жами етмиш иккита фирқани санаб чиққан.

¹ “Сунани Абу Довуд”, 4596; “Сунани Ибн Можа”, 3982; “Саҳиҳи Ибн Ҳиббон”, 6247.

² “Сунани Ибн Можа”, 3992.

Саксакий раҳимаҳуллоҳ ўзининг “Ал-Бурҳон фий маъ-рифати ақоиди аҳлил адён” деган китобида ана шу етмиш икки тоифани бирма-бир зикр қилган.

Худди шу сингари олимлар рибонинг турлари ҳақида ҳам кўп асарлар ёзганлар. Маълумки, рибонинг турлари чекланган. Аввал зикр қилинганидек, рибо асосий икки қисмга бўлинади: Қарздаги рибо ва савдодаги рибо. Қарздаги рибо уч қисмга бўлинади:

- қарзни ортиғи билан қайтарасан, деган шарт билан қарз бериш;
 - қарз тўловини кечиктириш эвазига нархни кўтариш;
 - қарзни тезроқ қайтариш эвазига нархни тушириш.
- Савдодаги рибо эса икки қисмга бўлинади:
- фазл рибоси;
 - насия рибоси.

Асосий турлар бешта. Лекин ҳар бир турнинг таркибида бир қанча турлар бор.

Шайх Усаймин раҳимаҳуллоҳ айтади: “Бу 73 эшикдан мурод, рибонинг ҳар хил кўринишларига ишора бўлса керак, валлоҳу аълам. Толиби илм имкон қадар изланиб уларни ўрганиши керак. Модомики, рибонинг маъноси зиёда қилиш экан, бундан фақатгина олтин билан савдо қилганда кўпайтириб берилса рибо бўлади, деган маъно келиб чиқмайди. Балки, олтинни тенгма-тенглик ва қўлма-қўллик шартисиз олди-сотди қилиш, тенгма-тенглик ва кечиктириб бериш шарти билан савдо қилиш, бирини оз, бирини кўп, ҳам кечиктириб бериш шарти билан савдо қилиш, оз олтинни кўпроқ олтинга сотиб, камига пул қўшиш ва ҳоказо масалалар ҳам рибога киради. Худди шунингдек, кумуш савдосида ҳам бир қанча турларни ва

қарз рибосини келтириш мумкин. Қарз рибоси — фойда келтирган қарз сабабли бўлади”¹.

Рибо ҳақидаги нотўғри тасаввурга барҳам бермоқ ва ўқувчи учун уларни яхлит тарзда тақдим этмоқ мақсадида қуйида рибонинг бобларини санаб ўтишга қарор қилдик:

Қарздаги рибонинг кўринишлари²

- 1) Сонда зиёдани шарт қилиб қарз бериш.
- 2) Сифатда зиёдани шарт қилиб қарз бериш.
- 3) Манфаатни шарт қилиб қарз бериш.
- 4) Қарзда қарзни шарт қилиш.
- 5) Қарз олган одамдан ҳадясини қабул қилиш рибо, фақат аввалдан одат бўлса, жоиз.
- 6) Қарз берувчининг қўйилган гаровдан фойдаланиши.
- 7) Кафолат эвазига ҳақ олиш.
- 8) Қарзга олинган нарсанинг қиймати тушиб кетса, қийматга тўғрилаган ҳолда берган қарзни кўпайтириб олиш. Бу ҳам аксар уламолар наздида рибодир.
- 9) Қарзни муайян нарсаларнинг нархига белгилаб бериш.
- 10) Банкларга фоизли депозитга пул қўйиш.
- 11) Банклардан қарз, яъни кредит олиш.
- 12) Банклар тарафидан бериладиган кредит карталарни ишлатиш.

¹ “Фатҳи Зул-Жалоли вал-Иқром шарҳи Булуғил-маром”, 4/13-14 (Мактабати Исломиyyа нашриёти).

² Бу сарлавҳа остида санаб ўтилган рибонинг кўринишлари қўлингиздаги ушбу китобда айтиб ўтилган рибо турларининг хулосаси ҳисобланади.

- 13) Телефон рақами ҳисобини алоқа фирмасининг ўзидан қарзга тўлдириш ва кейин зиёда билан қайтариш.
- 14) Бошқаларнинг қарзларини онлайн орқали тўлаб бериб, кейин хизмат ҳақи олиш. Аввал олиб, кейин тўласа жоиз бўлади.
- 15) “Тушир ва тезлат” масаласи.
- 16) “Қўш ва чўз” масаласи.
- 17) Қарзини вақтида тўлай олмаётган кишидан молиявий жарима олиш.
- 18) Коммунал хизматларини вақтида тўламагани учун келадиган жарималар ҳам рибо ҳисобланади.
- 19) Савдо билан қарзни бир вақтда жамлаш.
- 20) Ийна савдоси.
- 21) Ийнанинг ўзи, фақат учинчи шахс орқали олиш. Яъни, сотилган молни тўғридан тўғри олмасдан, келишилган кишига сотиб, сўнг ундан олиши.
- 22) Ийна кўринишининг акси.
- 23) Банкдан таварруқ кўринишида байъ қилиш, яъни, банкдан мол насияга олинади ва банк вакил бўлиб, молни бошқага арзон нархга сотиб беради.
- 24) Байъул вафо. Пулга муҳтож бўлган киши бирор молни бошқа бир кишига сотиб, “Бу молни бошқасига сотмайсан, қачон пулини тўласам, ўзимга қайтариб сотасан,” деб шарт қўяди.
- 25) Байъул истиғлол. Юқоридаги кўринишга ўхшаш, фарқи: ўша машинани қайтариб, ўзи ижарага олади.
- 26) Гоҳида музораба қилмоқчи бўлиб, ҳар ойда маълум нархга келишиб олинади. Номи музораба бўлади, лекин ҳар ой фойдага қарамасдан маълум миқдорда пул бериб туриш гўё қарзга пул олиб, устидан зиёда бераётгандек бўлади ва бу рибо ҳисобланади.

- 27) Бир киши иккинчи кишига бир молни кўрсатиб, шуни нақдга олинг, мен сиздан қарзга киммат нархга оламан, деб таклиф қилади. Аксар уламолар, буни маълум шартлар билан жоиз деган бўлса-да, баъзи уламолар уни рибога ҳийла, деб айтишган.
- 28) Бир қарзни бошқа қарзга кўчириш ёки айлантириш. Қарз олган киши қарзини тўлаш муддати келганда тўлашга қодир бўлмайди. Қарз берган киши унга насияга қимматроқ нархга мол сотади ва молни бозорда арзон баҳога сотиб, аввалги қарзингни тўлагин, деб айтади, насия молнинг пулини яна бошқа муддатга чўзади.

Савдодаги рибонинг кўринишлари:

- 29) Олтинни олтинга чамалаб савдо қилиш.
- 30) Олтинни олтинга савдо қилиб, бири эски, бошқаси янги бўлгани учун бирини оз, бошқасини эса кўп қилиб алмаштириш.
- 31) Ҳар хил пробадаги олтинларни бир-бирига алмаштириш.
- 32) Бир хил вазндаги олтин тақинчоқларнинг кўзсизини кўзлисига алмаштириш. Бу масалада хилоф бор.
- 33) Олтинни олтинга алмаштирганда бирининг айби бўлади. Аслида сотиб олинган молда айб чиқса, сотиб олган кишига танлаш ихтиёри берилади: хоҳласа, молни қайтариб бериб, пулини олади ёки молнинг айбсиз ҳолатидаги қиймати билан айбли ҳолатидаги қиймати орасидаги фарқни талаб қилади. Аммо олтин масаласида орадаги фарқни талаб қилиш жоиз эмас.
- 34) Олтинни олтинга насияга сотиш.

- 35) “Ҳозир уйдан олиб чиқиб бераман”, деб олтинни олтинга савдо қилиш ҳам рибо. Одатда бу кўриниш насия дейилмаса-да, қўлма-қўллик йўқолгани учун рибо бўлади.
- 36) Олтинни олтинга алмаштирса, биринчи тарафники 10 грамм, иккинчи тарафники 8 грамм бўлса, 8 грамм олтин топширилса-ю, 10 грамм олтин кечиктириб берилса, бу ҳолатда рибонинг иккала турига ҳам тушган бўлади.
- 37) Олтинни кумушга савдо қилганда қўлма-қўллик топилмаса.
- 38) Бир жинсдаги пулларни бир-бирига алмаштирганда қўлма-қўллик ёки тенгма-тенглик топилмаса.
- 39) Пул жинси ўзгарганда қўлма-қўллик топилмаса.
- 40) Олтин-кумушни насияга олиш.
- 41) Олтин савдосида бўнак (закалат) олиш. Чунки бўнак насия жоиз бўлган савдодагина олинади.
- 42) Олтин савдосида хиёри шартни қўллаш. Бунинг кўриниши: бир киши олтин олади, пулини нақд тўлайди. Узоқ жойда тургани учун “Агар ёқса, олиб қоламан, ёқмаса, қайтариб олиб келаман”, деб пулини тўлиқ беради. Шу шартни рибовий муомалада қўйиш жоиз ёки жоиз эмаслиги ҳақида уламолар ихтилоф қилишган.
- 43) Олтинни банк тарафдан берилган карталар орқали сотиб олиш. Яъни, дўкондан олтин ёки кумуш олинади, пули карта орқали дўкондаги терминалга тўланади. Карта терминалдан ўтказилгандан кейин картанинг ҳисобидан дарҳол пул ечилади, аммо сотувчининг ҳисобига дарров ўтавермайди. Кўп ҳолда олувчи билан сотувчининг банк ҳисоблари бир банкда бўлмагани учун пул сотувчининг ҳисобига етиб келгунича бир неча соат вақт кетади. Агар ҳисоблари бир бўлса

ҳам, тез ўтмаслиги мумкин. Агар сотувчининг ҳисобига пул тушмасдан олувчи кетиб қолса, қўлма-қўллик йўқолиб, рибога тушади.

- 44) Олтинни интернет орқали сотиб олиш. Бу кўринишдаги муомала мумкин эмас, чунки бу ҳолатда қўлма-қўллик йўқ.
- 45) Олтин ва кумушни банкдан бериладиган чек орқали сотиб олиш. Бу баъзи аҳли илмлар наздида рибодир.
- 46) Заргарга буюртма бериб тилла тақинчоқ ясатиш. Бунда олтин ҳам, хизмат ҳам заргардан бўлса, битим жоиз бўлмайди. Заргар буюртмани қабул қилади ва олтиннинг нархи билан иш ҳаққини ҳам келишиб олишади. Агар пул нақд берилса, ишлаб бериш кечиккани учун насия рибоси бўлади. Агар тайёр бўлгандан кейин пулни бериб олса, иккала тараф ҳам кечиктиргани учун бу ҳам насия рибоси бўлади. Чунки савдо олдиндан қилиб қўйилган.
- 47) Бир жинсдаги пулни майдалатганда бир қисмини бериб, қолганини кейинга кечиктириш.
- 48) Бир киши 100 сўм майдалатса ва майдалаётган киши хизмати учун 1 сўм ҳақ олиб қолса, рибо бўлади. Сабаби, 100/99 алмаштиргани учун тенгма-тенглик йўқолади.
- 49) Дўконда пул майдалаётган вақтда ҳақ сўралмади, лекин бирон нарса сотиб олсагина майдалаб бериш шарт қилинса, бу ҳам рибо бўлади.
- 50) Эскириб ёки йиртилиб қолган пулларни маълум ҳақ эвазига янгисига алмаштириш.
- 51) Танга пулларни қоғоз пулларга сотиш. Яъни, танга пулларга қоғоз пулларни орада фарқи билан алмаштириш ҳам рибо бўлади.

- 52) Нақд пулни электрон ҳисобдаги пулга орада фарқ билан алмаштирганда бир жинсдаги пул бирлиги бўлса, рибо бўлади.
- 53) Омонатга қўйилган пулни бошқа пул бирлигида олиш. Бу ҳам аксар уламолар наздида рибо ҳисобланади.
- 54) Қарз тўланаётган вақтда пулнинг жинси ўзгарса, бошқа жинсни бераётган киши пулни тўлиқ қилиб бермаса, рибо бўлади.
- 55) Қарз олаётган вақтда бошқа пул жинсида тўлашни шартлашиб олиш ҳам рибо.
- 56) Дўкондан мол сотиб олинади ва қиймати катта бўлган пул берилади. Сотувчида қайтими бўлмай қолади, бир-бирига таниш бўлгани учун “кейинроқ оламан”, деб чиқиб кетади. Бу муомала ҳам айрим уламолар наздида рибо бўлади.
- 57) Сотувчи қайтимини бериш учун пулни майдалайман деб дўкондан ташқарига чиқиб кетса, баъзи уламолар шу муомала ҳам насия рибоси бўлади, деб айтишган.
- 58) Бировнинг қарзини сотиб олиш. Бунинг кўриниши қуйидагича: Бир кишининг иккинчи кишидан қарзи бор ва бермай чўзиб юрибди. Учинчи киши иккинчи кишидан биринчи кишидаги қарзни сотишини сўрайди, арзонроқ нархга сотишини шарт қилади. Биринчи кишидан тўлиқ ундириш эвазига фойда қилишни қасд қилади. Бу муомала айни рибонинг ўзидир.
- 59) Тижорий суғуртада рибонинг иккала тури — ҳам насия рибоси, ҳам фазл рибоси бор.
- 60) Баъзида эски олтинни янги олтинга алмаштиришга тўғри келади. Бу ерда тенгма-тенглик ва қўлма-қўллик шарт қилинади. Албатта, бундай вақтларда янги олтин эгаси рози бўлмайди. Шунинг учун эски олтинни нақдга сотиб, янгисини ҳам нақдга сотиб олиш керак.

Лекин дўконнинг эгаси эски олтинни оламан, фақат янги олтинни мендан оласиз, деб шарт қўйса, жоиз бўлмайди.

- 61) Эски олтинни янгисига алмаштирганда, “Эски олтинни сотиб пулини қўлга олмасдан янги олтинни оламан, орада фарқ бўлса, тўлайман” деб айтилса, бу муомала ни ҳам баъзи уламолар рибо бўлади, деб айтишади.
- 62) Олтин тақинчоқ олмоқчи бўлган кишининг тақинчоқ олишга пули етмайди, етмаётган миқдордаги пулни сотувчи унга қарзга бериб туради. Гўё етмаётган пулни унга қарз берган бўлиб, тиллани тўлиқ нархига қўлма-қўл сотган бўлади. Бу ҳам рибодаги ҳийла ҳисобланади.
- 63) Асосий мақсад бир жинсдан бўлган рибовий молни бирини кам, бирини эса кўп қилиб алмаштириш. Лекин икки тарафнинг бири ҳийла учун бошқа жинсни қўшади. Масалан, икки киши розилиги билан 12 граммлик узукни 15 граммлик узукка алмаштиряпти. Бу муомалада шариатнинг талаби қўлма-қўл ва тенгма-тенг бўлиш керак. Орадаги фарқни йўқотиш учун grammi оз бўлган тараф битта қалам қўшади. Яъни, 12 граммлик узук билан 100 сўмлик қалам. Гўё 12 грамм узукни 12 грамм узукка алмаштиряпти, қолган уч грамм эвазига битта қалам бераётгандек бўлади. Чунки қалам рибовий мол эмас, шунинг учун 3 грамм олтин орасида тенгма-тенглик шарт эмас, дейишади. Бу ҳийла ҳисобланади.

Албатта, рибовий молни рибовий бўлмаган молга хоҳлаган нархга келишиб сотса бўлаверади. Лекин ҳеч ким 3 грамм олтинни битта қаламга алмаштирмайди. Бу ерда ҳийла бўляпти, холос.

- 64) Тарозда ўлчаб сотиладиган рибовий молни кайл билан ўлчаб ўз жинсига сотиш, ёки унинг акси бўлган кайл билан ўлчанадиган рибовий молни тарози билан ўз жинсига сотиш рибо бўлади.
- 65) Ўлчами аниқ бўлмаган ва уйилиб турган рибовий егуликни ўлчами аниқ бўлган егуликка алмаштириш ҳам рибодир.
- 66) Музобана, яъни хурмо дарахтидаги мевани узиб қўйилган мевага алмаштириш рибо бўлади.
- 67) Муҳақола, яъни далада ўсиб турган бошоғидаги буғдойни ўриб олинган буғдойга алмаштириш.
- 68) Бир жинсдан бўлган рибовий молларнинг ҳўлини қуруғига алмаштириш.
- 69) Рибовий донни ўзининг унига алмаштириш.
- 70) Рибовий нарсанинг пишганини хомига алмаштириш.
- 71) Бир жинсдан бўлган рибовий молнинг тозасини аралашганига алмаштириш рибо бўлади. Масалан, тоза сут билан сув аралашган сутни бир-бирига алмаштириш рибо саналади.
- 72) Рибовий нарсадан сиқиб олинган нарсани ўзининг ас-лига алмаштириш рибо. Масалан, зайтуннинг мойини зайтуннинг мевасига алмаштириш ёки олмани олманинг шарбатига алмаштириш ва ҳоказо.
- 73) Гоҳида мол эгаси молини сўйиб, ўз эҳтиёжи миқдорида ишлатади. Қолган гўшти сақлаш имкони бўлмагани сабабли, қассобга олиб бориб беради ва кейинчалик бўлиб-бўлиб қайтариб олишга келишади. Гарчи гўштининг килоси тўғри келса ҳам, қўлма-қўллик йўқолгани учун бу рибо ҳисобланади.
- 74) Гўшти ўзининг жинсидан бўлган ҳайвонга алмаштириш, баъзи уламолар наздида бу рибо ҳисобланади.

Чунки қўйдаги гўшт миқдори аниқ эмас, тенгма-тенг-лик бўлмагани учун рибо бўлади.

- 75) Новвойга ун олиб келиб берилади ва ҳақ эвазига нон ёптиришади. Агар шу уннинг ўзидан нон ёпилса, жоиз. Аммо новвой ўзидаги ундан нон пишириб берса, баъзи уламоларнинг наздида рибо бўлади.
- 76) Рибовий бўлган молни қарзга олиб, қарз тўланадиган вақтда ўрнига шу турдаги бошқа рибовий молни берса, баъзи уламоларнинг наздида рибо бўлади.
- 77) Шафоат рибоси, яъни бир кишининг иши битмаяпти, иккинчи киши ўртага тушиб, таниш-билиш орқали битириб бера олади. Ана шу хизмати учун ҳақ сўраши баъзи уламолар наздида рибо бўлади.

Набий саллоллоҳу алайҳи ва саллам: *“Рибо етмиш уч эшикдан иборат”*, деб айнан мана шу масалаларни айтганлар, демаймиз, албатта. Лекин аҳли илмлар айтганидек, юқорида зикр қилинганларнинг ҳаммаси рибонинг турли шакллари саналади.

Набий саллоллоҳу алайҳи ва саллам: *“Рибо етмиш уч эшикдан иборат”* дедилар ва бошқа ҳадисларида *“Иймон етмишдан ортиқ шохчадан иборат”*, — деб айтдилар. Баъзи уламолар фикрига кўра, бу ададларнинг бир-бирига мувофиқ келиши тасодиф эмас, гўёки рибонинг ҳар битта эшиги иймоннинг ҳар битта шохчаси муқобилига қўйилди. Яъни, рибонинг қанчасига қўл урилса, шунчалик иймоннинг шохчаси йўқ бўлиб кетаверади, деган маънони англатади, валлоҳу аълам.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ

الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ﴾

«Эй иймон келтирганлар, Аллоҳдан тақво қилинглари ва чиндан мўмин бўлсангиз, рибонинг сарқитларини тарк қилингиз» (“Бақара” сураси, 278-оят).

Аллоҳ таоло оятнинг аввалини ҳам иймон зикри билан бошлаб, охирини ҳам иймон зикри билан тугатди. Демак, рибони тарк қилиш учун инсонга кучли иймон керак бўлади ва рибога муккасидан кетган одамнинг иймони заиф саналади. Яъни, улар бир-бирига боғлиқдир.

Учинчи боб:

**РИБОГА ОИД МУҲИМ
САВОЛ-ЖАВОБЛАР**

**«Судхўр бўлган
кимсалар (Қиёмат
кунида қабрларидан)
турмайдилар, магар жин
чалган мажнун каби
турадилар. Бунга сабаб
уларнинг: «Байъ (олди-
сотди) ҳам судхўрликнинг
ўзи-ку?» — деганларидир.
Ҳолбуки, Аллоҳ байъни
ҳалол, судхўрликни
ҳаром қилган».**

Бақара сураси, 275-оят.

РИБО ҲАҚИДА КЎП УЧРАЙДИГАН МУҲИМ САВОЛЛАР

1. Рибо ҳамиша ҳаромми ёки зарурат пайти рибога рухсат борми?
2. Рибохўр билан муомала қилиш аҳкомлари қандай?
3. Рибохўр тавба қилса, рибодан топган молини нима қилади?

Рибо ҳамиша ҳаромми ёки зарурат пайти рибога рухсат борми?

Унутманг, Аллоҳ таолонинг амр-буйруқларида инсонлар учун манфаат, қайтариқларида зиён бор:

﴿وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرَرْتُمْ
إِلَيْهِ﴾

“У (Аллоҳ таоло) сизларга ҳаром қилинган нарсаларини батафсил баён қилиб берган-ку?! Магар мажбур бўлсангиз, майли” (“Анъом” сураси, 119-оят).

Шариатда “الضرورات تبيح المحظورات” яъни “Зарурат ҳаром нарсаларни мубоҳ қилади” деган қоида бор. Лекин унинг ўз шартлари бўлиб, улар қуйидагилардан иборат:

1) Зарурат инсоннинг бошида аниқ-равшан бўлиши керак. Яъни, мусибат ҳолатида зарурат туфайли ҳаромга рухсат берилади. Аммо шу ҳаром иш қилинмаса, мусибат бўлиши мумкин, деган эҳтимол билан ҳаром амалга рухсат берилмайди.

2) Заруратни даф қилиш учун ҳаром амалдан ўзга восита йўқ бўлиши керак.

3) Ҳаром амалга рухсат берилганидан кейин зарурат миқдори билан чекланиш лозим ва ундан ортиғи ҳаром ҳисобланади. Шунинг учун уламолар айтади: “Оч қолган киши фақат ўлмайдиган миқдордагина ўлакани ейиши жоиз”.

Рибо масаласида ҳам зарурат сабабли рухсат берилади. Лекин зарурат қарз олаётган киши учун бўлиб, рибога қарз бераётган кимсага унинг алоқаси йўқ. Бинобарин, рибога қарз бераётган киши гуноҳкор бўлади, зарурат туфайли муҳтожликдан рибога қарз олаётган киши гуноҳкор эмас.

Шу ўринда эслатиб ўтиш лозим-ки, киши ўз-ўзига “Мен мажбур бўлган одамнинг ҳукмига тушаман!” деб хулоса чиқариши жоиз эмас. Ҳолатнинг зарурат ёки зарурат эмаслигини аҳли илмлардан сўраб билмоқ керак. Чунки аксар инсонлар зарурат ҳолати нималигини тушунмайдилар.

Чорасиз қолган инсон энг аввало Аллоҳ таолога сидқидилдан илтижо қилиши керак. Қўлидан келганча мубоҳ йўллари излаши керак. Энг яхши ва улкан восита дуодир.

﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا﴾

“Ким Аллоҳ таолога тақво қиладиган бўлса, У зот унинг йўлини очиб қўяди ва унга ўзи ўйламаган тарафдан ризқ беради” (“Талоқ” сураси, 2-оят).

Кўпчилик фоизсиз қарз берувчи топмагач, зарурат сабабли рибога қарз олиш мумкин, деб ўйлайди. Бу нотўғри тушунча, чунки инсон аввал мубоҳ сабабларнинг ҳаммасини қилиши керак. Сабабларнинг энг каттаси эса Аллоҳ таолога илтижодир. Шояд Аллоҳ таоло унинг ишини енгил қилиб қўяр!

Аслида Аллоҳ таолонинг бандаларига мусибат бериши ҳам уларнинг Ўзига илтижо қилиб ёлвориши учундир:

﴿وَبَلَوْنَهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾

“Биз уларни яхшиликлар ва ёмонликлар билан синадик, шоядки қайтсалар” (“Аъроф” сураси, 168-оят).

Рибо олиш зарурат саналган айрим ҳолатлар

Аксар мисоллар Шайх Муҳаммад Солиҳ Мунажжид ҳафизахуллоҳнинг расмий саҳифасидан олинди.

Савол: Бир кишининг ошқозонини жарроҳлик амалиёти қилмоқ керак. Бунинг учун эса бир ярим миллион зарур. Банкдан бошқа жойдан пул тополмаяпти. Шу ҳолатда банкдан рибога пул олса бўладими?

Жавоб: Абу Абдуллоҳ Заркаший раҳимаҳуллоҳ айтади: «Зарурат, бу — ман этилган нарсани истеъмол қилмаса, ҳалок бўладиган ҳолатга келиб қолмоқдир. Масалан, еб-ичишга муҳтож инсоннинг очлик ҳолати давом этса, ўлим ёки бирор аъзосининг ишдан чиқиш хавфи туғилганида унга ҳаром нарсани ҳам емоқни мубоҳ қилади.

Агар касалингиз оғирлашса ва жарроҳлик амалиёти фойда бериб, касалликдан фориғ бўлишга кўзингиз етса, ушбу амалиётни рибо аралашмаган қарз ёки ҳалол пул топилгунга қадар кечиктириб туришнинг имкони йўқ бўлса, банк билан фоизли қарз муомаласи қилишингиз жоиз саналади»¹

Агар кутиб туришнинг иложи бўлса ва бошқа мубоҳ йўл орқали пул топиш мумкин бўлса, рибога қарз олиш ҳаром бўлади.

Савол: Ёши ўттизларга чиққан яқинда Исломга кирган бир йигит дўкон очган, лекин савдоси юрмасдан, қарзга ботиб қолган. Қарзни тўлаш учун унга бир ой муҳлат берилган. Агар қарзини тўламаса, 9 йилга қамалади. Унда икки йўлдан бири бор: Банкдан рибога қарз олиши керак ёки 9 йил қамокда ўтириб чиқиши керак. Шундай ҳолатда рибога қарз олса бўладими ?

Жавоб: Албатта юқоридаги мубоҳ йўللار топилмаса, бу ҳолат заруратга киради. Кейин қўлига пул тушиши билан банкдаги қарзни тезроқ узиши керак.²

¹ <https://islamqa.info/ar/answers/123563/> — Шайх Солиҳ Мунажжид ҳафизаҳуллоҳ бошчилигидаги “Савол-жавоб” саҳифаси: 123563-савол, 2009 йил, 18-март.

² <https://islamqa.info/ar/answers/94823>

Савол: Ижара уйда турадиган бир киши насияга ер сотиб олган ва пулнинг бир қисмини бўнак сифатида бериб қўйган. Фалон муддатда ернинг қолган пулини беришга келишган. Тўлаш муддатига жуда оз вақт қолди, лекин қарзни тўлашга имкони йўқ. Шунинг учун банкдан рибога қарз олиб, ернинг пулини тўласа, ер ҳам, берилган бўнак ҳам ўзига қолади. Агар тўламаса, ердан ҳам, бўнақдан ҳам айрилади. Шу вазиятда банкдан рибога қарз олса бўладими?

Жавоб: Бу ҳолат заруратга кирмайди, шунинг учун бундай вазиятда банкдан рибога қарз олиш жоиз эмас. Сотиб олинган ер ва бериб қўйилган бўнак қўлдан кетса ҳам, жоиз деб рухсат берилмайди.¹

Савол: Бир киши банкда ишлаш ҳаромлигини билиб туриб ўша ерда ишлайди. Айни вақтда бошқа иш қидирмоқда, лекин ҳали иш топилмади. Бошқа ҳалол иш топмагунича банкда ишлаб турса бўладими?

Жавоб: Йўқ! Банкда ишлашни дарҳол тарк қилиб, ҳалол ризқ тилаб Аллоҳ таолога дуо қилиши керак. Бошқа иш топилмаётгани зарурат ҳукмига ўтмайди.

Савол: Ижарада яшайдиган ва уй сотиб олишга қурби етмайдиган кишининг банкдан кредитга уй сотиб олиши жоизми?

Жавоб: Уламолар рухсат беришмаган. Чунки инсон Аллоҳ ҳаром қилган нарсани қилмаса ўладиган ёки ўлишга яқин қоладиган ҳолат зарурат ҳисобланади. Инсон ижа-

¹ <https://islamqa.info/ar/answers/121071>

рада ҳам кун кечириши мумкин. Шунинг учун уй олиш заруратга кирмайди ва унинг учун рибо олиш ҳаром бўлади.

Куфр диёрида рибога рухсатми?

Баъзилар куфр диёрида кофирлар билан мусулмонлар орасида рибо йўқ, шунинг учун куфр давлатларида рибога уй олса бўлади, деб айтишади. Улар Абу Ҳанифа раҳимаҳуллоҳнинг “Мусулмон билан ҳарбий (яъни, “дарул ҳарб” — кофирлар диёрида) бўлган кишининг орасида рибо йўқ!” деган сўзига суянишади. Лекин бу иш ҳаромдир. Жумҳур уламолар мусулмон билан мусулмон орасида ёки кофир билан мусулмон ўртасида бўлишидан қатъи назар, рибо ҳаром, деб айтишган. Чунки далилларда мусулмон билан кофир ажратилмаган.

Пайғамбаримиз саллоллоҳу алайҳи ва саллам рибо егувчини ҳам, рибо едирувчини ҳам лаънатлаганлар.

Абу Юсуф раҳимаҳуллоҳ ва жумҳур уламолар ҳам бу масалани билиттифоқ мумкин эмас деб айтишган.

Абу Ҳанифа раҳимаҳуллоҳнинг сўзи қуйидагича тушунилади: Ҳарбий кофирнинг моли аслида ҳалол. Демак, уни рибо йўли билан олиш ҳам ҳалол бўлиши керак. Абу Ҳанифа раҳимаҳуллоҳ кофирдан молни зиёдаси билан олишни ҳалол, деган. Бугун рибога рухсат бераётганлар эса кофирга зиёда тўлашади. Яъни, бу Абу Ҳанифа раҳимаҳуллоҳ рухсат берган шаклнинг мутлақо тескаридир!

Ҳанафий мазҳаб уламоларидан Камол ибн Ҳумом айтади: “Абу Ҳанифа раҳимаҳуллоҳнинг фатвосининг зоҳиридан зиёда мусулмоннинг фойдасига бўлса, унинг мубоҳ бўлиши тушунилади. Асҳобларимиз дарсларда рибо ва

қиморни ҳалол санашдан мақсад — муомаланинг иллатига қараб, зиёда мусулмон учун ҳосил бўлса, дейишган”¹

Савол: Кофирга зиёда бериш жоиз эмас экан, кофирлардан зиёдани олиш жоизми? Яъни, мусулмон киши куфр давлатларида пулларини банкка қўйиб, кўпайтирса бўладими?

Жавоб: Бу масалада ҳам уламолар ихтилоф қилишган. Жумҳур уламолар мутлақо мумкин эмас, деб айтишади. Ҳатто Абу Ҳанифа раҳимаҳуллоҳнинг фатвосига биноан ҳам жоиз эмас. Чунки Абу Ҳанифа раҳимаҳуллоҳ банклар йўқ вақтда муайян кофир кишига рибога пул бериб, зиёда билан олса бўлади, деб фатво берган. Лекин ҳозирги кунимиз бу фатвога тўғри келмайди. Чунки банкка пул қўйилганда пул қўйган кишидан кўра банк кўпроқ фойдаланади. Шунинг учун банк фоизини беради. Агар банк фойда топмаганида зиёда фоиз бермаган бўлар эди. Банкка пул қўйган киши фойда олаётган бўлса ҳам, мункаришга ёрдам берган бўлади. Шунинг учун бу фатвони татиқ этиш умуман тўғри келмайди.

Рибохўр билан муомала қилиш аҳкомлари

Бу сарлавҳа остида бир нечта масала зикр қилинади:

1. Рибохўр билан муомала қилиш ҳолатлари ва ҳар бир ҳолатнинг шаръий ҳукми.
2. Рибохўр вафот этса, рибодан топган моли меросхўрларига ҳалол ёки ҳаромлиги ҳақида.

¹ “Фатҳул Қадийр”, 7/39.

3. Банклар билан муомала қиладиган корхоналарда ишлашнинг ҳукми.

4. Кредитга машина ёки уй олган киши қарзини узмасдан туриб, ундан шу машинани ёки уйини сотиб олишнинг ҳукми.

5. Банкдан қарз олиб, сўнг қарзга ботиб қолган кишининг қарзини узишга ёрдам беришнинг ҳукми.

6. Банкдан қарз олиб, ўша пулга сиздан мол олмоқчи бўлган кишига молни сотишнинг ҳукми.

7. Банк билан шартномаси бўлган дўконлардан банк воситачилигида насияга мол сотиб олиш ҳукми.

Биринчи масала: Рибохўр билан муомала қилиш ҳолатлари ва ҳар бир ҳолатнинг шаръий ҳукми. Рибохўр билан муомала қилиш бир қанча ҳолатларга бўлинади.

1-ҳолат. Рибохўрда ҳаққи бўлган киши ҳаққини рибохўрдан олса бўлади. Масалан, ота рибохўр, лекин фарзандлар билан аёлининг унинг устида ҳақлари бор. Яъни, болалари билан аёлининг нафақаси эрнинг зиммасида. Уламолар судхўрдан ҳақдорлар ҳақларини олишлари жоиз дейишади. Мол-дунёни рибодан топгани учун эрининг ўзи жавобгар бўлади. Аёл билан фарзандларга мол-дунё мубоҳ йўл билан ўтгани учун уларга зиёни йўқ, ҳақ эгалари ундан фойдаланса бўлаверади. Ёки биров қарз сўраб келган кишининг рибо билан шуғулланишини билмасдан қарз беради. Қарз олган киши қарзини рибодан топган молидан қайтарса ҳам, қарз берган киши олиши мумкин. Чунки қарз унинг ҳаққи. Рибодан топганликнинг гуноҳи қарз олган кишининг ўзига бўлади.

2-ҳолат. Рибохўр билан рибодан бошқа нарсаларда муомала қилиш. Масалан, савдо-сотиқ ва шунга ўхшаш рибодан бошқа масалаларда муомала қилиш мумкинми?

Уламолар буни ҳам жоиз дейишган. Савдогарнинг дўкони-га рибо билан шуғулладиган киши келиб савдо қилса, бу савдо жоиз бўлади. Ёки аксинча рибохўр нарсa сотаётган бўлса, модомoки, сотилаётган нарсa ҳалол экaн, ундaн нарсa харид қилиш мумкин. Пайғамбаримиз саллоллоҳу алайҳи ва саллам яҳудийлар билан савдо-сотиқ ҳам ва бошқа муомалаларни ҳам қилганлар. Яҳудийларнинг — Аллоҳ таоло хабар берганидек, — рибо билан шуғулланишлари машҳур эди. Пайғамбаримиз саллоллоҳу алайҳи ва саллам совутларини гаровга қўйиб яҳудидан егулик сотиб олганлари ҳадисларда келган.

3-ҳолат. Рибохўр бераётган ҳадяни ёки зиёфатни қабул қилмоқ. Бу масала икки қисмга бўлинади. Агар рибохўрнинг рибодан бошқа даромади бўлмаса, яъни топаётган мол-дунёсининг ҳаммаси рибодан бўлса, унинг ҳадяси қабул қилинмайди ва зиёфатини ҳам ейиш жоиз эмас.

Аммо рибохўрнинг ҳалол даромади ҳам бўлса, унинг ҳадясини қабул қилиш ва зиёфатини ейиш жоиз, дейишган уламолар. Чунки Пайғамбаримиз саллоллоҳу алайҳи ва саллам яҳудийларнинг зиёфатини еганлар. Баъзилар даромадининг катта қисми рибодан бўлса, унинг ҳадясини қабул қилмоқ, зиёфатини емоқ макруҳ бўлади, дейишган. Баъзилар эса ҳатто ҳаром ҳам деб айтишган. Лекин жоиз деганларнинг сўзи саҳиҳроқ ҳисобланади.

Иккинчи масала: Рибохўр вафот этса, рибодан топган моли меросхўрларга ҳалол ёки ҳаромлиги ҳақида нима дейилади? Баъзи уламолар меросхўрлар учун рибохўрнинг мол-дунёси ҳалол, дейишади. Чунки шариатда ҳаром қилинган моллар икки турга бўлинади: Тўнғиз, ўлакса, ароқ каби айнан ўзи ҳаром саналган нарсалар. Бу турдаги моллар бир қўлдан бошқа қўлга ўтиш билан ҳеч

қачон ҳалол бўлиб қолмайди. Иккинчи турга эса асли ҳалол, лекин ҳаром йўл билан топилган моллар киради. Масалан, ҳаром йўл билан топилган бойликлар. Мероснинг ўзи ҳаром эмас, балки у ҳаром йўл билан топилган. Модомики, рибохўрнинг моли бошқаларга ҳалол йўл билан ўтса, масалан, мерос йўли билан ўтса, мол ҳалол ҳисобланади.

Моликий мазҳаб уламоларидан Муҳаммад Улайш раҳимаҳуллоҳ айтади: “Рибо ёки нотўғри битимлар билан топилган ҳаром моллар меросхўрга ҳалол ёки ҳаром эканлиги хусусида уламолар ихтилоф қилишган. Мерос қолдирилган молнинг айнан ўзи ҳаром дейилса, масалан, ўғирланган ёки тортиб олинган мол каби ҳақиқий эгаси маълум бўлса, меросхўрга у мол ҳалол ҳисобланмайди”.¹

Шайх Усаймин раҳимаҳуллоҳ айтади: “Рибохўрнинг фарзандлари отаси тириклигида унинг мolidан ейиши ва дастурхонида ўтириши жоиздир. Чунки Набий солалаллоҳу алайҳи ва саллам яҳудийларнинг рибохўр эканликларига қарамай, уларнинг дастурхонига ижобат қилганлар”.²

Отага молнинг ҳаром йўл билан келиши — у билан Аллоҳ ўртасидаги муомала.

Шайх Усаймин раҳимаҳуллоҳ фатвосининг давомида айтади: “...Агар ўзидан кейин фарзандларига мерос қолдирган бўлса, бу мерос ҳам фарзандлар учун ҳалол бўлади. Чунки, улар шаръий йўл билан мерос олишди. Ушбу мол ўз эгасига ҳаром бўлса ҳам, меросхўрлар унга шаръий мерос орқали эришишди. Агар меросхўрлар отасининг номидан бу молни хайр-эҳсон, садақа қилиб юборишса, эҳтимол,

¹ “Манҳул жалил шарҳи мухтасарул Халил”, 2/416.

² “Лиқоул бобил мафтўҳ”, 20/181.

Аллоҳ таоло оталарининг аввалги гуноҳларини шу садақа сабабли ўчириб юборар”¹

Шу ўринда савол туғилади: Шайх Усайминнинг фатво-сига биноан рибодан топилган пуллар рибохўр вафотидан кейин унинг номидан садақа қилинса, қандай қилиб гуноҳларига каффорат бўлиши мумкин, ахир Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинган ҳадисда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам *«Эй инсонлар! Албатта, Аллоҳ таоло покдир ва пок нарсаларнигина қабул қилади»*,² деб айтганлар-ку?

Жавоб: Рибодан топилган пуллар ҳалол йўл, яъни мерос орқали фарзандларнинг мулкига ўтди. Шунинг учун бу моллар энди отанинг мулки эмас, балки фарздаларнинг мулки ҳисобланади. Фарзандларининг қўлида мубоҳ бўлган бу молларни садақа қилиш жоиз, эҳтимол Аллоҳ таоло шу сабабли рибохўрнинг гуноҳларини кечар...

Учинчи масала: Банклар билан муомала қиладиган корхоналарда ишлашнинг ҳукми.

Аслида банкларда қандай вазифада бўлишидан қатъи назар, ишлаш ҳаром ҳисобланади. Чунки банкка алоқадор ҳар қандай амал ҳаромдир. Ҳатто фаррош, қоровул ёки шунга ўхшаш рибо муомаласига бевосита аралашмайдиган вазифада ишласа ҳам, мутлақо жоиз эмас.

Лекин мубоҳ амал билан шуғулланадиган корхонада ишласа, аммо корхона банклар билан муомала қилиб турса, уламолар бундай корхонада ишлаш, жоиз деб айтишади. Фақат ўша корхонанинг банк билан бўладиган муомаласига бевосита аралашмаслиги шарт.

¹ “Лиқоул бобил мафтуҳ”, 19/181.

² “Саҳиҳи Муслим”, 1015.

Шайх Усаймин раҳимаҳуллоҳдан сўрашди: “Мен банклар билан муомала қиладиган бир ширкатда ишлайман. Гоҳида корхона ишчиларнинг ойлигини тўлашга пул топа олмаса, банкдан рибога қарз олиб, ишчиларга ойлик тарқатади. Шу корхонада ишлашим жоизми?”

— Модомики, рибовий муомалага бевосита аралашмаётган бўлсангиз, жоиз бўлади”, — деб жавоб берди шайх.

Тўртинчи масала: Кредитга машина ёки уй сотиб олган, лекин ҳали кредитини узмаган кишидан шу машинани ёки уйни сотиб олишнинг ҳукми.

Уламолар жоиз деб фатво беришган. Фақат кредит олган киши кредитини ўзи охирига етказиши керак. Яъни, шу машинани ёки уйни сотиб олган киши кредитнинг қолган қисмини тўлашни бўйнига олмайди. Аслида банк ҳам унга рози бўлмайди, яъни кредитни тўлиқ тўламагунча машина ёки уйни сотишга рухсат бермайди. Бу кўринишдаги савдо кўпинча бир-бирини яхши танийдиган кишилар орасида бўлади. Агар сотиб олаётган киши уй ёки машинанинг банкка тўланган қисмини уй ёки машина эгасига бериб, банкда қолган қисмини ўзининг номига ўтказадиган бўлса ва тўловни ўз вақтида тўламаса, банк унга жарима солади ва рибога тушиб қолиш эҳтимоли бор. Вақтида тўлаганда ҳам рибо шарт қилинган шартномага қўл қўйган бўлади. Шунинг учун сотиб олаётган шахс кредит масаласига умуман аралашмасдан сотиб олса, ҳеч қандай муаммо йўқ.

Бешинчи масала: Банкдан қарз олиб, қарзга ботиб қолган кишининг қарзини узишга ёрдам беришнинг ҳукми.

Агар банкдан кредит олган киши қилган ишининг катта гуноҳ эканини англаб, тавба қилган ва тавба аломатлари зоҳир кўринган бўлса, тавба ўзидан аввалги гуноҳларни ювгани учун бу кишига ёрдам бериш шаръан жоиз, ҳатто мустаҳаб ҳисобланади. Мўмин-мусулмонлар бир-бирларига ёрдам беришлари лозим.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:
مَنْ نَفَسَ عَنْ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ الدُّنْيَا، نَفَسَ اللَّهُ عَنْهُ
كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ.

Абу Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: «*Ким бир мўминдан дунё машаққатларидан бир машаққатни аритса, Аллоҳ таоло ундан қиёмат кунининг машаққатларидан бирини аритади*».¹

Агар у кишига ёрдам берилмаса, яна қарзга ботиб кетаверади. Шунинг учун тавба қилган бўлса, унга ёрдам бериш жоиз. Агар тавба қилмаган ёки кредитини тўлаб бўлгандан кейин яна кредит оладиган бўлса, унга ёрдам бермаслик керак, акс ҳолда унинг маъсиятига шерик бўлиб қолади. Ҳатто баъзи уламолар: “Агар тавба қилган бўлса, закот пулидан ёрдам берса ҳам бўлади. Чунки закотга ҳақли бўлганлардан бири қарздорлар ҳисобланади”, деганлар.

Шайх Усаймин раҳимаҳуллоҳдан ҳаром иш сабабли қарз бўлиб қолган кишига закот пулидан ёрдам берса бўладими, деб сўрашди. “Агар тавба қилган бўлса, закот

¹ “Саҳиҳи Муслим”, 2699.

пулидан ёрдам берилади. Акс ҳолда, берилмайди. Чунки ҳаромдан тавба қилмаган кимсага ёрдам берилса, у яна шундай қарз олади,” — деб жавоб берди шайх.¹

Умар Сулаймон Ашқор раҳимахуллоҳ айтади: “Ким рибога қарз олган бўлса, унга закот пулидан бериш жоиз эмас. Фақат рибодан тавба қилган инсонга берса бўлади”.²

Олтинчи масала: Банкдан қарз олиб ўша пулга мол сотиб олмоқчи бўлган кишига нарса сотиш мумкинми?

Бу масала бугунги кунимизда кўп учрайди. Унинг икки хил кўриниши бор: Харидорнинг ўзи банкдан қарз олиб, кейин шу пулга мол сотиб олиши мумкин ёки банк вакили келиб, сотувчидан нақдга нарса сотиб олиб, кейин унга қарзга сотади. Бу муомаланинг иккала кўриниши ҳам мумкин эмас.

Масалан, бир киши дўкондордан молни насияга сотишини сўради, дўкон эгаси рози бўлмади. Харидор молни нақдга олиш учун пули йўқлигини маълум қилиб, банкдан қарз олиб, кейин сотиб олишини айтса, сотувчи харидорнинг банкка бориб қарз олиш ниятини аниқ била туриб унга сотиши жоиз эмас. Аксинча, банкдан қарз олса, унга мол сотмаслигини шу ернинг ўзида билдириб қўйиши керак. Чунки харидорнинг банкдан қарз олишига сотувчи сабабчидек бўлиб қолади.

Хуллас, ҳар икки ҳолат мумкин эмас. Чунки бу ҳаромга ёрдам бериш саналади. Фақиҳлар айтадиларки: “Узум сотаётган киши харидор узумдан хамр тайёрлашини билса, унга узум сотмайди”.

¹ “Шарҳул мумтиъ”, 6/235.

² “Абҳосун надватил хомисати лиқазояз закотил муъосира”, 210.

Аслида узум ҳалол, лекин сотиб олаётган киши ҳаромга ишлатиши аниқ бўлса, уни сотиш мумкин эмас. Шунингдек, пичоқ сотиб олаётган киши ҳаром нарсага ишлатиши аниқ бўлса, унга пичоқ сотиш ҳаром бўлади. Масалан, бир киши соқолини олиш учун лезвия сўраса, унга лезвия сотиш жоиз эмас. Агар харидорнинг мақсади маълум бўлмаса, мубоҳ мол сотилаверади.

Мусулмонлар орасида фитна чиқса ва иш урушга етиб борса, фитна вақтида қурол сотиш ҳаром бўлади. Чунки ана шу қурол билан мусулмонлар бир-бирларини ўлдиришлари мумкин.

Шунинг учун банкдан қарз олиб, мол сотиб олмоқчи бўлган кишига молни сотиш мумкин эмас. Бордию, молни савдо қилишдан аввал банкдан қарз олиб бўлган бўлса, унга мол сотиш жоиз. Чунки ҳаром иш бўлиб ўтди. Харидор пулни ҳаром йўл билан топган бўлса ҳам, муҳими, сотувчига ҳалол йўл билан ўтяти. Бу ўринда сотувчи унинг рибога қарз олишига сабабчи эмас.

Еттинчи масала: Банк билан шартномаси бўлган дўконлардан банк воситачилигида насияга мол сотиб олиш ҳукми.

Дўкон билан банк насияга мол сўровчи харидорларнинг талабини қондириш мақсадида, ўзаро ҳамкорликда иш юритиш тўғрисида шартнома тузади. Бунда банк тарафидан харидорларнинг ҳужжатларини расмийлаштириш учун бу дўконда доимий ишлайдиган махсус бир ходим тайинланади ёки сотувчи насияга мол сўровчи харидорларни банкка йўллаб қўяди. Банк харидор билан келишим тузиб бўлгач, сотувчига молни бериб юборишини айтади. Молнинг пулини эса арзон нархда дўконга нақд беради. Бу ерда мижознинг кўрадиган фойдаси шундаки, у молни

бозор нархида, маълум муддатга насияга олади. Албатта, қиммат нарсалар савдосида бу мижозлар учун жуда қулай. Банкнинг кўрадиган фойдаси эса, молнинг нархини пасайтириб, дўконнинг ҳисоб рақамига тушириб беради ва мижоз ҳар ойнинг белгиланган кунда қарзини тўлаши керак бўлади. Агар тўлов ўша кундан кечикса, ҳар бир кечиктирилган кун учун фоиз қўшиб тўлайди. Кўпчилик қарзга олганда нақд нархнинг устига ҳеч нарса қўшилмаса, рибо бўлмайди деб ўйлайди. Аслида, насия сотилгани учун нархнинг қиммат бўлишида ҳеч қандай муаммо йўқ. Асосий муаммо, банк билан мижознинг ўртасида тузилган шартномада тўлов ўз вақтида тўланмаса, устига фоиз қўшилади деган банд бўлади. Харидор ўз вақтида тўлашга ишончи комил бўлса ҳам, бундай битимга қўл қўйиш ҳаром. Чунки ҳаромга рози бўлиш ҳам ҳаромдир. Дўконнинг банк билан шартнома қилиб, банк ходимини дўконга ўтқазиб қўйиши умуман жоиз эмас. Дўкон эгаси банк билан дўкон ўртасида ҳеч қандай рибо бўлаётгани йўқ, деб ўйлайди. “Молни банкка нақд сотаяпман, банк уни рибога сотса, гуноҳи ўзига!” дейди. Аслида эса Аллоҳ ва расули лаънатлаган ҳамда уруш эълон қилган кимсага дўконидан жой бериб, рибо билан шуғулланиши учун шароит яратиб берган бўлади. “Агар шунга рози бўлмасак, мижоз умуман келмай қўяди, чунки бошқа дўконларнинг ҳаммаси шу тарзда иш юритади,” — деб ўзини оқламоқчи бўлади.

Ҳалолдан фойда топмоқчи бўлса, фойданинг оз бўлиши табиий, ҳаромдан эса кўп фойда топиш мумкин. Чунки унинг ўғирлик, ёлғон ва ғирром каби бир қанча йўллари бор. Ахир кўпроқ фойда кўриш учун ўғирлик ёки ёлғон ишлатиш ҳалол бўлиб қолмайди-ку! Баъзи уламолар мабодо ҳалол иш қилиб фойда топмаса, кўчада қолиб кетади-

ган ва тиланчилик қилишга мажбур бўладиган бўлсагина, бу ҳолат очиқ ҳаром билан шуғулланишдан енгилроқдир, деб айтган. Бугунги кунда тарқалган савдо турларининг кўплари ҳаром бўлгани учун жуда эҳтиёт бўлиш керак. Инсон ҳалол йўл билан ризқ топаман, деб ҳаракат қилса ва ҳаромдан четланса, Аллоҳ таоло ҳалол ризқ эшикларини кенг очиб қўяди.

Ҳасан Басрий раҳимаҳуллоҳ айтганлар: “Ҳалол йўл билан бир дирҳам топмоқ жангда душманга йўлиқишдан енгилроқдир”.

Рибодан тавба қилган кишига оид аҳкомлар

Бу сарлавҳа остида асосий учта масала зикр қилинади:

1. Савдо рибосига тушиб қолган киши тавба қилса, нима қилиши керак?
2. Рибога қарз олиб, машина ёки уй сотиб олган киши рибодан тавба қилганидан кейин машина ёки уйни нима қилади?
3. Рибодан мол орттирган киши тавба қилганидан кейин мол-мулкини нима қилади?

Биринчи масала: Савдо рибосига тушиб қолган киши тавба қилса, нима қилиши керак?

Ўтган бобларда савдо ва қарз риболари ҳақида батафсил зикр қилинди. Масалан, олтинни олтинга тенгма-тенг қилмасдан алмаштириш савдодаги рибо бўлади. Бир киши рибо ҳукмларини билмагани учун нотўғри битимлар қилиб келган бўлса, рибо эканини билганидан кейин нима қилиши керак?

Аввало қўлма-қўллик ва тенгма-тенглик шарт қилинган савдода ушбу шартлар топилмаса, бу байъ фосид ҳисобланади. Байъ ботил бўлганидан кейин ҳар икки тараф олган молини имкон қадар эгасига қайтариш керак. Яъни, 10 грамм олтин узукни 12 грамм олтин узукка алмаштирган бўлса ва кейин унинг ҳаромлигини билса ёки билиб туриб шу ишни қилган бўлса-да, сўнг тавба қилса, олинган олтинлар уларнинг қўлларида бўлса, иккала тараф ҳам бир-бирига олган олтинларини қайтариб беришади.

Демак, савдо рибосига тушган киши тавба қилса ёки ҳаромлигини кейин билган бўлса, рибо моллари ҳали қўлида турган бўлса, эгаларига қайтаради. Яъни, бундай савдо орқали қўлга киритилган мол кишининг мулки ҳисобланмайди. Ҳатто розилик билан олинган бўлса ҳам, мол аввалги эгасининг мулки бўлиб қолаверади. Чунки ўртадаги савдо шаръан носоҳиҳ-нодуруст муомала саналади.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: أُتِيَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِتَمْرٍ، فَقَالَ: مَا هَذَا التَّمْرُ مِنْ تَمْرِنَا. فَقَالَ الرَّجُلُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، بَعْنَا تَمْرَنَا صَاعَيْنِ بِصَاعٍ مِنْ هَذَا. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هَذَا الرِّبَا فَرُدُّوهُ، ثُمَّ يَبْعُوا تَمْرَنَا وَاشْتَرُوا لَنَا مِنْ هَذَا.

Абу Саъид Худрий розияллоҳу анҳу ривоят қилади: Набий саллоллоҳу алайҳи ва салламга хурмо келтиришди. “Бу хурмо бизнинг хурмомиздан эмас-ку!” — дедилар у зот.

— Ё Расулulloҳ, биз ўзимизнинг икки соъ хурмога бу хурмодан бир соъ олдик” — деб жавоб беришди.

Набий саллоллоҳу алайҳи ва саллам: *“Бу иш рибодир, уни қайтаринглар!”* деб, ечимини ўзлари айтдилар: *“Бизнинг хурмони сотинглар-да, кейин пулига шу хурмодан олинглар”*¹

Ҳадисда бир соъ хурмони икки соъ хурмога тўғридан-тўғри алмаштириш рибо дейилди. Агар савдо ботил саналмаганида Набий саллоллоҳу алайҳи ва саллам уни қайтаринглар, деб айтмаган бўлардилар. Демак, ҳар қандай савдода рибо топилса, ўша савдо ботил бўлиб, уни қайтариш керак.

Имом Нававий раҳимаҳуллоҳ ушбу ҳадиснинг шарҳида айтади: “Бу ҳадис фосид савдо билан қўлга киритилган молни сотувчига қайтариш вожиб эканига далилдир. Агар молни сотувчига қайтарса, пулини қайтариб олади”²

Агар кимдир бундай муомалани анча йиллардан буён қилиб келган бўлса ва рибо йўли билан сотиб олинган мол йўқ бўлиб кетган бўлса, бундай ҳолатда тавбанинг ўзи кифоя ҳисобланади.

Иккинчи масала: Рибога қарз олиб, машина ёки уй сотиб олган киши тавба қилганидан кейин машина ёки уйни нима қилади?

Уламолар тавба қилишининг ўзи кифоя, дейишади. Яъни, инсон тавба қилган бўлса, қурган уйи ёки сотиб олган машинасидан воз кечиб, мулкидан чиқариб ташлаши

¹ “Саҳиҳи Муслим”, 1594.

² Шарҳу Саҳиҳи Муслим”, 11/22.

шарт эмас. Уйида яшайверади, машинасидан фойдаланаверади.

Агар кредитга машина олиб, шу машина билан тирикчилик қилиб, бола-чақасини боққан бўлса, машинасида бажарган иши ҳалол бўлса, бас, топган пули ҳалол ҳисобланаверади. Машинанинг ҳаром йўл билан олинishi ҳалол йўл билан топилган молни ҳаромга чиқармайди.

Учинчи масала: Рибодан мол орттирган киши тавба қилганидан кейин топган мол-мулкани нима қилади?

Рибодан мол-дунё орттирган киши тавба қилган вақтда рибо муомаласи тугаган ёки тугамаган бўлиши мумкин. Агар рибодан мол топаётган киши тавба қилган вақтида рибо муомаласи тугамаган бўлса, бу муомаланинг ҳукми аниқ. Яъни, берганини олади, зиёдасини тарк қилади. Зиёдани олиш рибо бўлади:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ
الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾

«Эй мўминлар, Аллоҳдан тақво қилинглр ва агар чиндан мўмин бўлсангиз, рибонинг сарқитларини тарк қилингиз» (“Бақара” сураси, 278-оят).

Демак, кимгадир 10 000 бериб, 12 000 қайтарасан, деб шарт қўйган бўлса ва ҳали пулини олмаган бўлса, тавба қилганидан кейин 10 000 ни олади. 2 000 ни олиш эса ҳаром бўлади.

Агар кимдир рибога қарз олган бўлса ва кейин хатоси учун тавба қилган бўлса-чи? У муайян шахслар билан му-

омала қилган бўлса, фақат қарз олган миқдорнинг ўзини қайтаришга ҳаракат қилади. Чунки ортиғини бериш рибо ҳисобланади. Худди рибога қарз берган кишига ортиғини олиш ҳаром бўлганидек, ортиғини бериш ҳам ҳаром ҳисобланади. Чунки Пайғамбаримиз саллоллоҳу алайҳи ва саллам рибони егувчини ҳам, едирувчини ҳам лаънатлаганлар. Шунинг учун зиёдани бермасликнинг иложини қилиш керак. Хуллас, пул эгаларини шунга қўндирмоқ лозим.

Энди банк ёки пулнинг фоизини мажбурлаб оладиган кимсалар билан муомала қилган бўлса, ноилож охиригача тўлашга тўғри келади. Лекин олдиндан тўланса, зиёда чегириб ташланадиган ёки камайтириб бериладиган бўлса, имкон борича кечиктирмасдан олдиндан тўлаб қўйиш лозим. Агар зиёдани камайтиришнинг иложи бўлмаса, тавба қилишнинг ўзи кифоя. Талаб қилинган пул тўлиқ қайтарилади, гуноҳи эса фоизини талаб қилаётганларга бўлади.

Рибодан тавба қилган киши тавба қилган вақтида рибо муомаласи тутаган бўлса-чи? Унинг бир нечта ҳолати бор:

Агар рибо орқали мол-дунё орттирган киши кофир бўлса ва тавба қилиб Исломга кирса, рибодан ҳам тавба қилган бўлса, кофир пайтида рибодан орттирган мол-дунёсидан воз кечмайди. Чунки Ислом ўзидан аввалги гуноҳларни кечиради. Шунинг учун куфр пайтида рибодан топган молидан воз кечиши шарт эмас. Агар Исломга киришидан аввал бировнинг молини ўғирлик ёки зўрлик билан тортиб олган бўлса ва шу мол ҳозир ҳам қўлида бўлса, уларни қайтариш керак.

Агар анча йиллардан буён рибо билан шуғулланиб мол-дунё орттирган мусулмон киши тавба қилса, унинг учта эҳтимоли бор:

- **Биринчи ҳолат:** Бирон олимнинг фатвосига суяниб, рибони жоиз деб қилиб юрган бўлиши мумкин.
- **Иккинчи ҳолат:** Рибо эканини билмасдан қилиб юрган бўлиши мумкин.
- **Учинчи ҳолат:** Риболигини билиб туриб, нафсига кучи етмасдан қилиб юрган бўлиши мумкин.

Биринчи ҳолатда, яъни бирон олимнинг фатвосига суяниб шу ишни қилган бўлса-ю, кейин ҳаромлигини билиб тавба қилган бўлса, рибо орқали орттирган мол-дунёсидан воз кечиб, уни мулкидан чиқариб ташлаши шарт эмас.

Иккинчи ҳолатда, яъни бу ишнинг рибо эканини билмасдан қилиб юрган бўлса, аксар уламолар иккинчи ва учинчи ҳолатни бир-биридан ажратмайди. Билиб ёки билмасдан рибо қилишининг фарқи йўқ, рибо билан мол-дунё орттирган киши тавба қилганидан кейин рибо орқали топган мол-дунёсини мулкидан чиқариб ташлаб, тарқатиб юбориши керак, деб айтади. Рибо кимдан олинган бўлса, уни айнан ўша кишининг ўзига қайтариш шарт эмас.

Энди тавба қилишидан олдин ишлатиб юборган рибовий мулкнинг масаласига келсак, тавбанинг ўзи кифоя. Яъни, уни ҳам ҳисоблаб чиқариб ташлаш керак, дейилмайди.

Баъзи уламолар, билмасликни узр санашган. Яъни, тавба қилганидан кейин рибо орқали топган мол-дунёсидан воз кечиши шарт эмас, ўзида олиб қолса бўлади, деб айтишади.

Учинчи ҳолатда эса, яъни рибо амалини билиб туриб қилган бўлса, рибо орқали топган мулкидан воз кечиши керак. Айрим уламолар, жумладан, Шайхулислом раҳимаҳуллоҳ уччала ҳолатнинг биронтасида ҳам фарқ йўқ — бировнинг фатвоси билан, билмасдан ёки билиб туриб

қилган бўлсин, агар тавба қилса, рибо орқали топган мол-мулкидан воз кечмайди, уни ўзида олиб қолиши мумкин, деб айтишади. Чунки Аллоҳ таоло кофирлар ҳақида шундай дейди:

﴿فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّهِ فَانتَهَى﴾

“Бас, кимга Роббисидан мавъиза — насиҳат етгач (судхўрликдан) тўхтаса...” (“Бақара” сураси, 275-оят).

Аллоҳ таоло кофирнинг исломга киргунга қадар қилган рибосини кечиришини айтди. Хўш, нима учун мусулмон исломда туриб топган мулкидан қутилиши керак, ахир мусулмоннинг ҳолати кофирнинг ҳолатидан ёмонроқ эмас-ку, деб айтишади.

Ислом ўзидан олдинги гуноҳларни ўчирганидек тавба ҳам ўтган гуноҳларни ўчиради. Демак, рибодан тавба қилган киши шу пайтгача топган мол-давлатидан қутилиши шарт эмас.

Неча йиллардан буён судхўрлик қилиб, уй-жойи, машинаси ва бошқа мол-давлатини рибо билан қўлга киритган бўлса, “Рибодан тавба қилсанг, бор давлатингдан воз кечишинг керак!” деб шарт қўйилса, у тавба қилмаслиги ҳам мумкин. Эҳтимол, у “Қанийди кофир бўлганимда, ҳозир исломни қабул қилиб, барча молимни сақлаб қолган бўлардим!” деб куфрни афзал кўриб қолар?!

Шунинг учун ҳолатга қаралади. Агар ўзингиз шу ҳолатга тушсангиз ва рибодан келган мол-мулкдан қутилишга имконингиз бўлса, аксар уламолар фатвосига биноан, ундан қутилган афзал. Шунинг учун аҳволи оғир, исломи заиф мусулмонга Шайхулислам раҳимаҳуллоҳнинг

фатвосига биноан “Топган мол-давлатинг ўзингда қолади, рибодан тўхта ва садақани кўпайтир, шояд Аллоҳ таоло гуноҳларингни кечирса”, деб айтилади. Кейин иймони зиёда бўлиб, қўлидан келганча рибо орқали келган молдан қутуламан, деб айтса, нур устига нурдир.

ХОТИМА

Рибога оид баъзи мулоҳазалар

1) Рибога қарз бериш ҳам, рибога қарз олиш ҳам бирдек ҳаром. Шунинг учун одатда икки тоифа рибога тушади: Аллоҳ берган ризққа қаноатланмасдан, пулини кўпайтирмақчи бўлган одам ёки мубоҳ йўл билан пул топишдан ожиз қолган муҳтож одам. Ислом шариати иккала тоифа инсонга ҳам рибога тушмаслик учун йўл топиб берган.

Пулини кўпайтириш учун рибога пул бераётган кишига: “Рибога пул бериб кўпайтиргандан кўра, шариатда ҳалол бўлган музораба савдосини қилинг”, дейилади. Музораба шариатда ҳалол бўлган шерикликнинг бир тури бўлиб, унда бир тарафдан пул, иккинчи тарафдан эса меҳнат талаб қилинади. Албатта, музорабанинг ўз шартлари бор ва музораба қилмоқчи бўлган киши шартларини билиб, кейин унга киришиши керак.

Кимдир пулга муҳтож бўлади ва мубоҳ йўл билан қарз тополмайди. Шу сабабли рибога пул олишга мажбур бўлади. Бу кишига ислом шариатида берилган ечим **салам** савдосидир.

Энди уйланмоқчи ёки бошқа иш қилмоқчи бўлган кишига пул керак бўлса, нима қилади? У бирон савдогарнинг олдига бориб, фалон нарсани, фалон вақтда, фалон нарх-

дан олиб келиб бераман, деб пул олади. Фақат келишилган вақтда, келишилган сифатдаги молни, келишилган нархда олиб келиши шарт.

Бунинг рибодан нима фарқи бор, ахир иккиси бир хил нарсa эмасми, дейилиши мумкин. Фарқи шундаки, судхўр ҳар қандай шароитда пули зиёнга учрамайдиган шартни қўяди, балки пули фойда келтиришини мустаҳкамлаб, буларнинг барини қарздор зиммасига юклаб қўяди. Шунга биноан, рибога пул берган кишининг 100 сўми 120 сўм ёки ундан кўп бўлиб қайтиши аниқ. Лекин товарга келишиб пул олса, белгиланган муддат келганда молнинг нархи кўтарилиб ёки тушиб кетиши ҳам мумкин. Яъни, пул берган кишининг зиён кўриш эҳтимоли ҳам бор. Қисқаси, зиённи кўтарган кишининг фойда кўришга ҳаққи бор. Бундай муомала шартларини уламолар салам савдоси бобида тўлиқ зикр қилишган.

Ибн Аббос розияллоҳу анҳумодан ривоят қилинади: «Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам Мадинага келганларида улар хурмони икки-уч йилга салам савдо қилишарди. Шунда у зот *«Ким бирон нарсада салам савдо қиладиган бўлса, маълум ўлчовда, маълум вазнда, маълум муддатга (қилсин)»*, дедилар».

Бошқа ривоятда *«...маълум ўлчовда, маълум муддатга салам савдо қилсин»*, деганлар.

2) Қарз берувчи инсонга шариятимизда улкан ажру савоблар ваъда қилинган. Бугун кўпчилик қарз беришни умуман истамайди.

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَا مِنْ مُسْلِمٍ يُقْرِضُ مُسْلِمًا قَرْضًا مَرَّتَيْنِ إِلَّا كَانَ كَصَدَقَتِهَا مَرَّةً.»

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: «*Ким бир мусулмон кишига икки маротаба қарз берса, қарзини бир марта садақа қилгандек бўлади*».¹

Муҳтож одамга қарз бериб, унинг ҳожатини чиқарган инсон бир бечорани қарз сабабли рибога тушиб қолишидан қутқариб қолган бўлади. Шунинг учун муҳтож киши эшикни тақиллатиб келганида Аллоҳ таоло берган мол-дунёнинг шукронасини қилиб, иложи борича қарз бериш керак. Кўпчиликнинг қарз беришдан бош тортишига қарз олганларнинг қарзларини вақтида бермай чузиб юриши сабаб бўлади.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَظْلُ الْغَنِيِّ ظَلَمٌ، فَإِذَا أُتْبِعَ أَحَدُكُمْ عَلَى مَلِيٍّ فَلْيَتْبَعْ».

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: «*Имкони бор одамнинг қарзини бермасдан чўзиб юриши зулмдир. Бирортангизнинг қарзи ўзига тўқ одамга ҳавола қилинса, (ҳақдор) ўшанга борсин*».²

﴿وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ﴾

¹ “Сунани Ибн Можа”, 2431.

² “Саҳиҳи Бухорий”, 2287.

«Агар (қарздор) ночор бўлса, бойигунча кутинг!»
 (“Бақара” сураси, 260-оят).

Албатта, имкон қадар қарз сўраб келган кишининг ҳожатини чиқармоқ керак. Бироқ кимдир бировлардан қарз олиб, кейин қарзини тўламасликни одат қилиб олган бўлса, бундай номардларга қарз берилмайд.

3) Аллоҳ таоло Китобининг қайси ўрнида рибо ҳақида сўзлаган бўлса, албатта, ундан аввал ёки кейин садақага чорлаган:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ
 الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ﴾

“Эй мўминлар, Аллоҳдан тақво қилинглар ва агар чиндан мўмин бўлсангиз, рибонинг сарқитларини тарк қилингиз” (“Бақара” сураси, 287-оят);

﴿وَإِنْ تَبْتُّمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا
 تُظْلَمُونَ﴾

«Агар тавба қилсангиз, дастмоянгиз ўзингизга — золим ҳам, мазлум ҳам бўлмайсиз» (“Бақара” сураси, 279-оят);

﴿وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا
 خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

**«Агар (қарздор) ночор бўлса, бойигунча кутинг!
Агар билсангиз, (берган қарзингизни) садақа қи-
либ юборишингиз ўзингиз учун яхшироқдир»**
("Бақара" сураси, 280-оят);

﴿يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرِي الصَّدَقَاتِ﴾

**«Аллоҳ рибонинг (фойдасини) йўқ қилади ва са-
дақаларнинг (фойдасини) зиёда қилади»** ("Бақара"
сураси, 276-оят).

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ:
«مَا نَقَصْتُ صَدَقَةً مِنْ مَالٍ، وَمَا زَادَ اللَّهُ عَبْدًا بِعَفْوٍ، إِلَّا
عِزًّا، وَمَا تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلَّهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللَّهُ».

Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:
Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи ва саллам дедилар:
«Садақа бериш билан мол-дунё камайиб қолмайди.
Аллоҳ таоло кечиримли бандасининг иззат-шара-
фини зиёда қилади. Бирор киши Аллоҳ учун ўзини
хоқисор тутса, Аллоҳ азза ва жалла унинг марта-
басини баланд қилади»¹.

Садақа берган вақтда мол камайгандек кўринса ҳам, ас-
лида Аллоҳ таоло унга барака бериб қўяди. Садақа, закот
ва эҳсон қилинган мол эгасининг қўлида қолган ҳисобла-

¹ "Саҳиҳи Муслим", 2588.

нади, кишининг ўзида олиб қолгани эса қўлидан кетган мол бўлади. Чунки берилаётган мол охират учун тақдим қилинган бўлиб, охиратда эгасига катта ажр олиб қайтади. Ўзида олиб қолган моли эса барибир нимагадир сарфланиб кетади ва охиратда банда унинг ҳисобини беради. Шунинг учун салафи солиҳлар айтар эдилар: “Қўлимизга биронта нафис, қимматбаҳо нарса тушиши билан садақа қилиб юборар эдик”.

Афсус ва надоматлар бўлсинки, ҳозир инсонлар бутунлай бошқача ўйлайдилар.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا مَاتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ: صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ أَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ أَوْ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади. «Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: «Қачон одам боласи ўлса, амали кесилади. Фақат уч нарса — садақаи жория, манфаатли илм ёки унинг ҳаққига дуо қиладиган солиҳ фарзанддан узилмайди».¹

Инсонлар дунёда доимий иқтисодий фойда келтириб турадиган тадбиркорлик жойларни очиб қўйишга ҳаракат қилишади. Мабодо ишлари орқага қараб кетса, ана шу жойларидан маблағ келиб туришини умид қилишади. Худди шу сингари, ўлимдан кейинги ҳаётини ўйлаган киши ҳам охиратда битта тасбеҳга муҳтож бўладиган вақтда

¹ Байҳақий, Сунани Кубро, 3/392.

қийналиб қолмаслиги учун садақаи жорияни кўпайтириши керак. Масалан, толиби илмга китоб олиб беришни олайлик. Шу китобдан ким фойдаланса, ажри унга бориб туради. Ҳар ким қўлидан келганча садақаи жория қилади. Битта масжид қуриш шарт эмас, балки шу масжиднинг қурилишида қатнашмоқ ҳам садақаи жория ҳисобланади. Шунинг учун садақаи жориянинг энг афзали вақф саналади. Салафи солиҳлар иложи борича вақф қилиб кетишга ҳаракат қилишган. Авваллари вақф шунчалар кўп бўлганидан, вақф қиладиган жой топилмай қолар экан. Ҳатто қаровсиз ташлаб кетилган ҳайвонлар очликдан ўлиб қолмаслиги учун уларни боқиб турадиган вақф тузилган. Айримлар қул-чўрилар хожасининг идишларини синдириб қўйса, унинг ўрнини тўлдириш учун алоҳида вақфлар тузишган. Аждодларимиз вақф масаласига жуда қаттиқ аҳамият берганлар. Биз ҳам уларга муносиб фарзандлар бўлайлик, амин!

Сўзимизни Аллоҳ таолонинг Сўзи билан якунлаймиз:

﴿وَأَنْفِقُوا مِنْ مَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِي
أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ
قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٠﴾﴾

“Сизларнинг (ҳар) бирингизга ўлим келганда: “Эй, Раббим, мени озгина (ҳаётда) қолдирсанг, мен садақа қилиб, солиҳ (банда)лардан бўлсам”, — деб қолишидан илгари Биз сизларга ризқ қилиб берган нарсалардан эҳсон қилингиз!” (“Мунофиқун” сураси, 10-оят).

Аллоҳ таоло бизни ҳам, зурриётларимизни ҳам рибони ейишдан ва рибога аралашиб қолишдан асрасин. Омин!

Аллоҳ таолонинг изни-инояти ила китобимиз ниҳоясига етди. Карим Зотдан ушбу амалимизни ҳусни қабул айлаб, уни барчамизга манфаатли қилишини сўраймиз! Аллоҳнинг Ўзи барчамизни икки дунё хорлигига сабаб бўлувчи рибо аталмиш иллатдан йироқ қилсин!

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ
وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

МУНДАРИЖА

МУҚАДДИМА	5
РИБО ОЯТЛАРИНИНГ ҚИСҚАЧА ТАФСИРИ	15
РИБОНИНГ ОҚИБАТИ ҲАҚИДАГИ ҲАДИСЛАРНИНГ ҚИСҚАЧА ШАРҲИ	37
1. Рибонинг оғир гуноҳ эканини баён қилувчи ҳадислар.....	37
2. Рибонинг дунёдаги ёмон оқибатини баён қилувчи ҳадислар.....	43
3. Рибонинг охиратдаги жазосини баён қилувчи ҳадислар.....	44
БИРИНЧИ БОБ: ҚАРЗДАГИ РИБО	47
ҚАРЗДАГИ РИБО	49
1. Ортиғи билан қайтарасан, деган шарт билан қарз бериш	49
2. Қарзни кечиктириш эвазига нархни кўтариш	49
Қарздаги рибонинг биринчи тури билан иккинчи тури орасидаги фарқлар	50
3. Қарзни тезроқ қайтариш эвазига нархни тушириш	51
Қарз рибоси билан савдо рибоси орасидаги фарқлар	54
Фойда келтирган ҳар қандай қарз рибодир	59
Биринчи қисм. Шарт қилинган фойданинг ҳукми	60
Биринчи масала: Қарз бераётган вақтда зиёдани шарт қилиш.....	60
Иккинчи масала: Қарзда савдони шарт қилиш	64

Учинчи масала: Қарзда қарзни шарт қилмоқ.....	67
Тўртинчи масала: Қарз бериб, уни бошқа жойда тўлашни шарт қилиш	67
Иккинчи қисм. Шарт қилинмаган фойданинг ҳукми	69
Биринчи масала: Қарздорнинг ҳадясидан ёки хизматидан фойдаланиш	69
Иккинчи масала: Қарзни узаётган вақтда зиёдаси билан қайтармоқ	74
Учинчи масала: Қарз сўровчининг қарзини ортиғи билан тўлаш одатини билиб, унга қарз бермоқ	76
Тўртинчи масала: Қарз сабабли келган маънавий фойда	78
Бешинчи масала: Қарз олувчининг обрўси ёки мансабидан фойдаланиш мақсадида қарз бермоқ.....	79
Олтинчи масала: Мол эгаси ўзидан жавобгарликни соқит қилиш учун бошқа бировга қарз бериши	79
Еттинчи масала: Қўлда турса ишлатилиб кетмаслиги учун молни бошқа бировга қарзга бермоқ.....	79
 ҚАРЗ РИБОСИГА ДОИР МАСАЛАЛАР	81
Биринчи масала: Қарз берувчининг қарз учун қўйилган гаровдан фойдаланиши	81
Иккинчи масала: Кафил бўлиш эвазига ҳақ олмоқ	82
Учинчи масала: Қарз тўловини чўзиб юрган қарздордан молиявий жазо ундирмоқ	83
Тўртинчи масала: Қарзни қиймати билан қайтармоқ	85
Бешинчи масала: Маълум бир нарсанинг қийматига боғлаб қарз бермоқ.....	88
Олтинчи масала: Гап ва бошқа йиғинларда ўртага пул ташлаб, йиғилган пулни ҳар сафар ҳар кимга бермоқ	89
 ҚАРЗДАГИ РИБОНИНГ ЗАМОНАВИЙ КЎРИНИШЛАРИ	91
Биринчи масала. Банкларга қўйилган пуллардан тушган фойданинг ҳукми.....	91

Иккинчи масала. Баъзи корхоналарда ишчиларнинг ўз ойликларини банклардан муддатидан олдин талаб қилишининг ҳукми.....	96
Учинчи масала. Банклардан берилган кредит карталарни ишлатишнинг ҳукми.....	97
Тўртинчи масала. Рибони ўз ичига олган шартномага имзо қўйишнинг ҳаромлиги.....	98
Бешинчи масала. Қарзларни тўлаб бериш эвазига ҳақ олиш ҳукми.....	99

РИБО ҲИЙЛАЛАРИ.....	103
1. Савдо билан қарзни бир вақтда жамлаш	105
2. Ийна савдоси	106
3. Ийна масаласининг акси.....	106
4. Рибони таварруқ савдосининг шаклига солмоқ.....	107
5. Байъул вафо ёки байъул амона	107
6. Юқоридаги кўринишга ижара битими ҳам қўшилиши мумкин.....	108
7. Музорабадаги ҳийла.....	108
8. Банкнинг ёки шахснинг ўртага тушиб мол олиб бериши.....	109
9. Бир пул бирлигида қарз бериб, бошқа пул бирлигида олмоқ.....	110
10. Қарзни бошқа қарзга айлантириш.....	110
11. Олтин ёки кумушни қарзга сотиш ҳийласи	111
Қарз олиб бериш эвазига ҳақ олишнинг ҳукми (шафоат рибоси).....	111

ИККИНЧИ БОБ: САВДОДАГИ РИБО	117
--	------------

САВДОДАГИ РИБО	119
Убода ибн Сомит розияллоҳу анҳу ҳадисининг қисқача шарҳи.....	120
Фазл рибоси.....	126
Насия рибоси.....	126
Рибовий молларга қиёс қилинадиган моллар.....	127
Олтин ва кумушнинг иллоти.....	128

Тўртта ейиладиган нарсаларнинг иллоти.....	130
Жинси бир бўлган нарсаларни бир-бирига айирбошлаш ҳукми.....	131
Олтин-кумуш савдоси ва саррофликда учрайдиган рибонинг кўринишлари.....	135
Олтин-кумуш савдосида тенгма-тенглик шarti топилмаслигига айрим мисоллар.....	137
Олтин-кумуш савдосида қўлма-қўл шarti топилмаслигига айрим мисоллар.....	140
САРРОФЛИК МАСАЛАСИ	145
Саррофликда тенгма-тенглик топилмаслиги сабабли рибо келиб чиқишига айрим мисоллар.....	145
Саррофликда қўлма-қўл муомала қилинмаслиги сабабли рибо келиб чиқишига мисоллар.....	148
Зиммадаги қарзни бошқа пулга алмаштиришнинг ҳукми.....	149
Икки тараф бир-биридан қарздор бўлса, қарзларини бир-бирига алмаштириш.....	152
Омонатга қўйилган пулни бошқа пул бирлигида олиш.....	153
Банкга пул бериб, ҳисоб рақамига бошқа пул бирлигини туширтириш масаласи.....	153
Пул алмаштирганда бир тараф пул бериб, иккинчи тараф чек бериши.....	154
Саррофликда бошқа кишини вакил қилиш.....	155
Пул алмаштиришга ёки олтин-кумушни олишга ваъдалашмоқ.....	155
Олтин ёки кумуш савдосида «хиёри шарт» қўйиш.....	156
Олтинни олтинга алмаштиришга доир баъзи масалалар.....	157
РИБОГА ОИД МУҲИМ ҚОИДАЛАР	159
САВДО РИБОСИГА ОИД, ҲАЁТДА КўП УЧРАЙДИГАН БАЪЗИ РИБОВИЙ МОЛЛАРНИНГ ҲУКМЛАРИ.....	175
Буғдой, ун ва нонга тааллуқли масалалар.....	176
Ўштга тааллуқли масалалар.....	178

Савдо рибосига оид айрим масалалар	180
--	-----

РИБОНИНГ ЕТМИШ УЧ ЭШИГИ	191
--------------------------------------	------------

Қарздаги рибонинг кўринишлари.....	195
------------------------------------	-----

Савдодаги рибонинг кўринишлари:	197
---------------------------------------	-----

УЧИНЧИ БОБ: РИБОГА ОИД МУҲИМ САВОЛ-ЖАВОБЛАР	205
--	------------

РИБО ҲАҚИДА КЎП УЧРАЙДИГАН МУҲИМ САВОЛЛАР	207
--	------------

Рибо ҳамиша ҳаромми ёки зарурат пайти рибога рухсат борми?	207
--	-----

Рибо олиш зарурат саналган айрим ҳолатлар	209
---	-----

Куфр диёрида рибога рухсатми?	212
-------------------------------------	-----

Рибохўр билан муомала қилиш аҳкомлари	213
---	-----

Рибодан тавба қилган кишига оид аҳкомлар	223
--	-----

ХОТИМА	231
---------------------	------------

Рибога оид баъзи мулоҳазалар	231
------------------------------------	-----

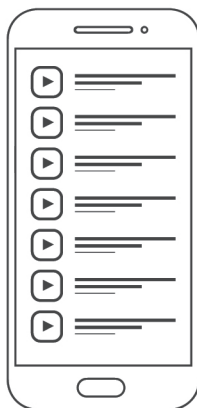
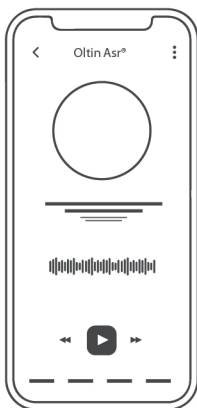

Oltin Asr®

Устоз Юсуф Давроннинг аудио
дарсликларига мўлжалланган дастур

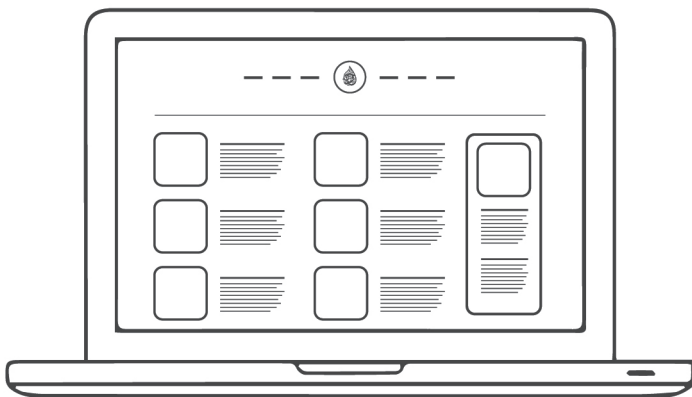
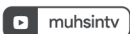
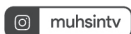
Телефонингиз камераси
билан сканерланг

Muhsin TV®

Устоз Юсуф Давроннинг аудио дарсликлари
сақланган веб саҳифага хуш келибсизлар

Телефонингиз камераси
билан сканерланг

Юсуф Даврон

РИБО АҲКОМЛАРИ

1443 х. – 2022 м.

MuhsinPRESS®
Nashriyoti

РИБО АҲКОМЛАРИ

Юсуф Даврон

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам рибо егувчини,
едирувчини, котибини ва икки гувоҳини лаънатладилар».

Жобир ибн Абдуллоҳ розияллоҳу анҳумо
"Саҳиҳи Муслим", 1598.

«Мен Аллоҳнинг Китобини ва Пайғамбар
алайҳиссаломнинг суннатини синчиклаб ўрганиб чиқдим,
рибодан кўра ёмонроқ нарсани топмадим. Чунки Аллоҳ
таоло судхўрга қарши уруш эълон қилган».

Имом Молик ибн Анас
"Тафсири Қуртубий", 3/364.

MuhsinPRESS®
Nashriyoti

